

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

ΣΧΟΛΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
Τμήμα Κοινωνικής και Εκπαιδευτικής Πολιτικής

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
Ευρωπαϊκή Κοινωνική Πολιτική

**Η δύσβατη ιστορική πορεία του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού
Μοντέλου (ΕΚΜ). Από τον Δυτικοευρωπαϊκό Διαφωτισμό
(Γαλλική επανάσταση) στον Νοτιοανατολικό αναχρονισμό**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
Αγγελική Τυρλή

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:
Βενιέρης, Δημήτρης, καθηγητής, επιβλέπων
Γαζή Φωτεινή, αναπληρώτρια καθηγήτρια, μέλος
Τσατσαρώνη Άννα, καθηγήτρια, μέλος

Κόρινθος, Μάιος 2016

Copyright © Τυρλή Αγγελική 2016

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος, All Rights Reserved

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσης εργασίας, εξ' ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς την συγγραφέα. Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν την συγγραφέα μόνο.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Πρώτα απ' όλα θέλω να ευχαριστήσω τον κύριο επιβλέποντα της διπλωματικής εργασίας μου, Καθηγητή κ. Δημήτρη Βενιέρη, για την πολύτιμη βοήθεια και καθοδήγησή του κατά τη διάρκεια της δουλειάς μου.

Το όφελος που αποκόμισα κατά το χρονικό διάστημα της μαθητείας κοντά του, υπήρξε ανεκτίμητο.

Επίσης, είμαι ευγνώμων στα υπόλοιπα μέλη της εξεταστικής επιτροπής της διπλωματικής εργασίας μου, την Αναπληρώτρια Καθηγήτρια κα Γαζή Φωτεινή και την Καθηγήτρια κα Τσατσαρώνη Άννα για τις πολύτιμες υποδείξεις τους.

Αφιερώνω την εργασία στη οικογένειά μου, η οποία με στήριξε κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.

Περίληψη

Η παρούσα εργασία διαπραγματεύεται την εμφάνιση και εξέλιξη του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου (ΕΚΜ) ως μία ιστορικά προσδιορισμένη μορφή οργάνωσης του ευρωπαϊκού κοινωνικού χώρου. Παρουσιάζονται τα κύρια ιδεολογικά ρεύματα τα οποία εμφανίστηκαν κατά την νεωτερική εποχή και επέδρασαν στην διαπραγμάτευση των στοιχείων εκείνων που προσδιορίζουν την μετεξέλιξη των φυσικών δικαιωμάτων του ανθρώπου στα κοινωνικά δικαιώματα και στην δημιουργία των προϋποθέσεων για την εμφάνιση των πρώιμων κρατών ευημερίας. Προσδιορίζονται οι συνθήκες της εμφάνισης και εξέλιξης της αστικής τάξης στο πλαίσιο της εδραίωσης του οικονομικού φιλελευθερισμού και της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας ως μοντέλου διασφάλισης των πολιτικών δικαιωμάτων. Προσεγγίζονται, επίσης, οι ιδιαίτερες ιστορικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες της Ελλάδας του μεσοπολέμου, οι οποίες οδήγησαν σε αναβολές και παλινδρομήσεις και δεν ευνόησαν τελικά την υιοθέτηση των θεμελιακών αξιών του ΕΚΜ από το ελληνικό κράτος.

Το ΕΚΜ υπήρξε αποτέλεσμα μίας πορείας μεταρρυθμιστικών διαδικασιών προς την κατεύθυνση αναδιανεμητικών πρακτικών που συνδέονται με τις αξίες της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της κοινωνικής ευημερίας. Πρόκειται για μία θεσμική κατοχύρωση της κοινωνικής προστασίας των πολιτών, της άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων και την επίτευξη της κοινωνικής αλληλεγγύης προς την επίτευξη συνθηκών κοινωνικής σταθερότητας. Η επιλεκτική εφαρμογή των αρχών του ΕΚΜ εξηγεί την απουσία του κοινωνικού κράτους στην Ελλάδα.

Thesis' summary

This thesis focuses on the emergence and development of the European Social Model (ESM) as a historically definable form of organization of the European social area. It presents the major ideological mainstreams which occurred during the modernist era and influenced the elements that determine the evolution of natural human rights to social rights and created the conditions for the emergence of the early welfare states as well. In addition, this thesis defines the conditions that determined the emergence and evolution of the bourgeoisie within the consolidation of the economic liberalism and parliamentary democracy as an assurance model for civil rights. It also approaches, the specific historical, social and political conditions of Greece during the interwar period, that led to postponements and regressions which didn't favor at all the adoption of the fundamental values of ESM from the Greek government.

The ESM was the result of a procession of reforming processes towards redistributive practices which are associated with the values of social integration and social welfare. This is an institutional consolidation of the citizens' social protection, the mitigation of social injustice and the accomplishment of social solidarity in order to achieve social stability. The selective application of the ESM's principles explains the absence of the welfare state in Greece.

Πίνακας Περιεχομένων

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή	7
Κεφάλαιο 2: Γαλλική Επανάσταση και φυσικά δικαιώματα.....	9
2.1. Η Γαλλική επανάσταση	9
2.2. Μετεξέλιξη των φυσικών δικαιωμάτων. Από την Κοινωνία των Πολιτών στο Κοινωνικό Συμβόλαιο.....	12
2.2.1. Το Κοινωνικό συμβόλαιο	12
2.2.2. Η φιλελεύθερη παράδοση	14
2.2.3. Ο σοσιαλισμός και η έννοια της ισότητας.....	16
2.3. Η έννοια της ιδιότητας του πολίτη και η κοινωνία των πολιτών.....	18
2.4 Υποσυμπεράσματα 2ου Κεφαλαίου.....	22
Κεφάλαιο 3: Οικονομικά και πολιτικά ρεύματα και πρώιμο κράτος ευημερίας.....	24
3.1. Φιλελευθερισμός.....	24
3.2.Υπαρκτός σοσιαλισμός-κομμουνισμός.....	29
3.3.Μαρξισμός	31
3.4.Βέμπερ	33
3.5 Υποσυμπεράσματα 3ου Κεφαλαίου.....	35
Κεφάλαιο 4. Πρώιμο κράτος ευημερίας στην Ελλάδα	37
4.1. Η άφιξη των προσφύγων και τα νέα κοινωνικά δεδομένα.....	37
4.2. Το συνδικαλιστικό και το εργατικό κίνημα στον μεσοπόλεμο και η ΓΣΕΕ.....	41
4.3. Η εργατική νομοθεσία, οι κρατικοί σχεδιασμοί, το ΙΚΑ και οι κοινωνικές ασφαλίσεις	49
4.4 Υποσυμπεράσματα 4ου Κεφαλαίου.....	52
Κεφάλαιο 5. Συμπεράσματα	54
Βιβλιογραφία	59
Παράρτημα.....	66

Κεφάλαιο 1: Εισαγωγή

Βασικός στόχος της παρούσας διατριβής είναι η ιστορική απεικόνιση του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Μοντέλου (ΕΚΜ). Δηλαδή, ποια ήταν η απαρχή του ακόμα και αν δεν ήταν συνειδητή και στοχευμένη και πως αυτή μέσα από διακυμάνσεις και διαδρομές έφτασε στην μορφή που εκφράστηκε την εποχή του μεσοπολέμου στην Ελλάδα μέσω ενός πρώιμου κράτους ευημερίας¹. Ένας παράλληλος αλλά όχι λιγότερο σημαντικός στόχος είναι η παρούσα εργασία να προσπαθήσει να αναδείξει τις συνδέσεις και τις αλληλεπιδράσεις που υπήρχαν ανάμεσα στα ιστορικά, κοινωνικά, πολιτικά και πνευματικά φαινόμενα που έλαβαν χώρα στην κεντρική Ευρώπη επηρεάζοντας όπως ήταν φυσικό, σε έναν βαθμό ανάλογο των ιστορικών και πολιτιστικών διαφορών, και την Ελλάδα.

Λαμβάνοντας ως αφετηρία τη γαλλική επανάσταση του 1789 και φτάνοντας μέχρι την εποχή του μεσοπολέμου στην Ελλάδα, η παρούσα διατριβή προσδοκά να αποσαφηνίσει τα παρακάτω ερωτήματα:

1. Πως έγινε η μετεξέλιξη των φυσικών δικαιωμάτων², στα κοινωνικά δικαιώματα³, στο κοινωνικό συμβόλαιο και στην κοινωνία των πολιτών;
2. Ποια πολιτικά και οικονομικά ρεύματα επηρέασαν κυρίως το ΕΚΜ;

Η μελέτη αποτελείται από πέντε κεφάλαια. Μετά την εισαγωγή που είναι το πρώτο κεφάλαιο, ακολουθεί το κεφάλαιο αναφέρεται στη Γαλλική επανάσταση και στα φυσικά δικαιώματα που αυτή διατύπωσε βάσει των ιδεών του Διαφωτισμού. Το κύριο δικαίωμα που προέκυψε ήταν η ισότητα έναντι του νόμου και η άρση των διακρίσεων με γνώμονα όμως την κοινή ωφέλεια⁴, στοιχείο που στην πραγματικότητα

¹ Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιείται ο όρος «κράτος ευημερίας» ως μετάφραση του όρου «welfare state». Όπως σημειώνει και ο Βενιέρης (2013: 65) «Σημειώνεται ότι ο όρος «welfare state» αποδίδεται κατά παράδοση στην ελληνική ως «κράτος πρόνοιας» (welfare state). Η ορθή όμως μετάφραση είναι «κράτος ευημερίας», ενώ η ολοκληρωμένη σύγχρονη απόδοση καλύπτεται με τον όρο «κοινωνικό κράτος». Με την μετάφραση αυτή συμφωνεί και ο Σωτηρόπουλος (2013:6) «ή του κράτους της ευημερίας όπως θα μπορούσε καλύτερα να αποδοθεί ο όρος»).

² Τα δικαιώματα που πηγάζουν από τους φυσικούς νόμους όπως η ελευθερία, η ασφάλεια, η αντίσταση στην καταπίεση, κ.ά. (Μάνφρεντ, 1989; Berstein & Milza, 1997).

³ Θεωρητικά και πρακτικά («κοινωνική συμμετοχή, ίσες ευκαιρίες πρόσβασης, κοινωνική εναρμόνιση, λήψη κοινωνικών παροχών») (Βενιέρης, 2013: 69).

⁴ Βασικό στόχο της έννοιας της κοινωνικής πολιτικής η επίτευξη του οποίου γίνεται με ρυθμίσεις, μέτρα και κοινωνικές παρεμβάσεις (Στασινοπούλου, 2006).

δεν συντέλεσε στην άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων αφού, στην πράξη, κάθε κοινωνική τάξη ενδιαφέρονταν για το δικό της όφελος. Στο ίδιο κεφάλαιο επίσης, στο πλαίσιο της μετεξέλιξης των φυσικών δικαιωμάτων αναφέρονται οι απόψεις διάφορων διανοητών της εποχής όπως ο Τζον Λοκ, ο Μοντεσκιέ, ο Ρουσσώ, ο Χομπς, ο Μίλτον, ο Τόβιλ, ο Χέγκελ, ο Θορώ, ο Μαρξ και ο Γκράμσι. Αναλύονται επίσης έννοιες όπως αυτή του πολίτη, της κοινωνίας των πολιτών, του κοινωνικού συμβολαίου, κ.ά.

Το τρίτο κεφάλαιο εξετάζει τον φιλελευθερισμό που αποτέλεσε την κυρίαρχη πολιτική φιλοσοφία που ασπάστηκαν οι διαφωτιστές λόγω των ιδεών της ατομικής ελευθερίας και της ατομικής διαδικασίας. Ειδικότερα, γίνεται εννοιολογικός προσδιορισμός του όρου και καταγράφεται η ιστορική του και θεωρητική εξέλιξη μέσα από το έργο διανοητών όπως ο Λοκ, ο Μπένθαμ και η θεωρία του περί ωφελισμού. Στο ίδιο κεφάλαιο εξετάζεται και το κίνημα του σοσιαλισμού και η έννοια της ισότητας αλλά και η ανάπτυξη της αστικής τάξης, ειδικά μετά τις επαναστάσεις του 1848 στο Παρίσι που αποτέλεσε το βασικό φορέα των ιδεών του φιλελευθερισμού.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εξετάζεται το πρώιμο κράτος ευημερίας⁵ στην Ελλάδα. Μία βασική ενότητα του κεφαλαίου αποτελούν τα νέα κοινωνικά δεδομένα που δημιουργήθηκαν στις αρχές του 20^{ου} αιώνα με την άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα. Οι κοινωνικές αυτές εξελίξεις ανέδειξαν την ανάγκη δημιουργίας ενός κράτους ευημερίας ακόμα και σε πρώιμο επίπεδο και προς αυτή την κατεύθυνση κινήθηκε και το νομοθετικό έργο και οι πολιτικές δράσεις των κυβερνήσεων της εποχής και ειδικά του αυτών του Βενιζέλου. Παράλληλα, εξετάζεται και η εξέλιξη του συνδικαλιστικού κινήματος την ίδια εποχή, που αποτελούνταν κυρίως από την εργατική τάξη η οποία χρειαζόνταν τις περισσότερες προνοιακές παρεμβάσεις και την έλλειψη των οποίων προσπάθησε να καλύψει η ανάπτυξη του κινήματος.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναπτύσσονται τα συμπεράσματα της εργασίας απαντώντας στα ερωτήματα τα οποία έχουν τεθεί.

⁵ Βάσει του βιομηχανικού μοντέλου κράτους ευημερίας με κύριο ρόλο αυτόν της αγοράς και την κάλυψη στη βάση της εργασίας (Titmuss, 1974).

Κεφάλαιο 2: Γαλλική Επανάσταση και φυσικά δικαιώματα

2.1. Η Γαλλική επανάσταση

Η Γαλλική Επανάσταση ήταν η πιο δυναμική έκφραση του νέου κλίματος που είχε αρχίσει να επικρατεί στη Γηραιά ήπειρο, από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Διαμορφωτής του νέου αυτού κλίματος ήταν η ιδεολογία που είχε αρχίσει να διαδίδεται μέσω λόγιων και φιλοσόφων. Για να γίνει κατανοητή αυτή η νέα ιδεολογία καθώς και η εστίαση που έκανε στα φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου, είναι απαραίτητη μία σύντομη ιστορική αναδρομή που αναδεικνύει ποιες ήταν οι αιτίες και οι παράγοντες διάδοσης της και εδραίωσής της.

Στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, η δυτική Ευρώπη αντιμετώπιζε μία σειρά προβλημάτων. Το φεουδαρχικό καθεστώς είχε αρχίσει να παρακμάζει ενώ η αστική τάξη αναπτύσσονταν συγκεντρώνοντας τον πλούτο που απέφεραν το εμπόριο και η ανακάλυψη χρυσοφόρων κοιτασμάτων σε όλον τον κόσμο. Την ίδια στιγμή, εργάτες, τεχνίτες και αγρότες, αδυνατούσαν να ανταπεξέλθουν στη καθημερινότητά τους και ο μισθός τους συρρικνωνόταν ενώ παράλληλα το κόστος ζωής αυξανόταν (Κιτρομηλίδης, 2000).

Μία λύση ήταν η μετανάστευση, διέξοδο που ακολούθησαν ευρωπαϊκές χώρες όπως η Αγγλία και η Ελβετία. Η λύση αυτή όμως δεν ήταν εφικτή και για τη Γαλλία που το πρόβλημα της είχε παράλληλα και κοινωνικές διαστάσεις. Η αστική τάξη ήταν η μόνη που επωφελοούταν της νέας εμπορικής ανάπτυξης και των ωφελειών οφελών της, ενώ η γαλλική αριστοκρατία ήταν αντιμέτωπη με τις συνέπειες της ανόδου των τιμών που μείωνε την αξία της γαιοπροσόδου. Η αντιμετώπιση της αριστοκρατίας στην αστική τάξη που επικράτησε οικονομικά, έγινε μέσω της προσπάθειας απαγόρευσης της πρόσβασης των μελών της σε υψηλά αξιώματα, κάτι που όμως δεν κατέστη εφικτό. Η αντιπαράθεση ανάμεσα στις δύο κοινωνικές τάξεις, την αστική και την αριστοκρατία, ήταν μία από τις βασικές αιτίες που έθεσαν τις κοινωνικές δομές της Γαλλίας στο τέλος του 18^{ου} αιώνα υπό αμφισβήτηση (Δημάκης, 1993).

Όπως και σε προγενέστερες επαναστάσεις, την αμφισβήτηση αυτή ενίσχυσε η δυσαρέσκεια των λαϊκών στρωμάτων. Η διαφορά όμως της Γαλλικής επανάστασης από τις επαναστάσεις που είχαν προηγηθεί, έγκειται στο ότι όχι μόνο δεν τιθασεύτηκε τελικώς, αλλά, αντίθετα, επικράτησε και διαμόρφωσε μία ιδεολογία που διαδόθηκε άμεσα και ραγδαία λόγω του οικουμενικού προσανατολισμού της (Lefebvre, 2003).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι η Γαλλική επανάσταση δεν θεωρείται ότι ήταν μία αλλά πολλές μαζί, αποτελούσε δηλαδή ένα σύνθετο φαινόμενο. Ειδικότερα, ήταν η επανάσταση που έγινε εναντίον των διοικητικών δομών του παρελθόντος από τους γραφειοκράτες, εναντίον της αγροτικής μεταρρύθμισης από αυτούς που κατείχαν αγροτική γη και τους αστούς καταναλωτές, εναντίον των πόλεων από την επαρχία και αντιστρόφως. Τα κινήματα αυτά ήταν πολλές φορές αλληλοσυγκρουόμενα και δεν παράγγαγαν σημαντικές κοινωνικές αλλαγές, μπορούν όμως να θεωρηθούν ως πρόδρομος της τελικής επανάστασης (Cobban, 1990).

Τα αίτια της Γαλλικής Επανάστασης ήταν περισσότερα από ένα. Το πρώτο ήταν ο Διαφωτισμός και η φιλοσοφία του. Οι ιδέες του θεωρήθηκαν πολέμιες της μοναρχίας και άρχισε να τίθεται το θέμα της δημοκρατίας και των ιδανικών της, των ανθρωπίνων και των αστικών δικαιωμάτων και η εκλογίκευση (Δημαράς, 1992). Παράλληλα, συντελέστηκε η άνοδος και η ενίσχυση των αστών. Μέχρι εκείνη τη στιγμή, την εξουσία την κατείχαν οι κληρικοί και οι ευγενείς. Οι αστοί, αλλά και οι αγρότες και οι φτωχοί εργαζόμενοι, δεν είχαν δικαιώματα παρά την ανάπτυξη της δύναμης των πρώτων (Κανελλόπουλος, 1983). Ένα άλλο αίτιο ήταν η οικονομική κρίση που είχε υποστεί η Γαλλία λόγω της ανάμειξης της στον Αμερικάνικο πόλεμο της ανεξαρτησίας (1775-1783). Η αύξηση των τιμών οδήγησε μεγάλο μέρος του γαλλικού λαού να πεινά και να υποφέρει, οδηγώντας τους σε μία έντονη κοινωνική αναταραχή (Μαρκόφ & Σομπούλ, 1990). Τέλος, θα πρέπει να σημειωθεί η κρίση του φεουδαρχικού συστήματος. Οι ευγενείς είχαν αρχίσει να παρακμάζουν και επιπλέον δεν είχαν πλέον τα προνόμια του παρελθόντος αφού την απόλυτη εξουσία την ασκούσε ο βασιλιάς. Αυτό το φαινόμενο οδήγησε στην αναφορά ιστορικών ότι η αριστοκρατία ήταν ένας από τους πυρήνες έναρξης της επανάστασης λόγω της επιθυμίας της να ανακτήσει την κρατική εξουσία (Χομπσμπάουμ, 2005).

Κινητήρια δύναμη της έκρηξης της Γαλλικής επανάστασης ήταν η αστική τάξη που όμως ενισχυόταν από τις λαϊκές τάξεις αλλά και από ελάχιστους αριστοκράτες που είχαν υιοθετήσει την ιδεολογία και τις ιδέες της αστικής τάξης. Ωστόσο, υπάρχουν και οι αντίθετες απόψεις που υποστηρίζουν ότι η αστική επαναστατική τάξη στην πραγματικότητα δεν υπήρχε, θεωρώντας ότι δημιουργήθηκε από την επανάσταση και όχι ότι την υποκίνησε (Sarah, 2003).

Μέσα από μία σειρά ιστορικών γεγονότων που δεν είναι της παρούσης να αναλυθούν, το παλαιό καθεστώς καταργήθηκε και η Γαλλία κλήθηκε να διαμορφώσει

νέους θεσμούς. Λόγω του ότι ένα Σύνταγμα απαιτούσε μακροχρόνιες διαδικασίες για να συνταχθεί και να κατοχυρωθεί νομοθετικά, στις 26 Αυγούστου του 1789, η Συντακτική Εθνοσυνέλευση διακήρυξε τις αρχές της φιλοσοφίας του Διαφωτισμού με την «Διακήρυξη των δικαιωμάτων του Ατόμου και του Πολίτη» (Declaration des droits de l' homme et du citoyen). Πολιτικά, το άρθρο 3 της Διακήρυξης αναδείκνυε ως κυρίαρχη αρχή το έθνος και όχι πλέον τον μονάρχη: «Κάθε κυριαρχία πηγάζει ρητά από το έθνος. Κανένα άτομο, κανένα σώμα δεν μπορεί να ασκήσει εξουσία που δεν πηγάζει ρητά απ' αυτό» (Berstein & Milza, 1997:487).

Κοινωνικά, η βασική αρχή πάνω στην οποία κινούνταν η διακήρυξη είναι απόρροια της αγγλικής φιλοσοφίας του 17^{ου} αιώνα και της γαλλικής του 18^{ου}. Κύρια αρχή ήταν η διαφύλαξη των φυσικών δικαιωμάτων του ατόμου. Ως φυσικά δικαιώματα, το άρθρο 2 της Διακήρυξης προσδιόριζε την ελευθερία, την ιδιοκτησία, την ασφάλεια και την αντίσταση στην καταπίεση. Ως πιο σημαντικό δικαίωμα από όλα θεωρούνταν η ελευθερία και αυτός υπήρξε ο λόγος για τον οποίο μία σειρά άρθρων επιχειρούσαν να την οριοθετήσουν μέσα σε ένα ευρύ πλαίσιο. Το άρθρο 4 οριοθετούσε την ελευθερία ως τα πάντα στην ουσία με την προϋπόθεση, η ελευθερία του ενός να μη βλάπτει την ελευθερία του άλλου. Το τι επιτρέπεται και το τι όχι καθοριζόταν από το νόμο. Το άρθρο 5 ανέφερε ότι το πεδίο του νόμου έπρεπε να είναι περιορισμένο κυρίως στη διαφύλαξη της κοινωνίας, ενώ, ό,τι δεν απαγόρευε με σαφήνεια, ανήκε στο πεδίο των ελευθεριών με κυρίαρχη την ατομική ελευθερία. Με τα άρθρα 10 και 11, η Διακήρυξη, με σαφείς επιρροές από τη βρετανική «Πράξη περί Προσωπικής Ασφάλειας» (Habeas Corpus), αναφέρονταν στην ελευθερία της γνώμης και της έκφρασης καθώς και στη θρησκευτική ελευθερία. Ως ελευθερία νοούνταν επίσης και η αντίσταση στην καταπίεση, μία αρχή που εκπορευόταν από τη «Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας» (Declaration of Independence, 1776) των Ηνωμένων Πολιτειών αλλά και από τις ιδέες του Locke (Μάνφρεντ, 1989).

Το δεύτερο φυσικό δικαίωμα του ανθρώπου ήταν η ιδιοκτησία. Το δικαίωμα αυτό προέκυψε από τις διεκδικήσεις της αστικής τάξης, η οποία τρομοκρατημένη από τις ταραχές που είχαν προηγηθεί, φρόντισε με το άρθρο 17 της Διακήρυξης να διασφαλίσει ότι η ιδιοκτησία, , ήταν «απαραβίαστη και ιερή» (Berstein & Milza, 1997:487).

Η νέα κοινωνία που υπόσχονταν η Γαλλική Επανάσταση και οι ιδέες της επικυρωνόταν εντός της Διακήρυξης με το άρθρο 1, όπου αναφερόταν ότι βασικό της

θεμέλιο ήταν η ισότητα έναντι του νόμου: «Οι άνθρωποι γεννιούνται και πεθαίνουν ελεύθεροι και με ίσα δικαιώματα» (Berstein & Milza, 1997:488). Αυτό δεν σημαίνει ότι με αυτό το άρθρο και μόνο απαλείφονταν μεμιάς όλες οι διακρίσεις του παρελθόντος αφού το κείμενο προβλέπει την ύπαρξη κοινωνικών διακρίσεων, αν και «μόνο για λόγους κοινής ωφέλειας» (Χόμπσμπάουμ, 2005: 91). Το τι θεωρούταν όμως ως κοινή ωφέλεια ήταν κάτι σχετικό. Κάθε κοινωνική τάξη είχε τα δικά της συμφέροντα και ήταν εύλογο να δικαιολογεί τις κοινωνικές ανισότητες προς όφελός της. Αυτό οδήγησε στη δημιουργία ενός ωφελιμισμού, ο οποίος, ως ένα βαθμό, προσέδιδε νομιμότητα στις κοινωνικές ανισότητες, όπως θα αναλυθεί διεξοδικότερα σε επόμενο κεφάλαιο.

2.2. Μετεξέλιξη των φυσικών δικαιωμάτων. Από την Κοινωνία των Πολιτών στο Κοινωνικό Συμβόλαιο

2.2.1. Το Κοινωνικό συμβόλαιο

Ήδη από το Διαφωτισμό, είχε αρχίσει να γίνεται αναφορά στο Κοινωνικό συμβόλαιο. Στο πολιτικό πεδίο, ο Διαφωτισμός εξέφρασε μέσω του Τζον Λοκ και του Μοντεσκιέ όλη την αμφισβήτηση και την δυσαρέσκεια που υπήρχε για την απολυταρχία. Ο Λοκ υποστήριζε ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαιώματα στη ζωή τους, στην ελευθερία τους και στην περιουσία τους (Μεταξόπουλος, 1980). Τα δικαιώματα αυτά είναι ευθύνη των κυβερνήσεων να τα προασπίζουν και οι άρχοντες και οι πολίτες έχουν κάνει μία συμφωνία μεταξύ τους, ένα «κοινωνικό συμβόλαιο», για την τήρηση αυτών. Αν οι άρχοντες αθετήσουν το δικό τους μέρος του συμβολαίου, τότε και οι πολίτες έχουν το δικαίωμα να το κάνουν αντικαθιστώντας τις αρχές (Locke, 1998).

Ο Μοντεσκιέ με τη σειρά του, πρέσβευε τη συμμόρφωση των νόμων προς τις κοινωνικές συνθήκες και ανάγκες και όχι το αντίθετο. Επίσης, διέκρινε τις εξουσίες σε νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική (Hampson, χ.χ.).

Στον εκπαιδευτικό χώρο οι Διαφωτιστές πρέσβευαν τη μόρφωση όλων των ανθρώπων ιδιαίτερα των κατωτέρων κοινωνικών στρωμάτων που κατά κανόνα ήταν αναλφάβητα. Ειδικότερα στον παιδαγωγικό τομέα, αμφισβήτησαν την νοοτροπία του παρελθόντος που αντιμετώπιζε το παιδί ως ένα μικρό ενήλικα που πρέπει να λαμβάνει αγωγή ανάλογη των κοινωνικών συνθηκών, και υποστήριξαν ότι πρέπει να

λαμβάνονται υπόψη οι ιδιομορφίες της παιδικής ηλικίας θέτοντας με αυτό τον τρόπο τη βάση για όλη τη σύγχρονη παιδαγωγική (Άριες, 1990).

Η ιστορία της ανάπτυξης των διαφόρων παραλλαγών της δημοκρατίας, ταυτίζεται εν μέρει με την ιστορία της διαμόρφωσης συγκεκριμένων ιδεών και πρακτικών που πιο ξεκάθαρα αποκρυσταλλώθηκαν στη Δύση. Επιγραμματικά, ένας από τους βασικούς εκφραστές και υποστηρικτές της άμεσης ή συμμετοχικής δημοκρατίας, ήταν ο Jean-Jacques Rousseau (1712-1778). Σύμφωνα με την άποψή του, η δημοκρατική πολιτεία είναι το κράτος που συστήθηκε από το κοινωνικό συμβόλαιο. Συγκεκριμένα, αυτό σημαίνει ότι χαρακτηρίζεται από αστική και πολιτική ισότητα και από λαϊκή κυριαρχία. Ο λαός έχει τη θεμελιώδη εξουσία, που είναι νομοθετική και κάθε πολίτης συμβάλλει στην έκφραση της γενικής της βούλησης (Canivez, 2000). Όπως επισημαίνει ο Held (2007), ο Ρουσσώ οραματιζόταν την ιδανική συμμετοχή των πολιτών στην άμεση δημιουργία των νόμων που ρυθμίζουν τη ζωή τους και αναγνώριζε στην ιδιότητα του πολίτη μία έννοια ενεργητικής και δραστήριας συμμετοχής: όλοι οι πολίτες έπρεπε να συναθροίζονται για να αποφασίζουν ποιο είναι το άριστο για την κοινότητα και να θεσπίζουν τους κατάλληλους νόμους. Ο ρόλος του πολίτη είναι ο ανώτερος τον οποίο μπορεί να προσδοκά ένα άτομο. Η συνετή άσκηση της εξουσίας από τους πολίτες είναι ο μοναδικός νόμιμος τρόπος για τη διατήρηση της ελευθερίας. Ο πολίτης πρέπει τόσο να δημιουργεί, όσο και να δεσμεύεται από την «ανώτερη διεύθυνση της γενικής θέλησης» τη δημόσια παραγόμενη αντίληψη του κοινού αγαθού. Οι σκέψεις του Ρουσσώ για τη δημοκρατία θεωρήθηκαν από πολλούς ουτοπικές ή και άσχετες με τις «νέες» συνθήκες που δημιουργήθηκαν στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και που σχετίζονταν με τη δημιουργία εθνικών κρατών και τη βιομηχανική επανάσταση, συνθήκες που υπονόμειαν την παραδοσιακή κοινοτική ζωή που οραματιζόταν ο Ρουσσώ (Μαμαλάκη, 1989).

Μία από τις κύριες ανησυχίες του Jean-Jacques Rousseau στο σχεδιασμό ενός ηθικά αποδεκτού πολιτικού συστήματος ήταν σχετικά με το πώς μπορεί να διατηρηθεί η προσωπική αυτονομία που υπάρχει στη φύση. Το κύριο πρόβλημα σε αυτή την περίπτωση ήταν πώς μπορεί να εντοπιστεί μία φόρμα ένωσης που θα υπερασπίζεται και θα προστατεύει την κοινότητα ενώ παράλληλα ο κάθε άνθρωπος θα υπακούει μόνο στον εαυτό του και θα παραμένει το ίδιο ελεύθερος όπως και στο παρελθόν (Valdes, 2009).

Η πολιτική σκέψη της εποχής του δεν υποστήριζε ότι ο άνθρωπος έπρεπε να είναι απόλυτα ελεύθερος χωρίς κανένα περιορισμό. Αντίθετα, πρότεινε ο άνθρωπος που λάμβανε οφέλη από την κοινωνία, να υπομένει και κάποιους περιορισμούς στη φυσική του ελευθερία. Το παράδοξο που προκύπτει από τα παραπάνω είναι ότι ο άνθρωπος σε μία συγκεκριμένη κοινωνία πρέπει να έχει ατομική ελευθερία, ενώ, παράλληλα, η κοινωνία, παρ' όλες τις διαφορετικές γνώμες και επιθυμίες, πρέπει να παραμένει ενωμένη. Λύση σε αυτό το πρόβλημα αποτελεί το κοινωνικό συμβόλαιο του Rousseau, που αναφέρθηκε παραπάνω, σύμφωνα με το οποίο, ο κάθε άνθρωπος σε μία κοινότητα πρέπει να συμφωνεί να βάζει όρια στη φυσική του ελευθερία για να κερδίσει τα οφέλη και την ασφάλεια που θα προκύψουν από την συμβίωση σε μία κοινότητα (Woolner).

2.2.2. Η φιλελεύθερη παράδοση

Μία διαφορετική πολιτική σκέψη αναπτύχθηκε από τη φιλελεύθερη παράδοση, πρώτοι εκφραστές της οποίας ήταν ο Thomas Hobbes (1588 – 1679) και, κυρίως, ο John Locke (1632 – 1704). Όπως αναφέρεται από τον Held (2007), η έννοια του «φιλελευθερισμού» (liberalism), αν και αμφιλεγόμενη και μεταβαλλόμενη στο χρόνο, υποδηλώνει την υποστήριξη των αξιών της ελευθερίας της επιλογής, του ορθού λόγου και της ανοχής σε σχέση με την τυραννία, το απολυταρχικό σύστημα και τη θρησκευτική μισαλλοδοξία, προσδιορίζοντας μια αυτοτελή ιδιωτική σφαίρα, ανεξάρτητη από την εκκλησία και το κράτος. Ο φιλελευθερισμός έθεσε ως στόχο του ότι τα άτομα θα πρέπει να είναι ελεύθερα να ακολουθούν τις προσωπικές τους προτιμήσεις στο θρησκευτικό, οικονομικό και πολιτικό πεδίο. Παρόλο που οι διάφορες παραλλαγές της φιλελεύθερης πολιτικής σκέψης ερμηνεύουν διαφορετικά αυτό το στόχο, όλες συγκλίνουν στην υπεράσπιση του συνταγματικού κράτους, της ιδιωτικής ιδιοκτησίας και της ανταγωνιστικής οικονομίας της αγοράς, που θεωρούνταν κεντρικοί μηχανισμοί για το συντονισμό των ατομικών συμφερόντων. Αστοί φιλόσοφοι όπως ο Locke και ο Milton, άσκησαν κριτική στην απολυταρχική εξουσία, αντικαθιστώντας τη με τη θεωρία της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας, όπου τα ατομικά ή πολιτικά δικαιώματα αντανakλούσαν την αστική οικονομική και πολιτική δύναμη προσδίδοντας της χαρακτηριστικά ιδεολογίας. Από την άλλη, παρουσιάζει ενδιαφέρον η αντίληψη ότι ο φιλελευθερισμός εφάπτεται με τη δημοκρατία μέσα από την ιδιότητα του πολίτη, η οποία προϋποθέτει πολιτικά

δικαιώματα για όλους ανεξάρτητα τους πολίτες, που θα τους επιτρέπουν να απαιτούν λογοδοσία για τις πράξεις εκείνες ή τις αποφάσεις των κυβερνώντων, οι οποίες επηρεάζουν ή αφορούν τη ζωή, την ελευθερία και τα δικαιώματά τους (Μπάλιας, 2008).

Αν η Γαλλική επανάσταση όφειλε πολλά στη σκέψη του Βολταίρου, του Κεναί, του Ντιντερό και του Ρουσό, ο προβληματισμός για την «Κοινωνική πρόνοια» διέπλασε τη σκέψη του Μπένθαμ και του Μπερκ, του Γκόντγουιν και του Μάλθους, του Ρικάρντο, του Μαρξ, του Τζον Στιούαρτ Μιλ, του Δαρβίνου και του Σπένσερ, ανθρώπων που μαζί με την Γαλλική επανάσταση υπήρξαν οι πατέρες του πολιτισμού του 19ου αιώνα. Τις δεκαετίες που ακολούθησαν την Speenhamland⁶ και την μεταρρύθμιση της «Κοινωνικής πρόνοιας», η προσοχή του ανθρώπου στράφηκε προς την κοινότητα, εστιάζοντας στην συλλογική τους ύπαρξη, σαν να την είχαν παραβλέψει στο παρελθόν. Αποκαλύφθηκε ένας κόσμος, που η ύπαρξή του ήταν ως τότε αδιανόητη: ο κόσμος των νόμων που διέπουν μια σύνθετη κοινωνία. Αν και η εμφάνιση της νέας και διακριτής σύλληψης της κοινωνίας συνέβη στο οικονομικό επίπεδο, οι επιπτώσεις της ήταν καθολικές. Θεωρούνταν δεδομένο ότι η αρμονία ήταν εγγενής στην οικονομία και τα συμφέροντα ατόμου και κοινωνίας ήταν τελικά ταυτόσημα (Πολάνυι, 2007).

Στη Βρετανία, στα τέλη του 19ου αιώνα και αρχές του 20ου αιώνα, δημιουργούνται κυβερνητικές και βασιλικές επιτροπές που αποσκοπούν στη μελέτη των αναγκών των ηλικιωμένων και στη διαμόρφωση προτάσεων. Η κοινωνική έρευνα συμβάλλει ουσιαστικά στη χαρτογράφηση των κοινωνικών αναγκών. Ο Hobson στ 1909, υποστηρίζει ότι το φιλελεύθερο δόγμα δεν συνεπάγεται μόνο οικονομική ελευθερία αλλά και οικονομική εξασφάλιση ενός ελάχιστου ορίου εισοδήματος. Διαμορφώνεται λοιπόν μια νέα αντίληψη των νέο-φιλελεύθερων (new liberalism) για το κράτος πρόνοιας που αντιστρατεύεται τις προηγούμενες απόψεις της σχολής του Laissez Faire, γιατί το κράτος αναλαμβάνει ουσιαστικό ρόλο στην παραγωγή και διανομή των κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών. Στο πνεύμα αυτό ο Lloyd George

⁶ Στις 6 Μαΐου 1795, εποχή μεγάλης κοινωνικής κρίσης η δικαστική αρχή του Berkshire σε μια συνεδρίασή της στο Pelican Inn στην Speenhamland αποφάσισε ότι έπρεπε να δοθούν ενισχυτικά επιδόματα στους μισθούς ανάλογα με το κόστος του ψωμιού, ώστε να διασφαλιστεί ένα ελάχιστο εισόδημα για τους φτωχούς, ανεξάρτητα από το πόσα χρήματα κέρδιζαν. (Πολάνυι, 2007:79)

θεσμοθέτησε ένα εθνικό σύστημα ασφάλειας (National Assurance Act) στα 1911 (Υφαντόπουλος, 1990).

Ο Δερτιλής (2005) διακρίνει μία σημαντική ιδιομορφία στην περίπτωση της νεότερης Ελλάδας, η οποία οφείλεται σε ασυνέχειες ή τομές που διαχωρίζουν έντονα το παρελθόν από το μεταγενέστερο ιστορικό γίνεσθαι. Τόσο η κρατική της υπόσταση, όσο και η εξέλιξη της οικονομίας της εκκινούν σχεδόν από το μηδέν. Αυτή η ιδιομορφία έχει αντίκτυπο στην κοινωνική διάρθρωση του ελληνικού χώρου. Τόσο οι κοινωνικές σχέσεις και οι εξελίξεις που σημειώθηκαν κατά τον 18ο αιώνα με την εμφάνιση μιας αστικής τάξης όσο και οι οθωμανικοί θεσμοί, επιβίωσαν στο νέο κράτος κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα «μεταλλαγμένες». Έπρεπε να υποχωρήσει το τοπικιστικό στοιχείο για να μετεξελιχθεί ο ελληνικός κοινωνικός χώρος σε αστικό. Έπρεπε να διαμορφωθούν οι κατάλληλες πολιτικές συνθήκες, ιδιαίτερα από το 1875, για να μετατραπεί ο φυγόκεντρος χαρακτήρας της ελληνικής αστικής τάξης σε κεντρομόλο, μέσω της συμμετοχής στην εξουσία. Αυτό δικαιολογεί την καθυστέρηση της ανάπτυξης του κοινωνικού μοντέλου που ήδη είχε αρχίσει να διαμορφώνεται στην Ευρώπη της πρώτης και δεύτερης εκβιομηχάνισης.

2.2.3. Ο σοσιαλισμός και η έννοια της ισότητας

Ένα φυσικό δικαίωμα⁷ που αναδύθηκε από τη Γαλλική επανάσταση ήταν αυτό της ισότητας. Το φυσικό δικαίωμα της ισότητας έχει συνδεθεί θεωρητικά με την αναδιανομή αλλά και την κοινωνική πολιτική στο πλαίσιο λειτουργίας ενός κράτους ευημερίας. Η προαγωγή της ισότητας των πολιτών απαιτεί δράση του κράτους ευημερίας, μέσω της χρήσης παροχών και της οργάνωσης. Μέσα προς αυτή την κατεύθυνση αποτελούν η μη ύπαρξη ανισοτήτων και αδικιών και η διάθεση πόρων, μέσω της αναδιανομής, στα μέλη της κοινωνίας με σκοπό την επίτευξη της ευημερίας (Βενιέρης, 2013).

Το φυσικό δικαίωμα της ισότητας ενστερνίστηκε ο σοσιαλισμός. Ο σοσιαλισμός ήταν ένα πολιτικό κίνημα που δημιουργήθηκε τον 19^ο αιώνα σε μία Ευρώπη όπου ο βιομηχανικός καπιταλισμός όχι μόνο είχε ανθήσει, αλλά η εδραίωση του είχε δημιουργήσει σημαντικές επιπτώσεις στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες. Τα μεγάλα θύματα της εδραίωσης του ήταν τα εργατικά στρώματα από τα οποία αντλούνταν οι βιομηχανικοί εργάτες και τα οποία παρά την ανάπτυξη και την

⁷ Με την έννοια της χρησιμότητας για την προαγωγή της ευτυχίας και της ευημερίας (Βενιέρης, χ.χ.).

ευημερία των άλλων κοινωνικών στρωμάτων, ζούσαν μέσα στη φτώχεια και στην εξαθλίωση. Εκείνη την περίοδο έκανε την εμφάνιση του ο σοσιαλισμός ως απάντηση στην διαμόρφωση μίας νέας κοινωνίας, αυτής που βασιζόνταν στην αγορά (Heywood, 2007).

Θα πρέπει να σημειωθεί ότι ο σοσιαλισμός είναι μία έννοια με πολλές διαστάσεις. Πρώτα απ' όλα αποτέλεσε ένα οικονομικό σύστημα που επίκεντρο του ήταν τα συμφέροντα των εργατών. Αποτέλεσε όμως παράλληλα και μία πολιτική ιδεολογία που κυρίαρχη αρχή της ήταν η ισότητα και η διανομή των πόρων με στόχο την επίτευξη της κοινωνικής δικαιοσύνης (Heywood, 2007).

Η ισότητα όμως που ο σοσιαλισμός πρόσβευε δεν εστίαζε αποκλειστικά στα εισοδηματικά κριτήρια αλλά και στην κοινωνική αδικία και ανισότητα που δημιουργούσε. Στο πλαίσιο συνεπώς της αλληλεγγύης ανάμεσα στους αδικημένους, ο σοσιαλισμός πρόσβευε για αυτούς ότι η φτώχεια και η εξαθλίωση είχε και κοινωνικές διαστάσεις αφού οι φτωχοί δεν μπορούσαν να συμμετέχουν στην κοινοτική ζωή και αποκόπτονταν από αυτή (Κοέν, 2010) και ότι το κράτος όφειλε να προστατεύσει κατά προτεραιότητα σε αυτές τις ομάδες και την ανακούφιση τους (Βενιέρης, 2013).

Ο σοσιαλισμός αποτελεί ένα κίνημα που έχει υποστεί μεγάλη κριτική λόγω των διαφορετικών του μοντέλων. Έντονη κριτική έχει υποστεί κυρίως η σοσιαλδημοκρατία που θεωρητικά συνδέεται με το νεοφιλελευθερισμό. Η σοσιαλδημοκρατία πρεσβεύει το κράτος ως ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής. Αυτή η διάσταση για τους νεοφιλεύθερους θεωρείται καταπάτηση της ατομικής ελευθερίας. Κριτική ασκείται επίσης στα σοσιαλιστικά μοντέλα που έχουν ως βάση την νεοκλασική οικονομική θεωρία, γιατί θεωρούνται εξαρτημένα στον τομέα της αποτελεσματικότητας και της οικονομικής ισορροπίας (Stiglitz, 1996).

Σύμφωνα με τον Espring- Andersen (2006:46), όμως «η ομορφιά της σοσιαλδημοκρατικής στρατηγικής, όμως, ήταν ότι η κοινωνική πολιτική θα απέληγε επίσης σε κινητοποιήσεις γύρω από το ζήτημα της εξουσίας. Ξεριζώνοντας τη φτώχεια, την ανεργία και την πλήρη εξάρτηση από τον μισθό, το κράτος πρόνοιας αυξάνει τις πολιτικές δυνατότητες και μειώνει τις κοινωνικές διαιρέσεις που θέτουν φραγμούς στην πολιτική ενότητα των εργατικών στρωμάτων». Στην ουσία, ο σοσιαλισμός αποτέλεσε την απάντηση στον καπιταλισμό και την εμπορευματοποίηση της αξίας της εργασίας και στις χώρες που υιοθετήθηκε το μοντέλο αυτό ήταν εφικτή

η μείωση της φτώχειας μέσω της αναδιανομής του εισοδήματος (Παπαθεοδώρου & Πετμεζίδου, 2005).

2.3. Η έννοια της ιδιότητας του πολίτη και η κοινωνία των πολιτών

Η ιδιότητα του πολίτη (citizenship) είναι μια έννοια ιδιαίτερα ευαίσθητη και δύσκολη να προσδιοριστεί, δεδομένου του διευρυμένου εμπλουτισμού του περιεχομένου της τα τελευταία χρόνια με άλλες έννοιες πολιτικής και κοινωνικής διάστασης στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης, αλλά και του προσανατολισμού προς τη μεταεθνική και υπερεθνική διάστασή της (Καρακατσάνη, 2003). Συγκεκριμένα, η «ιδιότητα του πολίτη» (citizenship) θεωρείται ως μια από τις πιο επίμαχες και πολυδιάστατες έννοιες της δυτικής πολιτικής φιλοσοφίας καθώς είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με έννοιες, όπως η «δημοκρατία», τα «δικαιώματα», οι «αξίες» και παραπέμπει «σε διαφορετικά και δυνάμει αντιφατικά περιεχόμενα όπως είναι η πολιτική αρετή, τα ατομικά συμφέροντα, το κοινό καλό, το εθνικό συμφέρον και η αξία της πολιτικής συμμετοχής» (Μπάλιας, 2008:305).

Σύμφωνα με τον Marshall (1950), η ιδιότητα του πολίτη αποτελείται από τρία κύρια χαρακτηριστικά: το αστικό, το πολιτικό και το κοινωνικό. Για να φέρει κάποιος την ιδιότητα του πολίτη θα πρέπει να είναι πλήρως ενταγμένος στην κοινωνία και στην κοινότητα και αυτό σημαίνει ότι έχει ισότιμα δικαιώματα με τους υπόλοιπους πολίτες. Ο χαρακτηρισμός συνεπώς ενός ανθρώπου ως άτομο τού αποδίδει την ισοτιμία, ενώ κάτι τέτοιο δεν ισχύει μέσω της κατηγοριοποίησής του σε κοινωνικές τάξεις που υποστηρίζουν την ανισότητα (Marshall, 1950).

Όπως επισημαίνουν οι Marshall, & Bottomore (2001), η ιστορία των ατομικών δικαιωμάτων κατά την περίοδο διαμόρφωσής τους πρέπει να ειδωθεί ως μία σταδιακή προσάρτηση δικαιωμάτων σε μία ήδη διαμορφωμένη νομική κατάσταση, η οποία αναφερόταν σε όλα τα ενήλικα, άρρενα μέλη της κοινότητας. Η διαμόρφωση της νομικής κατάστασης δεν είναι αποκλειστικά προϊόν του 18ου αιώνα. Θα πρέπει να γίνουν αναφορές σε προγενέστερες νομοθετικές αναφορές ξεκινώντας από τον νόμο του Habeas Corpus και να καταλήγοντας στην Κοινοβουλευτική Μεταρρύθμιση του 1832, η οποία, σύμφωνα με τον Πολάννι (2007:101), «κατέστησε οριστικά τον απλό λαό πρωταγωνιστή του Κοινοβουλίου»⁸. Το 1832 τα ατομικά δικαιώματα

⁸ Σχετικά βλ. Κ, Πολάννι, 2007, ό.π. σ. 87 κ.ε.

αποτελούσαν πλέον κτήμα του ανδρών πολιτών και στα βασικά τους είχαν την σημερινή τους μορφή. Στο οικονομικό πεδίο τα ατομικά δικαιώματα αφορούσαν την επαγγελματική ελευθερία, η οποία ωστόσο, περιοριζόταν από τον ταξικό χαρακτήρα της Ελισαβετιανής νομοθεσίας. Οι ταξικοί περιορισμοί στην επιλογή του επαγγέλματος θεωρήθηκε από την δικαιοσύνη ότι αποτελούσαν προσβολή εναντίον της ελευθερίας του πολίτη και απειλή για την ευημερία του έθνους. Όπως και στην περίπτωση άλλων δικαιωμάτων, τα δικαστήρια έπαιξαν αποφασιστικό ρόλο. Στις αρχές του 19ου αιώνα η αρχή της ατομική και οικονομικής ελευθερίας έγινε πλέον δεκτή ως αξίωμα. Με την ολοκλήρωση της ανάκλησης των περιοριστικών Ελισαβετιανών νόμων η ελευθερία έγινε καθολική και η ιδιότητα του πολίτη από τοπικός εθνικός θεσμός. Τα ατομικά δικαιώματα θεωρήθηκαν απαραίτητα για την ανταγωνιστική οικονομία της ελεύθερης αγοράς. Η μετάβαση από την εξαρτημένη στην ελεύθερη εργασία θεωρήθηκε ως ένα βασικό συστατικό της ιδιότητας του πολίτη και ένα ορόσημο για την ανάπτυξη της πολιτικής κοινωνίας (Marshall, & Bottomore, 2001).

Τι είναι όμως μία κοινωνία που απαρτίζεται από πολίτες; Η κοινωνία των πολιτών είναι μία έννοια πολυσυζητημένη που έχει απασχολήσει πλήθος θεωρητικών και φαίνεται να περιστρέφεται γύρω από το δίπολο κοινωνία - κράτος. Πρωτοπόρος σε αυτό το πεδίο, υπό την έννοια ότι μπόρεσε να παραθέσει μία συστηματική διάκριση στη κοινωνία, ήταν ο G.W.F. Hegel (1770-1831). Για τον Hegel, η διάκριση αυτή εστιάζει στην κοινωνία των πολιτών⁹ και το κράτος. Ιδιαίτερα σημαντικά είναι τα στοιχεία και οι ιδιότητες που ο φιλόσοφος αποδίδει στην κοινωνία των πολιτών. Το κυρίαρχο στοιχείο της είναι η εμπορευματική παραγωγή, δηλαδή ότι οι άνθρωποι-πολίτες έχουν επαφή μεταξύ τους λόγω της ανταλλαγής των προϊόντων που τους είναι απαραίτητα. Παρόλο που η βάση της επαφής αυτής είναι υλική, εντούτοις η διαδικασία είναι αυτή που δημιουργεί την κοινωνικοποίηση και οι αντιθέσεις, που προκύπτουν κατά τη διάρκεια της, αφορούν τους πολίτες ατομικά και όχι τις κοινωνικές τάξεις. Διαφαίνεται λοιπόν ότι η κοινωνία πολιτών εμπεριέχει τη συνάντηση, την συμβολή, την σύμπραξη και την οργάνωση των πολιτών, διαδικασίες

⁹ Ο όρος που χρησιμοποιεί ο Hegel είναι «Bürgerliche Gesellschaft» που σημαίνει κοινωνία των πολιτών. Εντούτοις, ως μετάφραση του χρησιμοποιείται και ο όρος «ιδιωτική αστική κοινωνία», εννοώντας τις ιδιότητες της κοινωνίας των πολιτών.

που λαμβάνουν χώρα κατά τη διάρκεια των εμπορικών συναλλαγών, στις οποίες όλοι είναι ισότιμοι.

Η δημιουργία όμως της κοινωνίας, σύμφωνα με τον Hegel, προϋποθέτει και την ύπαρξη του κράτους γιατί αυτό είναι που κινητοποιεί τη δράση της κοινωνίας και της παρέχει την απαραίτητη συνοχή που την προφυλάσσει από την τυχόν διάλυση που μπορεί να επιφέρει η διαφορετική σκέψη των πολιτών. Στην ουσία, οι πολίτες συσπειρώνονται και δρομολογούν την σκέψη τους και τη δράση τους προς μία κατεύθυνση λόγω της ύπαρξης του κράτους (Ψημμένος, 2009).

Με την κοινωνία των πολιτών ασχολήθηκε και ο Alexis de Tocqueville's (1805-1859). Αριστοκράτης ο ίδιος, έβλεπε την άνοδο της δημοκρατίας με φόβο γιατί θεωρούσε πως θα ακύρωνε τις παραδόσεις οι οποίες διαφύλασσαν την ελευθερία του ατόμου με τους περιορισμούς που επέβαλλε ανάμεσα σε αυτό και το δεσποτικό κράτος. Αναγνώριζε όμως ότι η δημοκρατία θα αναβάθμιζε το κύρος και την εξουσία της κοινωνίας, χωρίς όμως αυτό να σημαίνει ότι μπορούσε να εξασφαλίσει την ατομική ελευθερία (Drescher, 1997).

Ο Alexis de Tocqueville's είχε παρατηρήσει ότι κατά τη διαδικασία εκπολιτισμού, οι επιθυμίες είχαν μετασχηματιστεί σε ανάγκες. Αυτό είχε αλλοιώσει τη μορφή των κοινωνικών τάξεων. Αυτός που στην Αγγλία χαρακτηριζόταν ή θεωρούνταν ως άπορος, σε κάποια άλλη χώρα θεωρούνταν σχεδόν πλούσιος. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε στη δημιουργία μίας «δημόσιας φιλανθρωπίας» ή αλλιώς «νομικής φιλανθρωπίας», που ήταν συμπληρωματική στην εθελοντική φιλανθρωπία που προορίζονταν για τους φτωχούς ανθρώπους. Η δημόσια φιλανθρωπία ήταν κρατική υπόθεση σε μία προσπάθεια ανακούφισης των ανθρώπων που είχαν χαμηλότερο βιοτικό επίπεδο σε μία χώρα πραγματικά πλούσια (Swedberg, 2009).

Σχετικά, ο Henry David Thoreau (1817-1862), υποστηρίζει πως μέλημα του πολίτη δεν είναι να επιθυμεί την ανυπαρξία της κυβέρνησης αλλά να συμβάλλει στη βελτίωση της. Ο τρόπος διαμόρφωσης της κυβέρνησης για τον Thoreau όχι μόνο δεν είναι δημοκρατικός, δηλαδή δεν εκφράζει κάθε πολίτη την επιθυμία του, αλλά αντίθετα, αποτελεί αποτέλεσμα της επικράτησης του πιο ισχυρού και όχι του πιο δίκαιου και σωστού. Υπάρχει δηλαδή κατ' επίφαση μία δημοκρατία που η πλειοψηφία αποφασίζει αφού ο άνθρωπος αποφασίζει κυρίως σαν πολιτικό υποκείμενο, με τις επιρροές που δέχεται, και στη συνέχεια σαν άνθρωπος. Ο Thoreau διεκδικεί για τον άνθρωπο το δικαίωμα να αποφασίζει μέσω της συνείδησης ότι είναι

ηθικά και κοινωνικά σωστό και όχι νομοθετικά. Το δικαίωμα υπερισχύει έναντι της νομοθεσίας και σαν μόνη υποχρέωση του ανθρώπου, θεωρεί την επιτέλεση αυτού που ο ίδιος νομίζει σωστό (Thoreau, 1849).

Ο Karl Marx (1818-1883) αναλύοντας την έννοια υποστηρίζει ότι αντί να ελέγχει το κράτος τη κοινωνία των πολιτών, μπορεί να γίνει το αντίστροφο μέσω των πολιτικών ελευθεριών. Χωρίς τις πολιτικές ελευθερίες, η κοινωνία των πολιτών δεν μπορεί να δημιουργήσει με ελεύθερη βούληση και αυτόνομα τη δράση της, αλλά, αντίθετα, καθοδηγείται από τη νομοθεσία του εκάστοτε ηγεμόνα που θέτει τα όρια του τι είναι επιτρεπτό στον πολίτη και τι όχι (Ανθόπουλος, 1984).

Αυτός που συμπεριέλαβε στην κοινωνία των πολιτών και την πολιτική διάσταση ήταν ο Antonio Gramsci (1891-1937). Για τον Gramsci, το κράτος έλεγχε τους πολίτες με τη καταστολή και τη βία αλλά παράλληλα και με τη δημιουργία αξιακών συστημάτων και πεποιθήσεων τα οποία του εξασφάλιζαν την κοινωνική συναίνεση. Η συναίνεση αυτή όμως δεν ήταν διά βίου εξασφαλισμένη οδηγώντας την κυρίαρχη τάξη σε συνεχείς προσπάθειες διατήρησής της μέσω της ηγεμονίας. Η ηγεμονία προσπαθεί να επιβληθεί κυρίως ιδεολογικά οδηγώντας με αυτό τον τρόπο τους πολίτες να σκέφτονται με τον ίδιο τρόπο αποφεύγοντας τις αντιδράσεις και τις μεταβολές. Λόγω αυτής της ιδεολογικής κυρίως αντιπαράθεσης, στην κοινωνία των πολιτών συμβαίνουν διαφορετικής μορφής συγκρούσεις με σκοπό την ηγεμονία ενώ παράλληλα υπάρχει και η ελευθερία που οδηγεί στη δημιουργία συναίνεσης αλλά επιτρέπει και στην κοινωνία των πολιτών και όχι μόνο στο κράτος να διεκδικήσει την ιδεολογική ηγεμονία (Τσακίρης, 2009).

Για τον Gramsci βέβαια, η κοινωνία των πολιτών δεν αποτελείται μόνο από τους πολίτες αλλά από μία σειρά οργάνων και θεσμών. Περιλαμβάνει επίσης την εκκλησία, την εκπαίδευση, τον αθλητισμό, τα μέσα και την οικογένεια. Σε κάποιες χρήσεις του όρου, ο Gramsci υποστηρίζει ότι το κράτος είναι αυτό που παρέχει ένα σημαντικό μηχανισμό σύνδεσης της κοινωνίας των πολιτών με την οικονομία. Επίσης, θεωρεί ότι η κοινωνία των πολιτών στην ουσία αποτελεί ένα σύνολο των οργανισμών που κοινώς αποκαλούνται «διωτικοί» και γι' αυτό το λόγο αποτελεί περισσότερο ζήτημα προσωπικής και ατομικής συμπεριφοράς και αξιών, παρά ένα θέμα των οργανωμένων πολιτιστικών ιδρυμάτων. Αυτή η θεωρία του Gramsci αποκλίνει σημαντικά από την άποψη του Marx ότι μία ομάδα οργανισμών και ιδρυμάτων μεταφέρει στην κοινωνία μία μονολιθική αστική ιδεολογία. Για τον

Gramsci σαφώς και η κοινωνία των πολιτών περιλαμβάνει τον δικαστικό μηχανισμό αλλά παράλληλα περιέχει και παιδικές και οικογενειακές δραστηριότητες. Με αυτό τον τρόπο μετασχηματίζεται σε ένα θέμα καθημερινότητας, αναγνωρίσιμο στη ζωή όλων, αλλά παράλληλα και ένα εμπόδιο στην αναγνώριση της σχέσης του με την λειτουργία της εξουσία. Το άτομο λοιπόν για τον Gramsci, πρέπει το ίδιο να αποτελεί το κυβερνήτη της ζωής του, αλλά όχι αυτοδιοικητικά μπαίνοντας έτσι σε μία συγκρουσιακή διαδικασία με την πολιτική κοινωνία. Αντίθετα, πρέπει να αποτελέσει μία ομαλή συνέχεια και ένα οργανικό και βασικό συμπλήρωμα της πολιτικής κοινωνίας όπως αυτή δομείται μέσα από τους οργανισμούς και τα ιδρύματα (Jones, 2006).

2.4 Υποσυμπεράσματα 2ου Κεφαλαίου

Ο Hobsbawm (2000) συσχετίζει την περίοδο 1789 – 1848 με την «διττή επανάσταση» μέσω της οποίας συντελέστηκε ο βιομηχανικός μετασχηματισμός στην Αγγλία και ο πολιτικός μετασχηματισμός στη Γαλλία., που σήμανε τον θρίαμβο μιας καινούριας κοινωνίας, την εποχή του θριαμβευτή αστού. Ο ρόλος της αστικής τάξης στην μελέτη των φαινομένων που παρουσιάζονται στο 2ο κεφάλαιο υπήρξε καταλυτικός.

Είναι η τάξη εκείνη που αναδύθηκε μέσα από τις κοινωνικές επαναστάσεις της Δύσης, παραγκωνίζοντας τους ευγενείς και την αριστοκρατία και κατακτώντας τα μέσα παραγωγής, ελέγχοντας τους μηχανισμούς του κράτους και απαιτώντας μερίδιο στην νομή της εξουσίας., Ωστόσο, η θέση της αστικής τάξης δεν υπήρξε ενιαία και συμπαγής σε όλες τις χώρες της Δύσης και σε όλες τις φάσεις των κοινωνικών επαναστάσεων. Αλλού συντάχθηκε με τα λαϊκά στρώματα, αλλού αποτέλεσε το έρεισμα των απολυταρχικών καθεστώτων. Όποιες όμως κι αν ήταν οι μετατοπίσεις της γεγονός παραμένει το εξής: η αστική τάξη ήταν αυτή που καθόρισε τη φύση και τη μορφή του Ε.Κ.Μ. στις χώρες της Δύσης. Ένα σύστημα που θα επένδυε στις αξίες της κοινωνικής ενσωμάτωσης και σταθερότητας, της προστασίας της εργασίας, της κοινωνικής ευημερίας. Όπως σημειώνει ο Schelkle (χ.χ.) ως όρος ένα κοινωνικό μοντέλο γίνεται κατανοητό μέσα από πολιτικά πρότυπα και οικονομικές λειτουργίες που πρωτίστως ικανοποιούν μία βέβαιη κοινωνία της ευημερίας.

Υπήρξε λοιπόν το θεωρητικό πλαίσιο, παρά τις αντικρουόμενες απόψεις, για την υλοποίηση μίας κοινωνίας πολιτών με βασικό στοιχείο τα φυσικά και κοινωνικά

δικαιώματα του ανθρώπου στο πλαίσιο μίας δημοκρατικής πολιτείας και κοινωνίας. Εντούτοις, οι θεωρίες αυτές έπρεπε να εδραιωθούν και να εφαρμοστούν σε ιδιαίτερες μορφές κοινωνικών συστημάτων όπως διαφαίνεται και από την ανάλυση του επόμενου κεφαλαίου.

Κεφάλαιο 3: Οικονομικά και πολιτικά ρεύματα και πρότιμο κράτος ευημερίας

3.1. Φιλελευθερισμός¹⁰

Ο φιλελευθερισμός είναι η πολιτική κίνηση που συνδέθηκε απόλυτα με το κράτος ευημερίας. Αυτό είναι εύλογο λόγω του φυσικού δικαιώματος στη ζωή που πρέσβευαν οι φιλόσοφοι που τον ανέπτυξαν θεωρητικά, δικαίωμα που οι κρατικές κυβερνήσεις όχι μόνο δεν πρέπει να παραβιάζουν αλλά αντίθετα να προστατεύουν. Το κράτος δικαίου που αποζητούσαν οι φιλελεύθεροι προϋπέθετε και την ύπαρξη του κράτους ευημερίας για τη διασφάλιση αυτών που αδυνατούν να επιδιώξουν από μόνοι τους ισότιμη μεταχείριση. Οι θεωρητικοί του φιλελευθερισμού εκφράζουν με ιδανικό τρόπο τις υποχρεώσεις του κράτους έναντι στις παροχές που πρέπει να προσφέρει στον φτωχό άνθρωπο. Σύμφωνα με τη θεωρία του Smith, το καλύτερο μέσο για να καταργηθεί η ανισότητα ανάμεσα στους ανθρώπους και οι κοινωνικές τάξεις και τα προνόμια τους ήταν η αγορά και ειδικότερα η ιδιωτική αφού η παρέμβαση του κράτους θα δημιουργούσε μονοπώλια και υποστήριξη προς την κυρίαρχη τάξη (Espring- Andersen, 2006).

Όπως ήδη αναφέρθηκε και σε προηγούμενο κεφάλαιο, η πρώτη φιλελεύθερη φιλοσοφία αναπτύχθηκε από τον Τζον Λοκ με σαφείς αναφορές στην ατομική ιδιοκτησία και στο ότι πρέπει να επιτυγχάνεται η συναίνεση αυτών που κυβερνώνται. Η φιλοσοφία που δημιούργησε ο Λοκ τον έχρισε και ως πατέρα του σύγχρονου φιλελευθερισμού (Delaney, 2005· Godwin et al., 2002).

¹⁰ Αξίζει να σημειωθεί ότι ο όρος «φιλελεύθερος» δεν είχε πάντα θετική διάσταση. Στο Μεσαίωνα, συνδέθηκε με την κλασική πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Εντούτοις, το 1387 αποκτά και την έννοια του «γενναιόδωρου» ενώ το 1433 αποκτά και την έννοια «αυτού που του επιτρέπεται». Από το 1530 αλλά και καθ' όλη τη διάρκεια του 16ο και του 17ο αιώνα, ο όρος «φιλελεύθερος» χρησιμοποιήθηκε για να περιγράψει και «αυτόν που δεν είχε περιορισμούς» (Gross, 2001). Με αυτόν νοούνταν ότι κάποιος μπορεί να ήταν γενναιόδωρος αλλά και αδιάκριτος. Χαρακτηριστικός είναι ο τρόπος που χρησιμοποίησε τον όρο ο Σαίξπηρ στο έργο του «Πολύ κακό για το τίποτα» όπου με το «λιμπερτίνο» (φιλελεύθερος) περιγράφει έναν φαύλο, ακόλαστο και παλιάνθρωπο. Η θετική διάσταση του όρου εδραιώθηκε με την έλευση του Διαφωτισμού και εννοούσε αυτόν που δεν περιορίζεται από προκαταλήψεις και μισαλλοδοξία (Gross, 2001). Η πρώτη εμφάνιση του όρου στην αγγλική γλώσσα έγινε το 1815 ενώ από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα ο όρος χρησιμοποιήθηκε και ως πολιτικός για να περιγράψει κόμματα και κινήματα παγκοσμίως (Kirchner, 1988).

Οι ιδέες του φιλελευθερισμού εκφράστηκαν κυρίως από διανοητές όπως ο Jeremy Bentham. Η μεγάλη επιδίωξη του Bentham ήταν να δημιουργήσει ένα «Pannomion», δηλαδή έναν ολοκληρωμένο ωφελμιστικό νομικό κώδικα. Η πρόταση του δεν περιορίστηκε μόνο σε κοινωνικές και πολιτικές μεταρρυθμίσεις αλλά επεκτάθηκε και υπογράμμισε και ηθικούς κώδικες στους οποίους αυτές οι μεταρρυθμίσεις έπρεπε να βασίζονται. Η φιλοσοφία του ωφελμισμού ήταν αντίθετη με την άποψη ότι η σωστή κίνηση ή πολιτική ήταν αυτή που θα προκαλούσε την «μεγαλύτερη ευτυχία σε μεγαλύτερο αριθμό ανθρώπων». Η πατρότητα της άποψης αυτής λανθασμένα αποδόθηκε στον Bentham, ο οποίος έδωσε ιδιαίτερη βαρύτητα σε αυτό το οποίο αποκαλούσε ως η «αρχή της μεγαλύτερης ευτυχίας» αλλά και ως «αρχή της χρησιμότητας» (Stark, 1952).

Επίσης, πρότεινε μία διαδικασία η οποία θα εδραίωνε την ηθική κατάσταση της οποιαδήποτε πράξης, την οποία αποκαλούσε «ηδονιστική». Ο ωφελμισμός αναβίωσε αργότερα και επεκτάθηκε από το μαθητή του Bentham, το John Stuart Mill και από αυτόν μετατράπηκε σε ένα βασικό στοιχείο της φιλελεύθερης σύλληψης των στόχων της κρατικής πολιτικής (West, 2006).

Αναφορικά με την φτώχεια, μία από τις απόψεις του Bentham ήταν ότι έπρεπε να υποστηριχθεί με τη παροχή απασχόλησης για όλους. Αν η προσωρινή στασιμότητα του εμπορίου μετέτρεπε έναν μεγάλο αριθμό ανθρώπων σε ανέργους που αντιμετωπίζουν πρόβλημα διαβίωσης, τότε, το κράτος θα έπρεπε λάβει μέτρα δημόσιας απασχόλησής τους, σε έργα που σχετίζονται με την οικοδόμηση πόλεων, έργα οδοποιίας ή άρδευσης, όπου θα απασχολούνταν ως ανειδίκευτοι εργάτες (Stark, 1952).

Για τον Bentham φτωχός είναι αυτός που δεν πληροί τις προϋποθέσεις για ευμάρεια, τις οποίες το κράτος είναι υποχρεωμένο να του παρέχει, όπως:

- Υλικά
- Εργασία
- Τόπο εργασίας
- Τόπο διαμονής
- Τροφή (Χέιλμπρόνερ, 2001).

Στον Bentham αποδίδεται ουσιαστικά η πρώτη διατύπωση για τα όρια δράσης του κράτους ευημερίας. Τα όρια αυτά τοποθετούνται από το σημείο που η δράση του

είναι απαραίτητη για την άνοδο της κοινωνικής ευημερίας μέχρι του σημείου πέραν του οποίου η παρέμβαση του βλάπτει την κοινωνική ευημερία. Ο ενεργός ρόλος του κράτους για τον Bentham περιλαμβάνει, εκτός της παραγωγής των δημοσίων αγαθών, την παροχή κοινωνικής προστασίας στους φτωχούς, την εξασφάλιση ενός ανεκτού επιπέδου διαβίωσης του πληθυσμού, τον έλεγχο των τιμών βασικών αγαθών (π.χ. σιτάρι), έτσι ώστε να είναι προσιτά στα χαμηλά εισοδήματα, κλπ. (Κορλιράς, 1991). Η ριζοσπαστική του πολιτική περιελάμβανε επιπλέον μία σειρά μέτρων που περιόριζαν την ατομική δράση (ανώτατα όρια τόκων, έλεγχο ροής κεφαλαίων, έλεγχο τραπεζικών δραστηριοτήτων) σε μία κατεύθυνση άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων και υπεράσπισης των συμφερόντων της πλειοψηφίας. Για τον Bentham λοιπόν ήταν προφανές ότι το ατομικό και το συλλογικό συμφέρον δεν μπορούν να ταυτιστούν παρά με τη σύμπραξη του κράτους (Sen & Williams, 1982).

Μέσα από την γαλλική επανάσταση (1789-1799) δημιουργήθηκαν πολλές πολιτικές και επαναστατικές ομάδες. Άρχισαν επίσης να δημιουργούνται και τάσεις αντιπολίτευσης, οι οποίες αντιδρούσαν στο συντηρητικό καθεστώς που επικρατούσε εκείνη την περίοδο στην Ευρώπη. Οι τάσεις αυτές ήταν τρεις: α) η μετριοπαθής φιλελεύθερη, η οποία υιοθέτησε μία μετριοπαθή αντιπολιτευτική δράση και αποτελούνταν από μεγαλοαστούς και από αριστοκράτες που είχαν πιο φιλελεύθερες ιδέες από τους υπόλοιπους της τάξης τους β) η ριζοσπαστική και δημοκρατική που αποτελούνταν κυρίως από δυσαρεστημένους μικροαστούς, αλλά και από διανοούμενους και μικρούς επιχειρηματίες και τέλος, γ) η σοσιαλιστική, που είχε δημιουργηθεί από την μεγάλη εργατική τάξη, η οποία προέκυψε από την ανάπτυξη της βιομηχανίας (Ράπτης, 2000). Κάθε μία από τις παραπάνω τάσεις δέχθηκε επιρροές από τα ιδεώδη που χαρακτήριζαν την ανάλογη περίοδο της Γαλλικής επανάστασης. Παρά το γεγονός ότι οι τάσεις αυτές αποτελούνταν από άτομα διαφορετικής κοινωνικής τάξης, πολιτικής και επαναστατικής ιδεολογίας, αποδείχθηκαν εξίσου επικίνδυνες για το κράτος. Οι πρωτεργάτες των επαναστατικών κινημάτων είχαν καθιερώσει ένα είδος μυστικής αδελφότητας ως την καταλληλότερη μορφή επαναστατικής οργάνωσης. Οι πιο γνωστοί από αυτούς, οι οποίοι είχαν τις περισσότερες διασυνδέσεις, ήταν οι καρμπονάροι οι οποίοι εντοπίζονται κυρίως στην Ιταλία, στην Ελλάδα, στην Γαλλία και την Ρωσία, στις αρχές του 1820. Οι καρμπονάροι δεν ήταν πλήρως ομογενοποιημένοι ως προς τα

χαρακτηριστικά τους, αλλά ήταν τόσο ισχυροί, που επιβίωσαν ακόμη και μετά τη διάλυση κάποιων αδελφοτήτων (Davies, 1997).

Οι επαναστάσεις του 1830 ξεκίνησαν και αυτές από την Γαλλία και πιο συγκεκριμένα από το Παρίσι. Οι Βουρβόνοι που κυβερνούσαν είχαν συνδεθεί με την γαλλική ήττα. Κατά συνέπεια, ο λαός της Γαλλίας δεν τους θεωρούσε αξιόπιστους, αφού για να εδραιωθούν στον γαλλικό θρόνο είχαν βοηθηθεί από ξένες δυνάμεις. Επιπλέον, οι οπαδοί των Βουρβόνων λειτούργησαν με τρομοκρατικό τρόπο στην Γαλλία και με ακραία μέσα προσπαθούσαν να εξουδετερώσουν τους αντιπάλους τους καθιερώνοντας έτσι στην χώρα, και ειδικά στην Νότια Γαλλία, ένα είδος τρομοκρατίας γνωστό ως «λευκή τρομοκρατία» (Miller, 1997).

Με την άνοδο του Κάρολου Ι στον θρόνο, το 1824, ευνοήθηκαν ιδιαίτερα οι αριστοκράτες και οι κληρικοί. Ο κλήρος δε, ανέλαβε και το πανεπιστήμιο προσπαθώντας να ελέγξει μέσω απολύσεων και επιβολής σεμνοτυφίας τους διανοούμενους και τους φιλελεύθερους καθηγητές. Κατά την διάρκεια της άσκησης της εξουσίας από τον Κάρολο Ι αναδείχτηκε καρμποναρισμός, ο οποίος δημιούργησε πολλές αντιδράσεις και συνομοσίες που, τελικά, κατεστάλησαν με βίαιο τρόπο από το γαλλικό καθεστώς (Χομπσμπάουμ, 2005).

Το 1830 ο βασιλιάς συγκρούστηκε με την κυβέρνηση του Πολινιάκ και η Γαλλία οδηγήθηκε σε εκλογές οι οποίες όμως ευνόησαν την αντιπολίτευση. Η αντίδραση του Καρόλου ήταν άμεση και βίαιη. Παραβιάζοντας το γαλλικό σύνταγμα, διέλυσε την βουλή, κατήγγησε την ελευθερία του τύπου, ωφέλησε ιδιαίτερα - με τροποποίηση της ψήφου - τους γαιοκτήμονες έναντι των υπόλοιπων κοινωνικών τάξεων και, τέλος, προκήρυξε νέες εκλογές. Σε αυτές τις παραβιάσεις οι φιλελεύθεροι αστοί αντέδρασαν έντονα με εξεγέρσεις στις οποίες συμμετείχε και ο λαός της Γαλλίας. Οι συγκρούσεις που προκλήθηκαν με το καθεστώς προκάλεσαν ανησυχία στην υπόλοιπη Ευρώπη. Το Παρίσι κατακτήθηκε από τους επαναστάτες και ο λαός ζητούσε την επιστροφή της δημοκρατίας. Οι αστοί όμως, παρόλο που ήταν οι κύριοι υποκινητές, φρόντισαν να μείνουν μακριά από βίαιες αντιδράσεις, όπως τα οδοφράγματα¹¹, και θέλησαν την επαναφορά της συνταγματικής μοναρχίας με νέο βασιλιά τον δούκα της Ορλεάνης (Ράπτης, 2000).

¹¹ Όπως σημειώνει ο Hobsbawm (2000:172), «το Παρίσι του Ιουλίου 1830 ύψωνε όλο και περισσότερα οδοφράγματα, σε περισσότερα σημεία από κάθε άλλη εποχή στο παρελθόν και στο μέλλον. Πράγματι, το 1830 το οδόφραγμα έγινε σύμβολο της λαϊκής εξέγερσης».

Η επανάσταση του Παρισιού όμως επηρέασε και άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Στο Βέλγιο, οι αστοί και πάλι επαναστάτησαν καταφέροντας στο τέλος να ανεξαρτητοποιηθούν. Και στην Πολωνία όμως, επιθυμώντας την ανεξαρτητοποίηση τους από την Ρωσία, έγινε επανάσταση η οποία όμως δεν ευδοκίμησε λόγω δύο παραγόντων. Ο πρώτος ήταν το μεγάλο μέγεθος των ρωσικών στρατευμάτων και ο δεύτερος ήταν η εσωτερική διχόνοια ανάμεσα στους επαναστάτες. Και στην Ιταλία και την Γερμανία δημιουργήθηκαν επαναστάσεις, οι οποίες όμως κατεστάλησαν άμεσα από τον στρατό της Αυστρίας (Merriman, 1996).

Οι επαναστάσεις του 1830 επηρέασαν κυρίως τη δυτική Ευρώπη. Σύμφωνα με τον Hobsbawm (2000), άλλαξαν εντελώς την κατάσταση, καθώς υπήρξαν οι καρποί μιας γενικότερης περιόδου οξείας και ευρύτατης οικονομικής και κοινωνικής αναταραχής. Οι αστοί, πρωτεργάτες στα περισσότερα επαναστατικά κινήματα, υπερίσχυαν των αριστοκρατών εγκαινιάζοντας έτσι την περίοδο της κυριαρχίας της αστικής τάξης. Στην υπόλοιπη όμως Ευρώπη συνέχισαν να επικρατούν οι μεγαλοβιομηχανοκλήμονες με αριστοκρατική καταγωγή.

Το 1848 παρατηρήθηκε το φαινόμενο όλοι οι λαοί της Ευρώπης να επαναστατήσουν χωρίς να υπάρχει η ίδια αιτία για όλους. Τα αίτια που οδήγησαν σε αυτές τις επαναστάσεις ήταν πολλά. Πρώτα απ' όλα τα λαϊκά στρώματα για κατά την περίοδο που προηγήθηκε αντιμετώπιζαν μεγάλα οικονομικά προβλήματα. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας, οι αλλαγές της ανάπτυξης σε όλους τους τομείς, οι κακές αγροτικές σοδειές και η οικονομική κρίση του 1847, έφερε τον λαό σε ακόμη δυσκολότερη θέση. Παρόλο που αποφεύχθηκε ο λιμός, ο δανεισμός ήταν αναγκαίος για την επιβίωση των στρωμάτων αυτών. Το πρόβλημα της ανεργίας προστέθηκε στα παραπάνω και έφερε τα λαϊκά στρώματα σε τέτοια θέση, που η επανάσταση θεωρούνταν αναπόφευκτη. Σε αυτά συνετέλεσε και το γεγονός ότι οι ηγεμόνες αγνοώντας την άσχημη οικονομική θέση των πολιτών τους επέβαλαν όλο και σκληρότερη φορολογία, οδηγώντας σταδιακά στην αύξηση της δύναμης της αντιπολίτευσης (Blanning, 2009).

Στην Γαλλία, για άλλη μία φορά, η επανάσταση ξεκίνησε στο Παρίσι από ένα τυχαίο γεγονός: τους πυροβολισμούς των στρατιωτών απέναντι σε ένα πλήθος Γάλλων. Η πρώτη εξέγερση ακολουθήθηκε πολύ γρήγορα από μία ταξική εξέγερση, όπου οι μετριοπαθείς φιλελεύθεροι μεθόδευσαν το αποτέλεσμα της πρώτης υπέρ τους, με αποτέλεσμα να ξεσηκωθεί η εργατική τάξη που είχε φτάσει πλέον σε σημείο

εξαθλίωσης. Η εξέγερση της εργατικής τάξης τελικά κατεστάλη και η εκλογή του Λουδοβίκου –Ναπολέοντα επιβεβαίωσε για άλλη μία φορά την κυριαρχία των αστών και των αριστοκρατών (Αρβελέρ & Aymard, 2003).

Στην Αψβουργική μοναρχία η επανάσταση του 1848 ξέσπασε στην Βιέννη έχοντας τα ίδια ακριβώς αίτια με εκείνη του Παρισίου. Ο αυτοκράτορας Φερδινάνδος προσπάθησε να καθησυχάσει το πλήθος προσφέροντας κάποια προνόμια αποκλείοντας, όμως, από την νέα κυβέρνηση το τμήμα που επαναστάτησε. Τα λαϊκά στρώματα και οι φοιτητές δημιούργησαν νέες εξεγέρσεις, οι οποίες σταμάτησαν με την απομάκρυνση του αυτοκράτορα. Το 1848 μία νέα εξέγερση συνέβη με αφορμή την σύγκρουση ανάμεσα στους μετριοπαθείς –φιλελεύθερους και τους ριζοσπάστες – δημοκρατικούς, με ήττα των τελευταίων. Ωστόσο, η εξέγερση της Βιέννης αποτέλεσε το πρότυπο για την δημιουργία νέων εξεγέρσεων των εθνοτήτων της μοναρχίας με πρωτεργάτες τους Τσέχους αυτονομιστές. Και η νέα αυτή εξέγερση κατεστάλη δυναμικά. Ακολούθησε η εξέγερση των Μαγυάρων στην Ουγγαρία, η οποία αντιμετώπισε την αντίδραση των άλλων εθνοτήτων. Ο νέος αυτοκράτορας Φραγκίσκος Ιωσήφ Α΄, με την βοήθεια των ρωσικών στρατευμάτων, κατέπνιξε και αυτή την εξέγερση. Στα κράτη της Γερμανίας και της Ιταλίας εκδηλώθηκαν εξεγέρσεις για εθνικούς κυρίως λόγους. Και οι δύο κατεστάλησαν πολύ γρήγορα από τον αυστριακό στρατό (Κολιόπουλος, 1993).

3.2.Υπαρκτός σοσιαλισμός-κομμουνισμός

Ήδη από τη δεκαετία του 1970, είχε αρχίσει να γίνεται ορατό στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης, στις οποίες εφαρμοζόταν το Σοβιετικό μοντέλο, ότι υπήρχαν αντιφατικές εξελίξεις. Το σοσιαλιστικό στρατόπεδο, φαινομενικά τουλάχιστον όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, προσπαθούσε να ευθυγραμμίσει τα μέρη του και να πετύχει έναν «προλεταριακό διεθνισμό», ο οποίος θα διατηρούσε αλώβητη την ηγεμονία των κυρίαρχων στελεχών. Από την άλλη, όμως, τα ίδια αυτά στελέχη προσπαθούσαν να εντοπίσουν νέα πολιτικά και οικονομικά πλαίσια που εντός των οποίων θα επιτύχαιναν την μία ευρύτερη συναίνεση. Ήταν πλέον σαφές, και η Κομμουνιστική ηγεσία το είχε κατανοήσει απόλυτα, ότι ο μαρξισμός- λενινισμός δεν μπορούσε ιδεολογικά να εμπνεύσει και να συγκινήσει τους λαούς, οι οποίοι είχαν ταυτίσει την συγκεκριμένη ιδεολογία με τον αυταρχισμό και τον καταναγκασμό.

Κάθε μέλος της Σοσιαλιστικής κοινότητας επιχείρησε να εφαρμόσει πρότυπα διαφορετικά από αυτά που είχε επιβάλει η Σοβιετική Ένωση. Κάθε απόπειρα σύγκλισης αποδείχθηκε μάταιη, ενώ οι συνέπειες των φυγόκεντρων αυτών τάσεων θα διαφαίνονταν μακροπρόθεσμα.

Η προσπάθεια εφαρμογής διαφορετικών προτύπων από αυτό που είχε επιβληθεί από την Σοβιετική Ένωση, έγινε απόπειρα να συγκλίνουν αλλά η αποκλίνουσα πορεία που είχε λάβει κάθε μέλος της Σοσιαλιστικής κοινότητας ήταν αναπόφευκτη και οι συνέπειες της θα διαφαίνονταν μακροπρόθεσμα (Berstein & Milza, 1997).

Η ήττα που δέχθηκε ο υπαρκτός σοσιαλισμός στην Ευρώπη ήταν ολοκληρωτική. Ακόμα και αριστερές δυνάμεις που δεν σχετίζονταν με τον ολοκληρωτισμό αναγκάστηκαν να οπισθοχωρήσουν, αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο για την έλευση και την εδραίωση του νεοφιλελευθερισμού. Όποιος ασπαζόταν ή ταυτίζονταν με την αριστερή ιδεολογία, διανοούμενοι, εργάτες, συνδικάτα, νέοι άνθρωποι, περιθωριοποιήθηκαν με αποτέλεσμα ο αριστερός χώρος να αρκείται μόνο στην επιβεβαίωση της ύπαρξης του και στη διατήρηση μίας αμυντικής στάσης εναντίον αυτών που του καταλογίζονταν.

Την ίδια στιγμή που η Αριστερά κατέρρευε ή απλώς επιβίωνε, η ένωση της Ευρώπης ολοκληρωνόταν και ισχυροποιούταν. Παράλληλα, η ανάπτυξη της παγκοσμιοποίησης έπληττε ακόμα περισσότερο τον αριστερό χώρο. Ο Γερ. Μοσχονάς, διασαφηνίζει ότι εσφαλμένα η παγκοσμιοποίηση και η Ευρωπαϊκή Ένωση ταυτίζονται, με την πρώτη να θεωρείται εκδοχή της δεύτερης. Η Ε.Ε. είναι δομημένη στη θεσμική και πολιτική μηχανική, έχει θεσμικό εξοπλισμό και είναι συγκεκριμένη. Αντίθετα, η παγκοσμιοποίηση δεν έχει τέτοια διάρθρωση και είναι χαοτική (Μοσχονάς).

Σε επίπεδο κομματικής οργάνωσης, η Αριστερά φέρει σημαντικές διαφορές από τα κομμουνιστικά κόμματα του παρελθόντος και ο κομμουνισμός δεν είναι ο απαραίτητος και καθοριστικός παράγοντας της διαμόρφωσής της. Υπό αυτή την έννοια, στην ουσία αναφερόμαστε σε έναν μετακομμουνιστικό χώρο, όπου αναδύθηκε μία νέα Αριστερά με διαφορετικές συντεταγμένες και διαμορφώσεις (Μοσχονάς).

Ωστόσο, όπως επισημαίνει ο Χομπσμπάουμ (2005), το σοβιετικό σύστημα ακόμη κι αν κρατούσε την κατανάλωση του πληθυσμού σε χαμηλότατο επίπεδο, παρείχε εγγυήσεις για ένα ελάχιστο κοινωνικό επίπεδο διαβίωσης. Χορηγούσε στον

πληθυσμό δουλειά, τροφή, ρουχισμό, και στέγαση, χορηγώντας επίσης συντάξεις και παρέχοντας ιατροφαρμακευτική περίθαλψη σε μία ισότιμη περίπτωση βάση. Ήταν αρκετό για να εκβιομηχανήσει μία υπανάπτυκτη χώρα και να διασφαλίσει στο λαό ένα επίπεδο ζωής που θα εγγυάτο ένα ελάχιστο όριο κοινωνικών παροχών και ένα βιοτικό υλικό επίπεδο κάπως υψηλότερο από το όριο επιβίωσης. Ο υπαρκτός σοσιαλισμός είχε μία ολοκληρωμένη οικονομική και πολιτική πρόταση που του επέτρεψε να λειτουργήσει μέσα στα χρόνια της Μεγάλης Ύφεσης. Με τα Πενταετή Προγράμματα (Πλάνα) έδειξε πόσο σημαντικό είναι μία κοινωνία να είναι προγραμματισμένη. Το οικονομικό μοντέλο της ΕΣΣΔ έδωσε την ευκαιρία στις κυβερνήσεις της δεκαετίας του 1930 να αναθεωρήσουν τις απόψεις τους σχετικά με τον ρόλο της εθνικής οικονομίας. Σταδιακά οι κυβερνήσεις στράφηκαν προς το πρότυπο μίας «μικτής οικονομίας». Η πλήρης απασχόληση, η μείωση των οικονομικών ανισοτήτων, η οικοδόμηση κράτους πρόνοιας και η κοινωνική ασφάλιση, και οι πολιτικές δεσμεύσεις των κυβερνήσεων. Ο κρατικός σχεδιασμός αποτέλεσε μέρος των «πολεμικών οικονομιών» κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.

3.3.Μαρξισμός

Για τον Μαρξ, το ζήτημα της παραγωγής είναι αυτό που καθορίζει τα πάντα στη ζωή των ανθρώπων: τις σχέσεις τους, τη συνείδηση τους, ακόμα και την ύπαρξη τους. Σύμφωνα με τον Μαρξ, η αγορά συνίσταται από τέσσερις βασικές έννοιες: την παραγωγή, την κατανάλωση, τη διανομή και την ανταλλαγή. Η παραγωγή του ανθρώπου δεν είναι αυτόνομη, δεν είναι μία ατομική διαδικασία που αφορά μόνο τον ίδιο αλλά μία διαδικασία με κοινωνικές και ηθικές διαστάσεις. Ειδικότερα, ιστορικά ο άνθρωπος αποτελούσε μέρος της κοινωνίας στην οποία διαβίωνε και αναπτυσσόταν. Πάντα ήταν ενταγμένος σε μία κοινωνική ομάδα: την οικογένεια, τη φυλή, την κοινότητα, την κοινωνία, κ.ά. Είναι εύλογο λοιπόν ότι από την στιγμή που εντάσσεται και εξαρτάται από την κοινωνία και η παραγωγή του λαμβάνει χώρα στο πλαίσιο αυτής (Μαρξ, 1992).

Η παραγωγή δεν μπορεί να υπάρξει χωρίς την κατανάλωση. Παράγονται αυτά που οι άνθρωποι ζητούν είτε γιατί τα επιθυμούν είτε γιατί θεωρούν ότι τα χρειάζονται. Η διανομή με τη σειρά της καθορίζει σε ποιο βαθμό και ποσότητα ο άνθρωπος θα συμμετέχει στην παραγωγή ενώ με την ανταλλαγή τα προϊόντα που ο άνθρωπος

απέκτησε μέσω της διανομής μετατρέπονται σε εργαλείο για την απόκτηση άλλων πιο ιδιαίτερων προϊόντων. Υπάρχει λοιπόν μία σταθερή και συγκεκριμένη διαδικασία της αγοράς που περιλαμβάνει και τις τέσσερις έννοιες. Η ανάγκη των ανθρώπων για την κάλυψη των αναγκών τους διαμορφώνει την παραγωγή που δημιουργεί τα προϊόντα που χρειάζονται. Στη συνέχεια, και σύμφωνα με τους κοινωνικούς νόμους και κώδικες, γίνεται η διανομή των προϊόντων. Οι ατομικές ανάγκες καθορίζουν τη διαδικασία της ανταλλαγής αφού στόχος, με την απόκτηση των ιδιαίτερων προϊόντων, είναι πλέον η κάλυψη των ατομικών αναγκών. Τέλος, οι κοινωνικές διεργασίες γύρω από τα προϊόντα σταματούν με την κατανάλωση. Το προϊόν σε αυτό το στάδιο δεν είναι τίποτα άλλα από αντικείμενο που στόχο έχει να καλύψει τις ατομικές ανάγκες και να προσφέρει απόλαυση (Μαρξ, 1992).

Το ίδιο ισχύει και για το μισθό του εργάτη καθώς και την μισθωτή εργασία. Η συμμετοχή στην παραγωγή, δηλαδή η εργασία, καθορίζεται ως μισθωτή, κάτι που σημαίνει ότι λόγω αυτής ο άνθρωπος λαμβάνει ως εργατικό μισθό τη διανομή των προϊόντων και δεν εργάζεται αμισθί όπως συμβαίνει για παράδειγμα στη δουλεία.

Είναι αξιοσημείωτο ότι η ιστορική και κοινωνική εξέταση αναδεικνύει ότι η διανομή σαν διαδικασία και προηγείται αλλά και καθορίζει την παραγωγή. Αυτό το επιχείρημα ο Μαρξ το προβάλλει χρησιμοποιώντας κυρίως ιστορικά γεγονότα.

Διαφαίνεται λοιπόν ότι υπάρχει σχέση ανάμεσα στην ανταλλαγή και στην παραγωγή εκτός του σταδίου όπου το προϊόν κατευθύνεται στην άμεση κατανάλωση. Για να υπάρξει όμως η ανταλλαγή θα πρέπει να υπάρχει αρχικά καταμερισμός της εργασίας είτε ως αποτέλεσμα της ίδιας της παραγωγικής διαδικασίας, είτε λόγω ιστορικών εξελίξεων. Επίσης, για να υπάρχει ιδιωτική ανταλλαγή θα πρέπει να υπάρχει και ιδιωτική παραγωγή. Τέλος, το πόσο μεγάλη θα είναι η ανταλλαγή καθορίζεται από την ανάπτυξη και τη διάρθρωση της παραγωγής (Μαρξ, 1992).

Από τα παραπάνω, ο Μαρξ καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η παραγωγή, η διανομή, η ανταλλαγή και η κατανάλωση στην ουσία δεν είναι στοιχεία που ταυτίζονται απόλυτα μεταξύ τους. Η εξάρτηση τους όμως και η σχέση τους τις καθιστούν αναπόσπαστα μέρη μίας ολότητας. Στην ουσία και στα τέσσερα στοιχεία υπάρχει μία έντονη αλληλεπίδραση, κάτι εύλογο αφού αυτή υπάρχει σύμφωνα με τον Μαρξ σε «κάθε οργανικό όλο» (Μαρξ, 1992).

Τα παραπάνω επιβεβαιώνουν την άποψη του Espring- Andersen (2006:43) ότι «η μαρξιστική πολιτική οικονομία όχι μόνο αποστρέφονταν τις εξατομικευτικές

επενέργειες της αγοράς, αλλά και αντέκρουε τον ισχυρισμό των φιλελεύθερων ότι οι αγορές εξασφαλίζουν την ισότητα [...] η συσσώρευση του κεφαλαίου απογυμνώνει τους ανθρώπους από την ιδιοκτησία, και το τελικό αποτέλεσμα θα είναι ολοένα βαθύτερες ταξικές διαιρέσεις. Και καθώς αυτές παράγουν οξυμένες συγκρούσεις, το φιλελεύθερο κράτος θα είναι αναγκασμένο να αποβάλει τα ιδεώδη του περί ελευθερίας και ουδετερότητας και θα καταλήξει να υπερασπίζεται τις τάξεις των ιδιοκτητών».

Ο Μαρξ είχε ελπίσει ότι η κοινωνικές επαναστάσεις του 1848 θα αναζωπυρώνονταν στα χρόνια που θα ακολουθούσαν. Η άνοδος των εργατών στην εξουσία και η κατάλυση των παλιών πολιτικών πλεγμάτων αποτελούσε για τον Μαρξ μία *sine qua non* συνθήκη, η οποία θα προκαλούσε την βίαιη αντίδραση της παλιάς άρχουσας τάξης. Αναμφισβήτητα, τόσο οι κυβερνήσεις όσο και οι άρχουσες τάξεις ήταν διατεθειμένες να ανεχτούν ένα εργατικό κίνημα, όσο αυτό δεν αποτελούσε κίνδυνο για τα συμφέροντά τους. Ο σοσιαλισμός θα ήταν αποτέλεσμα κινήματος, η οργάνωση μαζικών εργατικών κομμάτων στις καπιταλιστικές χώρες το μέσο στα πλαίσια ενός μεταβατικού σταδίου προώθησης των πολιτικών δικαιωμάτων. Η επαναστατική θεωρία του Μαρξ θα μπορούσε να ειπωθεί ως μία προσπάθεια να αφομοιωθεί η εμπειρία του 1848. (Hobsbawm, 2000).

3.4.Βέμπερ

Ο Weber καθορίζει με σαφήνεια την αγορά, ως το κυρίαρχο στοιχείο του καπιταλιστικού συστήματος, που σύμφωνα με τη φιλελεύθερη παράδοση θα μπορούσε να αποτελέσει μέρος άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων. Αυτοί που συμμετέχουν στην ανταλλαγή των προϊόντων ανταγωνίζονται μεταξύ τους για το ποιος θα πραγματοποιήσει τις μεγαλύτερες και περισσότερες ανταλλαγές. Παράλληλα, όμως η αγορά αποτελεί και ένα είδος κοινωνικοποίησης. Το κύριο όμως, χαρακτηριστικό της που την κάνει να διαφέρει από τις υπόλοιπες μορφές κοινωνικοποίησης είναι η συντομία της, αφού λαμβάνει χώρα μόνο κατά τη διάρκεια της ανταλλαγής του προϊόντος και σταματάει μετά από αυτή (Weber, 2007).

Μία άλλη διαφορά της αγοράς από άλλες κοινοτικές διαδικασίες είναι η μορφή των επαφών που δημιουργεί. Στην αγορά δεν υπάρχουν διαπροσωπικές επαφές. Αυτό που κινητοποιεί τον αγοραστή και τον πωλητή είναι το ενδιαφέρον τους για τα

αντικείμενα και μόνο. Δεν υπάρχει κανένα άλλο συναίσθημα αρνητικό ή θετικό. Το μόνο που διακρίνεται, κατηγοριοποιείται και αξιολογείται είναι το προς πώληση αντικείμενο και όχι ο αγοραστής. Υπάρχει δηλαδή ένα πλαίσιο ισοτιμίας που δεν υπαγορεύεται όμως από ευγενείς αξίες και ιδανικά αλλά από αδιαφορία για ιδιότητες και καταστάσεις που δεν είναι σχετικές με την καθαυτή διαδικασία της αγοράς (Weber, 2007).

Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι η αγορά στερείται εντελώς ηθικών αξιών. Υπάρχουν, αλλά αυτές επενεργούν στο πλαίσιο της καλύτερης εμπορικής διαδικασίας και όχι των κοινωνικών κανόνων. Η τιμιότητα αποτελεί για τον έμπορο την καλύτερη πολιτική και το ίδιο ισχύει και για την αποφυγή των διακρίσεων στο θέμα των τιμών, δηλαδή υπάρχει μία σταθερή τιμή για όλους τους πελάτες. Αυτό βέβαια δεν συμβαίνει γιατί ο αγοραστής διέπεται από τις αρχές της ισότητας και θεωρεί ίσους όλους τους πελάτες του, αλλά στο πλαίσιο της εμπορικής ανταλλαγής.

Η αγορά για τον Weber έχει όρια και αυτά τα καθορίζουν είτε τα ιερά ταμπού, είτε οι νομικοταξικές μονοπωλιακές κοινωνικοποιήσεις. Αυτά αποτελούν τους περιορισμούς σε κάποιες ανταλλαγές προϊόντων. Για τα ιερά ταμπού είναι πιο εύκολα κατανοητοί οι περιορισμοί που θέτουν. Δεν μπορεί κάποιος να γίνει αγοραστής ενός προϊόντος για παράδειγμα που η θρησκεία του απαγορεύει την κατανάλωση του. Στην περίπτωση των μονοπωλίων όμως υπάρχει μία διαφορά ανάμεσα στα νομικοταξικά και στα ορθολογικά οικονομικά. Τα πρώτα περιορίζουν την αγορά ενώ τα δεύτερα επιτρέπουν σε αυτόν που έχει το μονοπώλιο να επικρατήσει μέσα στην αγορά.

Σε αυτές τις απόψεις του Weber εντοπίζονται κάποιοι συσχετισμοί, ειδικά στο θέμα των αξιών στην αγορά, με τη θεώρηση του «περί πουριτανισμού». Η «περί πουριτανισμού» θεώρηση του Weber, όπως έχει καθιερωθεί πλέον, προέκυψε από τον το επιστημονικό προβληματισμό του ως προς το γιατί ο καπιταλισμός σαν οικονομικό σύστημα ευδοκίμησε κυρίως στην Αμερική και πουθενά αλλού και ποιες ήταν οι προϋποθέσεις και οι μεταβολές που οδήγησαν σε αυτή την επικράτηση (Weber, 2007). Σκοπός του Weber δεν ήταν να εντοπίσει την γέννηση του καπιταλισμού, όπως παρερμηνεύτηκε λόγω της σύγκρισης του με το έργο του Καρλ Μαρξ, αλλά να εντοπίσει ποιος ήταν αυτός ο καταλυτικός παράγοντας που δημιούργησε το ιδεολογικό υπόβαθρο που βοήθησε να επιταχυνθεί η ανάπτυξη και η εδραίωση του καπιταλισμού στις προτεσταντικές κοινωνίες.

Η λογική, όπως εφαρμόστηκε σε όλους τους άλλους τομείς στην Δύση, εφαρμόστηκε και στον καπιταλισμό. Η πρώτη επισήμανση που κάνει ο Weber είναι ότι ο καπιταλισμός δεν έχει σχέση με το κυνήγι του κέρδους, όπως παρουσιάζεται. Ο συσχετισμός αυτός είναι για τον Weber ιδιαίτερα απλοϊκός εφόσον η απληστία για το κέρδος δεν έχει καμία σχέση με το πνεύμα του καπιταλισμού. Εξηγεί, επίσης, ότι ο λόγος για τον οποίο ο καπιταλισμός ταυτίστηκε με το κέρδος είναι διότι σε μία επιχείρηση καπιταλιστικής μορφής το κέρδος εξυπακούεται. Σε διαφορετική περίπτωση, θα κινδύνευε η ύπαρξη της (Weber, 2007).

Ο Weber εξηγεί επίσης ότι δεν μπορεί να παραθέσει τον ορισμό της φράσεως «πνεύμα του καπιταλισμού» διότι ακόμα και η χρήση της δημιουργεί προβλήματα. Αποσαφηνίζει δε ότι ο όρος μπορεί να χρησιμοποιηθεί σε ένα σύμπλεγμα σχέσεων στην ιστορική πραγματικότητα με την προϋπόθεση όμως ότι αυτή θα διαμορφωθεί σταδιακά και το πνεύμα του καπιταλισμού θα αποτελεί το τέλος και το αποτέλεσμα αυτής της πορείας. Αυτό δεν είναι απαραίτητο σε όλες τις περιπτώσεις αλλά για τον Weber είναι ένα ουσιαστικό στοιχείο για τον σκοπό της ανάλυσης του.

Ο τρόπος με τον οποίο τονίζεται η αξία του χρήματος στο πνεύμα του καπιταλισμού και ειδικά η ικανότητα δημιουργίας και παραγωγής του, οδήγησαν στην καπιταλιστική μορφή εργασίας και στην αντιμετώπιση του επαγγέλματος ως μέσο για την παραγωγή χρήματος, μέσα από την λογική που είδαμε ότι αναπτύχθηκε στην Δύση. Στο σύστημα της καπιταλιστικής οργάνωσης που υπήρχε στην Δύση η απόκτηση χρημάτων εξελίχθηκε στην ισοδυναμία με την επαγγελματική προκοπή και αρετή, προτερήματα που έκαναν δηλαδή τον άνθρωπο επιτήδειο (Weber, 1980). Συνεπώς, ο καπιταλισμός θεωρείτο ότι μπορούσε να αποτελέσει το μέσο άμβλυνσης της κοινωνικής ανισότητας ανάμεσα στους ανθρώπους. Η ιστορική και κοινωνική εξέλιξη κατέδειξε όμως ότι το καπιταλιστικό σύστημα όχι μόνο δεν κατάφερε να επιτελέσει αυτό το στόχο αλλά αντίθετα οδήγησε σε άνιση ανάπτυξη κάνοντας ακόμα και τους θερμούς υποστηρικτές του συγκεκριμένου συστήματος να παραδεχτούν την προβληματική εφαρμογή του (Ρομπόλης, 2013).

3.5. Υποσυμπεράσματα 3^{ου} Κεφαλαίου

Θεωρητικά όλα τα πολιτικά και οικονομικά ρεύματα που προαναφέρθηκαν διατύπωναν αρχές προς όφελος της κοινωνικής ευημερίας και ως εκ τούτου θα

μπορούσε να θεωρηθεί ότι σε εννοιολογικό πλαίσιο η επίδραση τους ήταν ιδιαίτερα σημαντική για τη διαμόρφωση του ΕΚΜ ασχέτως τη διαφορετική οπτική και προσέγγιση που είχαν. Εντούτοις, πρακτικά, μεμονωμένα κανένα από αυτά τα ρεύματα δεν μπόρεσε να παρουσιάσει ένα ολοκληρωμένο μοντέλο πάνω στο οποίο θα μπορούσε να βασιστεί ολοκληρωματικά το ΕΚΜ απαλείφοντας παράλληλα τις κοινωνικές ανισότητες. Η ιδιωτική αγορά λειτούργησε κυρίως προς όφελος των ισχυρών κοινωνικών τάξεων παρά τις προϋποθέσεις που έθετε για τη λειτουργία του κράτους. Η ιδέα της ελευθερίας εκφυλίζεται στην ελευθερία της επιχειρηματικότητας και της με υπερβατικό τρόπο αυτορυθμιζόμενης οικονομίας της αγοράς. Όπως σημειώνουν οι Marshall & Bottomore, (2001), η καπιταλιστική κοινωνία του 19ου αιώνα χρησιμοποιεί τα πολιτικά δικαιώματα σαν δευτερεύον προϊόν των ατομικών δικαιωμάτων. Τα πολιτικά και οικονομικά ρεύματα που τάσσονταν υπέρ της υποστήριξης των αδύναμων κοινωνικών τάξεων, είτε παρέμειναν ανεφάρμοστα, είτε η εφαρμογή τους διέφερε σημαντικά από τη θεωρία τους όπως στην περίπτωση του σοσιαλισμού. Ο Πολανυι (2007) επισημαίνει σχετικά ότι ο σοσιαλισμός απέτυχε στο «να αποτελέσει την εγγενή τάση του βιομηχανικού πολιτισμού να υπερβεί την αυτορυθμιζόμενη αγορά, υποτάσσοντάς την συνειδητά σε μία δημοκρατική κοινωνία».

Κεφάλαιο 4. Πρώιμο κράτος ευημερίας στην Ελλάδα

4.1 Η άφιξη των προσφύγων και τα νέα κοινωνικά δεδομένα

Η στρατηγική της κυβέρνησης Βενιζέλου βασιζόταν στην εισροή κεφαλαίων από το εξωτερικό. Η περίοδος από τον Ιανουάριο μέχρι τον Απρίλιο του 1932 καλύπτει τη δεύτερη φάση της οικονομικής κρίσης στην Ελλάδα, κατά την οποία η κυβέρνηση έκανε κρούσεις για τη δυνατότητα παροχής ξένης βοήθειας και τελικά αναγκάστηκε να εγκαταλείψει τη χρυσή βάση. Μια από τις σημαντικότερες συνέπειες της κρίσης ήταν το κοινό αίτημα για μεγαλύτερη ανάμειξη του κράτους στην οικονομία. Το γεγονός αυτό σφράγισε την οικονομική ανάπτυξη της χώρας την επόμενη δεκαετία αλλά και ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο. (Mazower, 1989).

Τα δάνεια που πήρε η ελληνική κυβέρνηση για την αποκατάσταση των προσφύγων συνολικά ήταν:

- «Το προσφυγικό δάνειο του 1924, λίρες Αγγλίας, 10.000.000
- Το δάνειο συνοικισμού Νέας Σμύρνης 1926, δραχμές 2.000.000
- Το δάνειο της οικοδομικής εταιρίας «Τέκτων» 1927, δραχμές 100.000.000
- Το προσφυγικό δάνειο του 1928, που ήταν τμήμα του δανείου σταθεροποίησης
- Το δάνειο ελληνοβουλγαρικής μετανάστευσης του 1923
- Το δάνειο ανταλλαζίμων 8% του 1926-1928
- Το δάνειο ανταλλαζίμων 6% του 1928

Το δάνειο ελλήνων υπηκόων του 1927» (Δρίτσα, 1990).

Η άφιξη των προσφύγων στην Ελλάδα είχε πολλές, ιδιαίτερες και κυρίως θετικές, επιπτώσεις. Αν εξετάσει κανείς τα δεδομένα της εποχής εύκολα θα διαπιστώσει ότι δεν παρουσίαζε καμία ομοιότητα με άλλες μετακινήσεις στο εσωτερικό της χώρας όπως η αγροτική έξοδος, που οδηγούσαν σε δημογραφικές αυξήσεις (Δρίτσα, 1990).

Η Συνθήκη της Λωζάνης υπογράφηκε στις 24 Ιουλίου 1923. Η ανταλλαγή των πληθυσμών πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με διάταξη που υπογράφηκε στις 30 Ιανουαρίου 1923 ως μέρος της γενικότερης συνθήκης. Σύμφωνα με τον Zurcher (2004), όσοι Ελληνορθόδοξοι έμειναν στην Ανατολία (εκτός από τους κατοίκους της Πόλης), σχεδόν 900.000 άνθρωποι, πήραν τον δρόμο της προσφυγιάς ενώ περίπου

400.000 Μουσουλμάνοι από την Ελλάδα (εκτός από τη μουσουλμανική κοινότητα της δυτικής Θράκης) ακολούθησαν την αντίστροφη πορεία. Συγκεκριμένα, η Συνθήκη καθόριζε ότι στην Ελλάδα θα μετακινούνταν όσοι ήταν χριστιανοί ορθόδοξοι τουρκικής υπηκοότητας και είχαν εγκατασταθεί στη Τουρκία από τις 18 Οκτωβρίου του 1912 και αντιστοίχως, στη Τουρκία θα μετακινούνταν οι μουσουλμάνοι ελληνικής υπηκοότητας που ζούσαν στην Ελλάδα. Ένα ιδιαίτερα σημαντικό σημείο είναι ότι οι πρόσφυγες κατέφτασαν στην Ελλάδα χωρίς περιουσιακά στοιχεία, αφού η παραπάνω Συνθήκη προέβλεπε ότι οι περιουσίες τους στην Τουρκία θα έπρεπε να υποστούν υποχρεωτική εκκαθάριση από μία μεικτή επιτροπή. Την σύσταση της μεικτής επιτροπής ανταλλαγής πληθυσμών προέβλεπε το άρθρο 11 της Συνθήκης. Αποτελούνταν από έντεκα άτομα συνολικά. Οι τέσσερις ήταν Έλληνες, οι τέσσερις ήταν Τούρκοι και οι τρεις ήταν πολίτες κρατών που τήρησαν ουδέτερη στάση κατά τον Α΄ Παγκόσμιο πόλεμο. Η επιτροπή αυτή είχε δύο αρμοδιότητες. Η πρώτη ήταν να καθορίσει με ποιον τρόπο θα μετακινούνταν οι πληθυσμοί. Η δεύτερη ήταν να εκτιμήσει την ακίνητη περιουσία των πληθυσμών που θα ανταλλάσσονταν. Στους δικαιούχους θα δίνονταν οι ανάλογες αποζημιώσεις (Erden, 2004). Η παραπάνω διαδικασία τελικά έμελε να γίνει μία ιδιαίτερα χρονοβόρος διαδικασία και διήρκησε πολλά χρόνια. Παρά το γεγονός ότι η Συνθήκη της Λοζάννης προέβλεπε αυτή τη διαδικασία για τους πρόσφυγες της Μικράς Ασίας και της Θράκης, τελικώς συμπεριλήφθηκε και ένας αριθμός ατόμων που έφεραν τον χαρακτηρισμό του μετανάστη, όπως οι Έλληνες της Ανατολικής Ρωμυλίας που είχαν μετακινηθεί στην Ελλάδα το 1906 (Κιτρομιλίδης, 2006).

Όλα τα κόμματα και οι πολιτικοί της περιόδου δεν αντιμετώπισαν τους πρόσφυγες ως μειονότητα ή ως χωριστή κατηγορία. Τα προγράμματα στέγασης αφορούσαν όλους ανεξαιρέτως τους αστέγους και άπορους της χώρας. Οι αποζημιώσεις που δόθηκαν δεν αποκατέστησαν τους πρόσφυγες σε προηγούμενες θέσεις ή επαγγέλματα στην κοινωνία. Έτσι, ακόμη και μετά το 1928 οι πρόσφυγες διατηρούσαν ελπίδες για στεγαστική, περιουσιακή και κοινωνική αποκατάσταση. Η επίδραση της κρίσης του 1929-1932 ανάγκασε το κράτος να εφαρμόσει έναν εκτεταμένο παρεμβατισμό, κάτι που συνέβη και με όλες τις κυβερνήσεις στην Ευρώπη και στην Αμερική (Δρίτσα, σ.41, ό.π.)

Ο επαγγελματισμός και η οικονομική ευμάρεια των προσφύγων, που σαφώς δεν ήταν τυχαία, αποδείχθηκε και κατά την άφιξη τους στην Ελλάδα, όπου επέδειξαν τις

οργανωτικές και ηγετικές τους ικανότητες, στο σημείο που τους ήταν επιτρεπτό. Σε ένα πρώτο στάδιο η άσκηση εξουσίας έγινε στους οικισμούς που δημιουργούνταν ειδικά για αυτούς. Η οικονομία της Ελλάδας, η οποία δεν ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένη και οπωσδήποτε όχι έτοιμη για την υποδοχή αυτών των ανθρώπων, υπέστη πιέσεις εξαιτίας της επιδίωξης των προσφύγων να ασκήσουν τα ίδια ή παραπλήσια επαγγέλματα με αυτά που ασκούσαν στο παρελθόν (Χατζηιωσήφ, 2002).

Το πρόβλημα των προσφύγων δεν έκανε την εμφάνισή του απότομα το 1922. Υπήρχε από το 1912. Ωστόσο, το 1922 έγινε πιο έντονο και κρίσιμο λόγω των προσφύγων που κατέφταναν κυρίως από τη Μικρά Ασία. Η χάραξη συγκεκριμένης πολιτικής για το θέμα της αποκατάστασής τους έγινε επιτακτική και, έτσι, την ίδια περίοδο έγινε απόπειρα αποκατάστασης και των προσφύγων της Ανατολικής Ρωμυλίας που ζούσαν ήδη στην Ελλάδα από το 1906 (Λούκος, 1999).

Η αποκατάσταση δεν θεωρείται καινοτόμος ως προς το σχεδιασμό της, καθόσον, κατά κύριο λόγο, ακολούθησε τις γραμμές που είχε χαράξει η ελληνική κυβέρνηση από την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων. Η διαφορά της από τις προηγούμενες πολιτικές ήταν ότι η αποκατάσταση του 1922 είχε μεγαλύτερη εμβέλεια λόγω του μεγάλου αριθμού προσφύγων και ότι σε αυτή την προσπάθεια χρησιμοποιήθηκαν και ξένα κεφάλαια (Χατζηιωσήφ, 2002).

Ήδη το 1913 η ελληνική κυβέρνηση είχε λάβει ειδικά μέτρα για τις εγκαταλελειμμένες μουσουλμανικές περιουσίες και τα ακίνητα αυτών αποδόθηκαν στους πρόσφυγες εκείνης της εποχής. Τέτοια μέτρα όμως φάνταζαν πολύ λίγα για την αποκατάσταση των προσφύγων το 1923 και η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να στραφεί στο εξωτερικό και κυρίως στη Κοινωνία των Εθνών για βοήθεια (Mazower, 2002). Η Δημοσιονομική Επιτροπή της μελέτησε το θέμα και θεώρησε ότι υπάρχει ανάγκη για τη σύναψη δανείου 10.000.000 λιρών Αγγλίας. Η κύρια προϋπόθεση όμως του δανείου ήταν ο έλεγχος και η διεξαγωγή της αποκατάστασης να γίνει από τον Αυτόνομο Οργανισμό Αποκατάστασης Προσφύγων, ο οποίος και επρόκειτο να ιδρυθεί. Τελικώς, στις 29/09/1923 ιδρύθηκε η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων (ΕΑΠ). Η Ελλάδα διατήρησε την ευθύνη για τη στέγαση τους καθώς και για την υγιεινή και την οικονομική τους περίθαλψη τους (Γιαννακόπουλος, 2003).

Εκτός από την δραστηριοποίηση αρκετών ξένων φιλανθρωπικών οργανώσεων, η Ελλάδα πήρε δάνεια και από άλλες ξένες χώρες και κυρίως από τη Μεγάλη Βρετανία¹².

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να γίνει μία αναφορά στο ποιοι ήταν αυτοί οι πρόσφυγες πριν καταφύγουν στην Ελλάδα, όπου αποκαταστάθηκαν με ένα γενικό διαχωρισμό σε «αστούς» και «αγρότες». Οι Έλληνες που ζούσαν στη Μικρά Ασία ευημερούσαν οικονομικά. Η Σμύρνη ήταν μία ελληνικού χαρακτήρα πρωτεύουσα, και αποτελούσε το κέντρο του εμπορίου, της ναυτιλίας, των τραπεζικών και των βιομηχανικών επιχειρήσεων (Δρίτσα, 1990). Όσοι δεν ήταν έμποροι, τραπεζίτες ή βιομήχανοι, ήταν μικροϊδιοκτήτες ή μικροπαραγωγοί. Οι καλλιεργητές κτημάτων συνήθως είχαν εργατικό προσωπικό ενώ αυτοί που ασχολούνταν με τη ναυτιλία ήταν συνήθως ιδιοκτήτες καϊκιών. Υπήρχε, επίσης, επαγγελματική ενασχόληση με την ακτοπλοΐα, με τη χειροτεχνία, κ.ά. Το κύριο συνεπώς χαρακτηριστικό τους είναι ότι οι περισσότεροι από αυτούς είχαν μία οικονομική ευμάρεια. Εκτός αυτού, οι κοινωνικές διαστρωματώσεις που υπήρχαν δεν γινόταν βάσει της κοινωνικής ή οικονομικής κατάστασής τους, αλλά αντιθέτως γινόταν μία ομαδοποίηση βάσει της θρησκείας και της ιδεολογίας, κυρίως (Κοντογιώργη, 2003).

Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων πραγματοποιήθηκε με πολύ πιο ταχείς ρυθμούς από ό,τι η αστική. Σε αυτό συνετέλεσε και το γεγονός της οικειοθελούς μετακίνησης των προσφύγων προς τις μεγαλύτερες πόλεις από τις επαρχίες για την εύρεση καλύτερων συνθηκών διαβίωσης. Το αποτέλεσμα δυστυχώς δεν ήταν το αναμενόμενο. Οι εκτιμήσεις για τον αριθμό, αλλά και το βιοτικό τους επίπεδο, διαψεύδονταν συνεχώς αναδεικνύοντας το πραγματικό και συνεχώς αυξανόμενο μέγεθος του προβλήματος. Οι συνθήκες εξαθλίωσης υπό τις οποίες ήταν υποχρεωμένοι να διαβούν οι πρόσφυγες καταδεικνύονται από τα συνήθη χαρακτηριστικά των κατοικιών τους, οι οποίες συνήθως είναι ένα και μοναδικό δωμάτιο που έχει και το ρόλο κουζίνας, όχι μεγαλύτερο των 13 τετραγωνικών μέτρων. Ο χώρος υγιεινής είναι κοινόχρηστος για πέντε αλλά πολλές φορές και για δέκα οικογένειες, ενώ στα 1000 σπίτια, τα 31 τουλάχιστον δεν φωτίζονται και δεν αερίζονται από πουθενά (Γκιζέλη, 1984).

¹² Θα πρέπει να αναφέρουμε και τα δάνεια των ανταλλαξιμων τα οποία δίνονταν στους πρόσφυγες που προέρχονταν από τη Βουλγαρία και τη Τουρκία προκειμένου να αποζημιωθούν για τις περιουσίες που είχαν εγκαταλείψει (Βογιατζόγλου, 1999).

Οι συνοικίες όπου αυτά τα σπίτια είναι συγκεντρωμένα δεν είχαν ηλεκτρικό, σε αντίθεση με το κέντρο της πόλης, και οι πρόσφυγες εξυπηρετούσαν τις ανάγκες τους με τη χρήση πετρελαίου. Και η ύδρευση όμως αποτελούσε μεγάλο πρόβλημα. Η απουσία της ανάγκαζε τις προσφυγικές οικογένειες να συγκεντρώνουν νερό από δημοτικές βρύσες ή να το αγοράζουν. Συνέπεια αυτών των συνθηκών ήταν η έξαρση και η εύκολη διάδοση ασθενειών σε αυτές τις γειτονιές, όπως ο τύφος, η ελονοσία και η φυματίωση (Λεοντίδου, 2001).

Ενώ στους αγρότες πρόσφυγες παρέχονταν στέγη αλλά και γη για να εργαστούν, στους αστούς πρόσφυγες, και ειδικά σε αυτούς που έμεναν και κατασκεύαζαν οι ίδιοι τις αποκαλούμενες «παραγκούπολεις», το κράτος εξαιτίας εγγενούς αδυναμίας εφάρμοσε την εξής αρχή: οικόπεδα έπαιρναν αυτοί που μπορούσαν να πληρώσουν και, όσο περισσότερο πλήρωναν, τόσο περισσότερα έπαιρναν. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, ακόμα και σε αυτούς τους συνοικισμούς, όσο άθλιοι και να ήταν, οι φτωχοί πρόσφυγες να περιθωριοποιούνται όλο και περισσότερο (Mazower, 2002).

4.2. Το συνδικαλιστικό και το εργατικό κίνημα στον μεσοπόλεμο και η ΓΣΕΕ

Οι Marshall & Bottomore, (2001) επισημαίνουν ότι από τα κύρια επιτεύγματα της πολιτικής δύναμης του 19ου αιώνα ήταν η ανάπτυξη του συνδικαλισμού ως μία συλλογική έκφραση των ατομικών δικαιωμάτων των εργατών. Κατά τον τρόπο αυτό ο συνδικαλισμός δημιούργησε «ένα είδος δευτερογενούς ιδιότητας του πολίτη», η οποία ως έκφραση πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων, διαφοροποιήθηκε από τον ατομικισμό του πρώιμου καπιταλισμού. Όταν, λοιπόν, λίγο πριν τον Μεγάλο Πόλεμο ξέσπασαν οι μεγάλες απεργίες στις βιομηχανικά ανεπτυγμένες χώρες της Ευρώπης, αποτέλεσαν μία ηχηρή απαίτηση για κοινωνικά δικαιώματα.

Ο Βεργόπουλος, (1978) τοποθετεί την ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα μετά το 1930, όταν σημειώθηκε μία εντυπωσιακή άνοδος των απεργιακών αγώνων. Το κλίμα αυτό συνέβαλε αποφασιστικά στην επίσπευση των μέτρων κοινωνικής πολιτικής με μία σειρά μέτρων που δεν ήταν ριζοσπαστικού χαρακτήρα αλλά απλώς αμυντικά. Οι πρόσφυγες συμμετείχαν στην οικονομία της Ελλάδας και ως εργάτες στα μεγάλα δημόσια έργα. Σύμφωνα με τον Βεργόπουλο, η αξιοποίηση του εργατικού δυναμικού έφερε στο προσκήνιο προβλήματα κοινωνικής

πολιτικής. Μετά το 1930 η ανάπτυξη του συνδικαλιστικού κινήματος και η άνοδος των απεργιακών αγώνων έκαναν επιτακτική την λήψη μέτρων κοινωνικής πολιτικής. Τα περισσότερα ήταν «αμυντικά, συντηρητικά» και όχι ριζοσπαστικού χαρακτήρα. Κατά την περίοδο 1932 - 36 ρυθμίστηκαν τα προβλήματα των ταμείων ανεργίας και των ασφαλίσεων υγείας και γήρατος. Το 1935 ρυθμίστηκαν μια σειρά από κρίσιμα θέματα στον χώρο της εργασίας. Με νόμο εφαρμόστηκε με γενική ισχύ το οκτάωρο εργασίας εγκαινιάστηκαν οι εθνικές συλλογικές συμβάσεις εργασίας, αναγνωρίστηκε η έννοια του κατώτατου ορίου αμοιβής των εργαζόμενων.

Η έλλειψη ουσιαστικών προνοιακών παρεμβάσεων και οι συνθήκες εξαθλίωσης αποτέλεσαν δύο βασικές αιτίες της εμφάνισης του συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα. Η ίδρυση του ανώτερου εργατικού συνδικαλιστικού οργάνου έγινε το 1918. Συνδικαλιστική δράση όμως είχαν αναπτύξει οι Έλληνες εργάτες αρκετά νωρίτερα αφού εργατικές οργανώσεις είχαν αρχίσει να εμφανίζονται από τη δεκαετία του 1870 (Κορδάτος, 1972·Τζεκίνης, 1987). Άλλο ένα συνδικαλιστικό κίνημα έκανε την εμφάνιση του τη δεκαετία του 1900. Αυτή τη φορά, η συγκεκριμένη γενιά ήταν πιο ενημερωμένη από τη προηγούμενη, αφού οι παλαιότεροι συνδικαλιστές μέσα από τα λάθη τους και την απειρία τους είχαν αποκτήσει μία σχετική γνώση την οποία μεταλαμπάδευσαν στους νεότερους συναδέλφους τους (Λιάκος, 1993).

Εντούτοις, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η εμφάνιση του συνδικαλιστικού και εργατικού κινήματος έγινε αργά στην Ελλάδα σχετικά με την δυτική Ευρώπη. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι στην Ελλάδα άργησε να κάνει την εμφάνιση και η βιομηχανική επανάσταση που οδήγησε στη δημιουργία της εργατικής τάξης και οι καπιταλιστικές παραγωγικές δομές που υπήρχαν ήταν περιορισμένες (Κουζής, 2007).

Τα χρόνια ακριβώς πριν την ίδρυση της Γ.Σ.Ε.Ε, το συνδικαλιστικό κίνημα βρισκόταν σε μία ιδιαίτερη κατάσταση λόγω μίας σειράς παραγόντων. Ο πρώτος είναι ότι λόγω του αποκλεισμού που είχαν κάνει τα συμμαχικά στρατεύματα το 1916 στην Αθήνα και τον Πειραιά, επακολούθησε μείωση της εργασίας και αύξηση της ανεργίας των εργατών. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την αποδυνάμωση τους. Για να επιβιώσουν τα σωματεία, αλλά και για να στηρίξουν τους εργάτες που αντιμετώπιζαν μεγάλο οικονομικό πρόβλημα, αναγκάστηκαν να δεχτούν κυβερνητικά δάνεια επιτρέποντας με αυτό τον τρόπο την κυβέρνηση να παρέμβει στο εσωτερικό τους. Τα δάνεια αυτά η κυβέρνηση τα ζήτησε πίσω το 1917, παρόλο που η εργατική τάξη δεν

είχε ανασυγκροτηθεί ακόμη, με την αιτιολόγηση ότι ο αποκλεισμός είχε λήξει. Στόχος της ήταν να δημιουργήσει ακόμα μεγαλύτερη υποχρέωση των σωματείων απέναντι της (Λιάκος, 1993).

Ένας άλλος παράγοντας ήταν ότι το συνδικαλιστικό κίνημα της εποχής δεν είχε ξεκάθαρη διαμόρφωση και σύνθεση. Αυτό φαίνεται από το γεγονός ότι υπό τον τίτλο του «εργάτη» εισέρχονταν στα σωματεία ακόμα και πωλητές και βιοτέχνες. Ακόμα δεν έχει αποσαφηνιστεί αν ως μέλη ενός σωματείου ή ενός κέντρου κατεγράφησαν εκείνη την εποχή όλοι όσοι ήταν εγγεγραμμένοι ή όσοι τηρούσαν όλες τις υποχρεώσεις, όπως η πληρωμή συνδρομών, γιατί υπάρχει το ενδεχόμενο κάποιιοι να εγγράφονταν μεν αλλά να μην συμμετείχαν ουσιαστικά στο κίνημα (Δημητρίου, 1985).

Στις 21 Οκτωβρίου του 1918 έγινε η έναρξη του Α΄ πανελλαδικού εργατικού συνεδρίου το οποίο διήρκησε 8 ημέρες. Στο συνέδριο έλαβαν μέρος 44 εργατικά σωματεία που ήταν οι αντιπρόσωποι εξήντα χιλιάδων περίπου εργατών. Οι τάσεις που δημιουργήθηκαν κατά τη διάρκεια του συνεδρίου ήταν τέσσερις, ανάλογα με τη πολιτική κατεύθυνση που είχαν οι επικεφαλής τους. Η πρώτη τάση αποτελούνταν από τους συνδικαλιστές που προέρχονταν από τον Πειραιά και τα νησιά. Αρχηγός αυτής της ομάδας ήταν ο Εμμ. Μαχαίρας ο οποίος ανήκε στους βενιζελικούς. Στη δεύτερη ομάδα ήταν οι αντιβενιζελικοί, οι οποίοι αποτελούνταν από τους συνδικαλιστές του εργατικού κέντρου της Αθήνας και κάποιων Πελοποννησιακών οργανώσεων. Η τρίτη ομάδα αποτελούνταν από τους σοσιαλιστές που προέρχονταν από την Αθήνα, την Θεσσαλονίκη και τις πόλεις της Θεσσαλίας. Αρχηγός αυτής της ομάδας ήταν ο Αβ. Μπεναρόγιας. Τέλος, η τέταρτη ομάδα αποτελούνταν και αυτή από σοσιαλιστές, αλλά άλλης τάσης, αυτής του Ν. Γιαννιού. Παρ' όλες τις αντιθέσεις ως προς τις πολιτικές τους τάσεις, οι βενιζελικοί με τους αντιβενιζελικούς συνεργάστηκαν αποτελώντας με αυτό τον τρόπο τη πλειοψηφία των συνέδρων. Δεν κατάφεραν όμως το ίδιο και οι σοσιαλιστές, με αποτέλεσμα η κυβέρνηση και ο ίδιος ο Βενιζέλος να είναι ευχαριστημένοι από αυτό, αφού θεωρούσαν ότι θα επικρατούσαν οι δικές τους απόψεις και θα επιτυγχάνονταν ο στόχος τους που ήταν να μην επικρατήσει ο σοσιαλισμός στο συγκεκριμένο συνέδριο¹.

Στο συνέδριο αυτό επικράτησαν τελικώς οι αριστερές τάσεις και έγιναν αποδεκτές οι σοσιαλιστικές αρχές και κατευθύνσεις. Εκτός όμως από το καταστατικό και τα άρθρα που εξέφραζαν τις σοσιαλιστικές αρχές, στο συνέδριο αυτό έγινε και η

σύσταση ενός οργάνου που θα αποτελούσε το ανώτερο ηγετικό όργανο των εργατών, της Γενικής Συνομοσπονδίας Εργατών Ελλάδος (Γ.Σ.Ε.Ε.), και συγκροτήθηκε η πρώτη εκτελεστική επιτροπή με γενικό γραμματέα τον Εμμ. Μαχαίρα (Λεονταρίτης, 1978).

Οι μεγάλοι απογοητευμένοι από τις εξελίξεις του συνεδρίου ήταν οι βενιζελικοί. Αμέσως μετά τη δημιουργία της η Γ.Σ.Ε.Ε. άρχισε να δραστηριοποιείται. Τη δράση αυτή προσπάθησαν οι βενιζελικοί να τη σταματήσουν τρομοκρατώντας τα συνδικάτα, διώκοντας τους εργάτες που ήταν σοσιαλιστές και τοποθετώντας μέσα στα σωματεία δικούς τους οπαδούς, οι οποίοι λειτουργούσαν με τη δική τους τακτική, προσπαθώντας να επιβάλλουν τις δικές τους θέσεις και λειτουργώντας διασπαστικά προς την ενότητα της δράσης. Δεν κατάφεραν όμως να έχουν τα επιθυμητά αποτελέσματα, γιατί οι σοσιαλιστές εργάτες, με την βοήθεια των αντιβενιζελικών, μπόρεσαν όχι μόνο να διατηρήσουν τις συνδικαλιστικές τους θέσεις, αλλά και να συνεχίσουν τη δράση τους (Αβδελά, 1996).

Στις 4 Νοεμβρίου του 1918, ακολούθησε το Α΄ πανελλαδικό σοσιαλιστικό συνέδριο. Σε αυτό συμμετείχαν περίπου τριάντα αντιπρόσωποι από όλη την Ελλάδα, αλλά σαν κίνηση δεν έκανε ιδιαίτερη αίσθηση και ελάχιστοι ασχολήθηκαν με το γεγονός. Μετά από πέντε ημέρες, αφού συζητήθηκαν διάφορα θέματα που δεν είναι της παρούσης να αναφερθούν, το συνέδριο ασχολήθηκε με το αγροτικό. Η πρόταση που τελικώς ψηφίστηκε ήταν αποτέλεσμα της ένωσης δύο προτάσεων και αποφασίστηκε στο πρόγραμμα του κόμματος να μπει ένα άρθρο που να στηρίζει την εθνικοποίηση της γης και των τσιφλικιών τα οποία μετέπειτα θα παραχωρούνταν στις κοινότητες (Φουντανόπουλος, 2002).

Το συνέδριο έπειτα ασχολήθηκε με εργατικά θέματα και εκεί έγινε η πρώτη σύγκρουση ανάμεσα στους αντιπροσώπους. Τα αιτήματα των εργατών που συζητήθηκαν προέρχονταν από ένα υπόμνημα που είχε ετοιμαστεί από την Γ.Σ.Ε.Ε. Ο Γιαννιός¹³ που θεωρούσε πως το υπόμνημα αυτό είχε στη πραγματικότητα

¹³ Ο Γιαννιός έθεσε ο ίδιος ένα ερώτημα προκειμένου να συζητηθεί αν θα μπει στο πρόγραμμα σε ξεχωριστό άρθρο η Λαϊκή Δημοκρατία. Και σε αυτή τη συζήτηση οι απόψεις ήταν διαφορετικές αλλά τελικώς η μορφή που είχε το άρθρο που ψηφίστηκε ήταν η εξής: «Το συνέδριο του Κόμματος δέχεται: την κατάργησιν του βασιλικού θεσμού και την εκδημοκράτησιν της νομοθετικής, εκτελεστικής και δικαστικής εξουσίας, δηλαδή την εγκαθίδρυσιν της Λαϊκής Δημοκρατίας ως μεταβατικής περιόδου διά την πραγματοποίησιν της σοσιαλιστικής πολιτείας» (Κορδάτος, 1972:320).

δημιουργηθεί από τη κυβέρνηση αρνήθηκε ως σοσιαλιστής ακόμα και να συμμετέχει στη συζήτηση (Λεονταρίτης, 1980).

Αμέσως μετά το σοσιαλιστικό συνέδριο δημιουργήθηκε και το σοσιαλιστικό πολιτικό κόμμα. Έτσι, οι εργάτες μέσα σε ένα πολύ μικρό χρονικό διάστημα κατάφεραν να αποκτήσουν όχι μόνο ένα ανώτερο συνδικαλιστικό όργανο που είχε τη μορφή της ομοσπονδίας αλλά και το δικό τους πολιτικό κόμμα προσδίδοντας με αυτό τον τρόπο μεγαλύτερη ενότητα και ομόνοια στο εσωτερικό της εργατικής τάξης (Λεονταρίτης, 1978).

Όπως ήδη διαφάνηκε, η κυβέρνηση κυρίως προσπαθούσε να παρέμβει και να ελέγξει το συνδικαλιστικό κίνημα των εργατών φοβούμενη κυρίως τη μαζικότητα του. Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα ανέπτυξε ιδιαίτερη δράση μετά τη σύνθεση των οργάνων του, εντούτοις, ήρθε και πάλι αντιμέτωπο με ιδιαίτερες κοινωνικές συνθήκες. Η δεκαετία του 1920 χαρακτηριζόταν και αυτή από ασταθείς οικονομικές συνθήκες και οι εργάτες αντιμετώπιζαν εκ νέου προβλήματα εργασίας. Επιπλέον, είχαν να αντιμετωπίσουν και το ζήτημα της πτώσης των εργατικών ημερομίσθιων εξαιτίας της έλευσης των προσφύγων, οι οποίοι και με χαμηλότερα ημερομίσθια δέχονταν να εργαστούν αλλά και συνδικαλιστικές τάσεις δεν είχαν (Φουντανόπουλος, 1993).

Οι εξελίξεις αναφορικά με τα όργανα των εργατών δεν ενόχλησαν αρχικώς τον Βενιζέλο για δύο λόγους. Πρώτα απ' όλα, στη Γ.Σ.Ε.Ε. συμμετείχαν αρκετοί οπαδοί του και θεωρούσε πως μέσω αυτών θα μπορούσε και να παρέμβει αλλά και να ελέγξει την κατάσταση. Ούτε η ίδρυση του σοσιαλιστικού κόμματος τον απασχόλησε αρχικά, γιατί θεωρούσε πως δεν ήταν αρκετά δυνατό ώστε να του δημιουργήσει προβλήματα (Λιβιεράτος, 1997).

Τον Σεπτέμβριο του 1920, η επιτροπή της Γ.Σ.Ε.Ε., που συνέχισε να έχει γραμματέα τον Μαχαίρα, συγκάλεσε το δεύτερο συνέδριο της συνομοσπονδίας στον Πειραιά. Το συνέδριο αυτό έγινε με τα χρήματα και την υποστήριξη τόσο της ίδιας της κυβέρνησης όσο και των οπαδών του Βενιζέλου (Λεονταρίτης, 1980). Το συγκεκριμένο συνέδριο δεν θεωρήθηκε ως επίσημο κυρίως διότι τα αποτελέσματα του δεν ήταν επί της ουσίας ως προς τη δράση της εργατικής τάξης. Η κυβέρνηση του Βενιζέλου όμως θεώρησε το συνέδριο αυτό ως ευκαιρία να παρέμβει στο εργατικό κίνημα, αν και μάλλον η ίδια το υποκίνησε. Αυτό διαφαίνεται και από το γεγονός ότι στο συγκεκριμένο συνέδριο εκτός από κάποια σωματεία των φορτοεκφορτωτών, των

λιμενεργατών και των ναυτεργατών, τα υπόλοιπα σωματεία που συμμετείχαν, είτε ήταν ψεύτικα, είτε τα είχαν δημιουργήσει οι οπαδοί του Βενιζέλου μόνο και μόνο για να συμμετέχουν στο συνέδριο. Οι βενιζελικοί πέτυχαν προσωρινά το στόχο τους, αφού σε αυτό το συνέδριο κατάφεραν να εκλέξουν νέα επιτροπή με τη συμμετοχή δικών τους ανθρώπων, ώστε να υποστηρίξει τη κυβερνητική πολιτική. Η επιτυχία αυτή όμως διήρκησε όσο και η κυβέρνηση καθόσον οι βενιζελικοί συνδικαλιστές διαλύθηκαν μετά τη πτώση της κυβέρνησης. Τον ίδιο μήνα διεξήχθη ακόμη ένα συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. το οποίο οργανώθηκε από την επιτροπή των Αθηνών και θεωρείται και το επίσημο. Σε αυτό συμμετείχαν 137 σωματεία και το σύνολο των μελών τους έφτασε τις 132.000 (Κατσορίδας, 2008).

Οι τάσεις που ξεχώρισαν σε αυτό το συνέδριο ήταν τρεις. Η πιο ισχυρή από αυτές εξέφραζε το αίτημα της ανάπτυξης συνεργασίας ανάμεσα στη Γ.Σ.Ε.Ε. και το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, το οποίο εκείνη την εποχή είχε τον τίτλο «Σοσιαλεργατικό» (ΣΕΚΕ). Η σοσιαλιστική αυτή οργάνωση είχε δημιουργηθεί το 1918 και σε αυτή, εκπροσωπούσαν σύσσωμο το ελληνικό αριστερό κίνημα. Αυτό σημαίνει ότι υπήρχαν σημαντικές αποκλίσεις στο εσωτερικό του γιατί υπό αυτό είχαν συγκεντρωθεί αρκετές σοσιαλιστικές οργανώσεις οι οποίες είχαν σημαντικές διαφορές μεταξύ τους. Υπήρχε βέβαια και μία τάση που ζητούσε την πλήρη συγχώνευση της Γ.Σ.Ε.Ε. με το συγκεκριμένο κόμμα. Τέλος, η τρίτη τάση που ξεχώρισε ήταν η Γ.Σ.Ε.Ε. να παραμείνει ανεξάρτητη από όλα τα πολιτικά κόμματα. Η άποψη που επικράτησε τελικώς ήταν η πρώτη και στο τέλος του συνεδρίου εξελέγη μία διοίκηση αποτελούμενη από πέντε μέλη (Νούτσος, 1993-1994).

Η παράλληλη πορεία όμως της Γ.Σ.Ε.Ε. και του ΣΕΚΕ προκάλεσε την κρατική αντίδραση. Πολλά μέλη του ΣΕΚΕ ήταν και μέλη της Γ.Σ.Ε.Ε. και αντιστρόφως. Άρχισαν λοιπόν να γίνονται και πολιτικές ζυμώσεις στο εσωτερικό της συνομοσπονδίας αφού η ηγεσία της προσπαθούσε να μεταδώσει στα μέλη τη ταξική συνείδηση. Παρόλο που η προσπάθεια αυτή δεν είχε καθολικό αποτέλεσμα, κόμματα όπως των βενιζελικών και των λαϊκών, αλλά και η ίδια η κυβέρνηση, άρχισαν να νιώθουν ότι απειλούνταν από τις εξελίξεις (Λιάκος, 1993).

Άρχισαν λοιπόν και τα κόμματα αλλά και η κυβέρνηση να προσπαθούν να παρέμβουν με τρόπους, όπως αυτοί που αναφέρθηκαν, στο εσωτερικό της συνομοσπονδίας. Όταν την κυβέρνηση ανέλαβαν οι Πλαστήρας - Γονατάς, έγινε μία προσπάθεια να επηρεαστούν οι ηγέτες του συνδικαλιστικού κινήματος αλλά το

αποτέλεσμα ήταν μία σύγκρουση ανάμεσα στα δύο μέρη (Λιάκος, 1993). Το εργατικό κίνημα συσπειρώθηκε απέναντι στην κυβέρνηση και συμμετείχε στη γενική απεργία του Αυγούστου του 1923. Ο Πλαστήρας με τον Γονατά ως απάντηση διέλυσαν τα σωματεία και τις ομοσπονδίες των εργατών (Λιάκος, 1993).

Τον Νοέμβριο του ίδιου έτους η κυβέρνηση επέτρεψε στα σωματεία και τις ομοσπονδίες να λειτουργήσουν ξανά, αλλά αυτή τη φορά κατάφερε να επιβάλλει προσωρινές διοικήσεις σε αυτά που αποτελούνταν από άτομα δικά της. Αυτό το γεγονός δημιούργησε αλλοίωση στη συνδικαλιστική ηγεσία και τη περίοδο 1924-1925 άρχισαν οι μαζικές αποχωρήσεις¹⁴ από τη Γ.Σ.Ε.Ε (Κουγιούλης, 1970).

Το 1924 το ΚΚΕ αποκόπηκε από τη ΓΣΕΕ με πρόσχημα την ανεξαρτητοποίηση της συνομοσπονδίας. Στη πραγματικότητα όμως ήθελε να αποτρέψει τις αποχωρήσεις αλλά και τις διώξεις που τυχόν θα είχαν οι συνδικαλιστές. Η κίνηση αυτή επέτρεψε να περάσει η διοίκηση της Γ.Σ.Ε.Ε. σε δυνάμεις άμεσα συνδεδεμένες με τη κυβερνητική εξουσία (Μοσκόφ, 1987).

Στις 28 Μαρτίου του 1926 έγινε το τρίτο συνέδριο της Γ.Σ.Ε.Ε. Οι συνθήκες διεξαγωγής του πολιτικά ήταν από τις χειρότερες για τη Γ.Σ.Ε.Ε. Είχε επιβληθεί η δικτατορία του Πάγκαλου, ενώ το Κ.Κ.Ε. είχε κηρυχτεί παράνομο σαν κόμμα και πολλοί συνδικαλιστές του είχαν συλληφθεί από το δικτατορικό καθεστώς (Καμπαγιάννης, 2007).

Η προσπάθεια της κυβέρνησης να ελέγξει το συνέδριο ήταν παραπάνω από ορατή. Πρώτα απ' όλα, στο συνέδριο συμμετείχαν αντιπρόσωποι σωματείων που είχαν αποχωρήσει από τη συνομοσπονδία ή δεν είχαν εγγραφεί ποτέ. Έπειτα, είχε καθοριστεί ένας κανόνας για την αντιπροσώπευση που ήταν εντελώς άνισος, αφού

¹⁴ Οι λόγοι γι' αυτές τις αποχωρήσεις ήταν τέσσερις. Ο πρώτος ήταν ότι μετά τη συμμετοχή των εργατών στην απεργία του 1923, πολλοί από αυτούς που ήταν ιδιαίτερα μαχητικοί, αντικαταστάθηκαν από τους εργοδότες τους με πρόσφυγες και έτσι δεν μπόρεσαν να βρουν εργασία. Ο δεύτερος λόγος ήταν ότι το 1924 ο κυβερνητικός εκπρόσωπος για τα ζητήματα των εργατών στο Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας ήταν ο Ανδρέας Ζάκκας που ανέπτυξε μία πολιτική κατάλληλη για τη προσέγγιση της συνδικαλιστικής ηγεσίας (Garay, 1988). Ο τρίτος λόγος ήταν ότι όσους ο Ζάκκας δεν κατάφερε να προσεταιριστεί, τους καταδίωκε είτε συλλαμβάνοντας τους, είτε εξαπολύοντας εναντίον τους αποσπάσματα τρομοκρατίας που δημιουργούσαν αιματηρές συγκρούσεις με τους εργάτες. Ο τέταρτος λόγος ήταν το ίδιο το ΚΚΕ που και αυτό με τη σειρά του ασκούσε μεγάλη πίεση στη Γ.Σ.Ε.Ε. και κάποιοι από τους ηγέτες αλλά και τους εργάτες που ήταν πιο συντηρητικών πολιτικών απόψεων, τρόμαζαν με αυτή την πίεση και αποχώρησαν (Garay, 1988).

όλα τα σωματεία είχαν δικαίωμα μίας ψήφου είτε αριθμούσαν τριάντα μέλη είτε πεντακόσια (Λιάκος, 1993).

Επιπλέον, την πρώτη κιόλας μέρα που ξεκίνησε το συνέδριο, κάποιοι αριστεροί αντιπρόσωποι συνελήφθησαν επηρεάζοντας ακόμα περισσότερο το συσχετισμό των δυνάμεων. Αποτέλεσμα ήταν η τάση που επικράτησε σε αυτό το συνέδριο να είναι ένας συνασπισμός των κυβερνητικών και των υπόλοιπων πολιτικών τάσεων πλην των κομμουνιστών.

Μετά το 1926 ο κύριος διαχωρισμός που υπήρχε στο εσωτερικό της ΓΣΕΕ ήταν ανάμεσα στους κομμουνιστές και τους αντιπάλους τους και κάθε πλευρά προσπαθούσε να ελέγξει τη συνομοσπονδία για λογαριασμό της. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα αλλεπάλληλες τριβές και διασπάσεις στο εσωτερικό της ΓΣΕΕ οδηγώντας την σε παρακμή (Λιάκος, 1993).

Εντούτοις, στο πεδίο των εργατών είχε αρχίσει να αναδεικνύεται η δράση συγκεκριμένων ομάδων. Πιο συγκεκριμένα, σημειώθηκαν δύο σημαντικές απεργίες το 1927 και το 1928 που είχαν την μορφή εξεγέρσεων, στις οποίες οι καπνεργάτες, για παράδειγμα, λειτούργησαν σαν σώμα κρούσης, καταδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο την ετοιμότητα τους για μία ενδεχόμενη σύγκρουση (Δημητρίου, 1985).

Σημάδια ενοποίησης και πάλι φάνηκαν αφού την εξουσία απέκτησε το Λαϊκό Κόμμα και με το ενδεχόμενο ενός ακόμα παγκόσμιου πολέμου. Παρ' όλες τις διαφορές που συνέχισαν να υπάρχουν, το εργατικό κίνημα ενώθηκε και πάλι και συμμετείχε στην γενική απεργία που έγινε στις 14 Μαΐου 1936. Προγραμμάτισε μάλιστα και μία νέα απεργία για τις 5 Αυγούστου του ίδιου έτους την οποία όμως εκμεταλλεύτηκε ο Μεταξάς για να επιβάλλει δικτατορία στην Ελλάδα (Λιάκος, 1993).

Η πολιτική του Βενιζέλου απέναντι στο αναπτυσσόμενο συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου θα πρέπει να ειπωθεί, σύμφωνα με την Δρίτσα (Βερέμης-Γουλίμη, 1989), μέσα σε μια μακροπρόθεσμη οπτική αντίστασης κατά του κομμουνισμού. Μελέτες έχουν δείξει ότι είναι αμφίβολο αν οι Βενιζελικοί επικρατούσαν πολιτικά αν δεν στηρίζονταν στους πρόσφυγες μικροαστούς. Ο φιλοπροσφυγισμός των βενιζελικών κυβερνήσεων διαμορφώθηκε σε αντίθεση με τον αντιπροσφυγισμό των Λαϊκών. Οι πρόσφυγες ενσωματώθηκαν στην πολιτική του Βενιζέλου. Εντάχθηκαν στα πλαίσια της νέας αγροτικής πολιτικής και διευκόλυναν την αποφυγή ριζοσπαστικών μεταβολών της ελληνικής οικονομίας και κοινωνίας.

4.3. Η εργατική νομοθεσία, οι κρατικοί σχεδιασμοί, το ΙΚΑ και οι κοινωνικές ασφάλισεις

Η εννοιολογική οριοθέτηση του όρου «κοινωνική ευημερία» αντικατοπτρίζει τη διαφορετικότητα των αντιλήψεων για το ρόλο και τη μορφή του κοινωνικού κράτους ή του κράτους πρόνοιας. Το κράτος πρόνοιας καλείται να παίξει τον ρόλο ενός αναδιανεμητικού μηχανισμού για την επίτευξη της κοινωνικής ευημερίας (Βενιέρης και Παπαθεοδώρου, 2009). Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1920, όλες οι ελληνικές κυβερνήσεις προσπάθησαν να αναπτύξουν τις πολιτικές δημόσιας υγείας έχοντας διδαχθεί από την Μικρασιατική καταστροφή. Ο αναδιανεμητικός μηχανισμός του κράτους πρόνοιας λειτούργησε υπό την επίδραση της πολιτικής ρευστότητας που επικρατούσε στην Ελλάδα από την μία και είχε ως αποτέλεσμα τη λήψη αποσπασματικών μέτρων τα οποία δεν βελτίωσαν αισθητά την κατάσταση.

Εντούτοις, είχε δημιουργηθεί μία βασική νομοθεσία με νόμους όπως ο Ν.346/1914 «Περί επιβλέψεως της δημόσιας υγείας».

Μία από τις πρώτες οργανωμένες δράσεις που έγιναν ήταν για την καταπολέμηση του δάγκειου πυρετού που είχε πλήξει μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, μεταξύ άλλων και τον ίδιο τον πρωθυπουργό, Ελευθέριο Βενιζέλο του ίδιου του πρωθυπουργού, του Ελευθέριου Βενιζέλου (Κυριόπουλος, 2008).

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος είχε ήδη υποσχεθεί, κατά τη διάρκεια του προεκλογικού του αγώνα, σε ομιλία που έκανε στη Θεσσαλονίκη τον Ιούλιο του 1928, ότι θα δοθεί ιδιαίτερη μέριμνα στο τομέα της υγείας. Μία από τις πρώτες οργανωμένες δράσεις που έγιναν αφορούσε στην καταπολέμηση του δάγκειου πυρετού που είχε πλήξει μεγάλο μέρος του ελληνικού πληθυσμού, μεταξύ άλλων και τον ίδιο τον πρωθυπουργό, Ελευθέριο Βενιζέλο (Κυριόπουλος, 2008).¹⁵

Συνοπτικά, οι κύριοι νόμοι της κυβέρνησης Βενιζέλου στο τομέα της υγείας ήταν οι ακόλουθοι:

¹⁵«Θα διαθέσωμεν εκ των οικονομιών τας οποίας ημπορούμεν να επιτύχωμεν εις τας δαπάνας του προϋπολογισμού παν ό,τι απαιτείται δια την εξασφάλισιν της δημοσίας υγείας. Η νοσηρότης και η θνητότης εις στον στρατόν αποτελεί στίγμα, του οποίου επιβάλλεται ταχεία η εξάλειψις. Αλλά και δια την υγείαν του παιδιού και της κοινωνίας εν συνόλω πρέπει να οργανωθή συστηματικός αγών ανάλογος προς εκείνον, όστις έχει οργανωθή εις όλα τα αληθή πολιτισμένα κράτη. Η ελονοσία, η φυματίωσης και η σύφιλις είναι κοινωνικάί μάστιγες κατά των οποίων είναι δυνατή και συνεπώς επιβεβλημένη η αποτελεσματική άμυνα» (Δαρδαβέσης, 2008:103).

- Ν. 4060/1929 «Περί μέτρων προς πρόληψιν και καταπολέμησιν επιδημικών νοσημάτων» (Τρομπούκης & Λιονής, 2008).
- Ν.4172/1929 «Περί συστάσεως αυτοτελούς Υπουργείου Υγιεινής».
- Ν.Δ. 4069 της 6^{ης} Μαρτίου 1929 για την ίδρυση της Υγειονομικής Σχολής με σκοπό την εκπαίδευση ειδικών ιατρών.
- Ν.Δ. 4333 της 17^{ης} Ιουλίου 1929 για την ίδρυση του Υγειονομικού Κέντρου (Δαρδαβέσης, 2008)

Ήδη από την περίοδο 1910-1914, η κυβέρνηση Βενιζέλου είχε θεσπίσει εργατική νομοθεσία και είχε ιδρύσει ένα κρατικό φορέα για τον έλεγχο της εφαρμογής της. Το ενδιαφέρον του για τις συνθήκες στις οποίες διαβιούσαν και εργάζονται οι εργάτες και οι αγρότες, ο Βενιζέλος το είχε επιδείξει ήδη από το πρώτο του δημόσιο λόγο το 1910. Στην κυβέρνηση Βενιζέλου αποδίδονται και οι πρώτες προσπάθειες για τη δημιουργία κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα με νόμους όπως ο Ν. 3934/1911 «Περί υγιεινής και ασφαλείας των εργατών και περί ωρών εργασίας» και ο Ν. 551/1914 «Περί ευθύνης προς αποζημίωσιν των εξ ατυχήματος εν τη εργασία παθόντων εργατών ή υπαλλήλων». Οι εργατικοί νόμοι θα εξεταστούν αναλυτικότερα στην επόμενη ενότητα.

Το 1932 ιδρύθηκε με τον Ν. 5733/1932 «Περί των κοινωνικών ασφαλίσεων» το Ίδρυμα Κοινωνικών Ασφαλίσεων (ΙΚΑ) ως ενιαίος φορέας για τους μισθωτούς που είχαν εξαρτημένη σχέση εργασίας. Ο νόμος 5733/1932 αντιμετώπισε πολλές αντιδράσεις, κυρίως από την αντιπολίτευση, τους ιατρούς και τα κλαδικά ταμεία. Αναιρέθηκε με τον Ν. 6298/1934, ο οποίος κάλυψε κάποια από τα αιτήματα των αντιδρώντων. Παρόλα αυτά όμως, το ΙΚΑ δεν λειτούργησε παρά μέχρι και το 1937 και αυτό σε μερικό βαθμό (Κυριόπουλος, 2008). Ωστόσο, ο Βεργόπουλος, (1978) επισημαίνει ότι τα μέτρα δεν στόχευαν στην βελτίωση των συνθηκών εργασίας και διαβίωσης των εργαζομένων, αλλά στη μη χειροτέρευσή τους. με αυτά το κράτος επεξέτεινε τον έλεγχο και το πεδίο των παρεμβάσεων. Η οικονομική δραστηριότητα και η εργασία έλαβαν έναν «συντεχνιακό» χαρακτήρα, που θύμιζε κάπως την αντίστοιχη ιταλική εμπειρία.

¹⁶ Στον λόγο του μεταξύ άλλων τόνισε: «...αδιαφορία εντελής προς τας εργατικές και αγροτικές τάξεις αποτέλεσμα έχουσα το να εξάπτηται εις επικίνδυνον πολλάκις ανταγωνισμόν η αντίθεσις μεταξύ κεφαλαίου και εργασίας, μεταξύ ιδιοκτήτου και καλλιεργητού» (Παπαστεφανάκη, 2008:266).

Η εργατική νομοθεσία αυτής της περιόδου αφορούσε διάφορα ζητήματα, όπως την ηλικία για την παιδική εργασία, την προστασία της παιδικής και γυναικείας εργασίας αλλά την αποζημίωση για τα ατυχήματα στην εργασία, την βελτίωση της υγιεινής και της ασφάλειας, τη νυχτερινή εργασία, κ.α. Η ανάγκη για την ύπαρξη εργατικής νομοθεσίας είχε προκύψει από το γεγονός ότι, ειδικά για τους εργοστασιακούς εργάτες, δεν υπήρχε καμία πρόληψη και μέριμνα και οι εργοστασιάρχες και οι βιομήχανοι δεν λάμβαναν κανένα μέτρο για την ασφάλεια των εργατών και απέδιδαν τα ατυχήματα είτε στους ίδιους τους εργάτες, είτε στη τύχη. Παρόλη την ύπαρξη της εργατικής νομοθεσίας η κατάσταση δεν βελτιώθηκε αισθητά, όπως καταδεικνύουν οι εκθέσεις της επιθεώρησης εργασίας μέχρι και το 1932, αφού οι εργάτες συνέχισαν να εργάζονται ανασφάλιστοι ή τα εργατικά τους ατυχήματα δεν δηλώνονταν με αποτέλεσμα να μην λαμβάνουν καμία αποζημίωση ή να οδηγούνται σε συμβιβασμούς με τους εργοδότες για να αποφύγουν τις γραφειοκρατικές διαδικασίες και τα προβλήματα που συνεπάγονταν (Παπαστεφανάκη, 2008).

Η δημιουργία εργατικών νόμων συνεχίστηκε και στις επόμενες κυβερνήσεις του Ελευθέριου Βενιζέλουⁱⁱ. Όπως αντιλαμβάνεται κανείς από τους παραπάνω νόμους, υπήρχε μία εκτεταμένη νομοθεσία για εργατικά ζητήματα. Η εργατική νομοθεσία των κυβερνήσεων Βενιζέλου δεν συνεπάγεται αντίστοιχη αποδοχή, αφού είχε ένθερμοι υποστηρικτές αλλά και αντιπάλουςⁱⁱⁱ.

Στο πλαίσιο της προνοιακής πολιτικής, η κυβέρνηση Βενιζέλου προχώρησε σε αρκετές δράσεις. Μία από αυτές ήταν η οργάνωση μαθητικών συσσιτίων για τους άπορους μαθητές προκειμένου να γίνει πρόληψη της φυματίωσης, που ήταν ένα έντονο πρόβλημα της εποχής αλλά και του υποσιτισμού που προκαλούσε η απορία.

Η κυβέρνηση Βενιζέλου παρείχε επίσης φροντίδα και περίθαλψη στους παλιννοστούντες ομήρους της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο πόλεμο. Πιο συγκεκριμένα, οι όμηροι των Βουλγάρων μετά την κατάληψη της Ανατολικής Μακεδονίας και της Θράκης, οι οποίοι είχαν μεταφερθεί στη Βουλγαρία και είχαν καταφέρει να επιζήσουν, μετά την ανακωχή που υπογράφηκε με τη Βουλγαρία το 1918, ήταν ελεύθεροι να επιστρέψουν στην Ελλάδα. Κάτι τέτοιο όμως δεν ήταν εύκολο να γίνει, γιατί οι όμηροι έπρεπε να εντοπιστούν, αφού ήταν χαμένοι στην βουλγαρική επικράτεια, να αντιμετωπιστούν τα προβλήματα υγείας, σίτισης, ένδυσης και διαμονής που είχαν και να γίνει προσπάθεια

κοινωνικής και πρακτικής επανένταξής τους. Η λύση τελικώς δόθηκε με την αποστολή ενός τεραστίου χρηματικού ποσού για την εποχή, 200.000 δρχ. από τον Εμμανουήλ Μπενάκη και από έναν πανελλήνιο έρανο που διενεργήθηκε (Δόλγερας, 2008).

4.4. Υποσυμπεράσματα 4^{ου} Κεφαλαίου

Η ελληνική κοινωνία δεν ήταν προετοιμασμένη για το προσφυγικό ρεύμα που ακολούθησε μετά τη μικρασιατική τραγωδία. Τα μέτρα που πάρθηκαν ήταν σπασμωδικά, κατακερματισμένα, με έλλειψη οργάνωσης και στρατηγικής. Ελάχιστη ανακούφιση πρόσφεραν στους πρόσφυγες και ακόμα πιο δύσκολη υπήρξε και η ενσωμάτωσή τους μέσα στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας.

Η εμφάνιση του συνδικαλιστικού κινήματος έγινε αργά σε σχέση με τις χώρες της δυτικής Ευρώπης, εξαιτίας της περιορισμένης εκβιομηχάνισης. Ενώ στην δυτική Ευρώπη οι μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις ξέσπασαν πριν τον Πόλεμο, στην Ελλάδα χρειάστηκε να μεσολαβήσει η Μεγάλη Ύφεση για να αναπτυχθεί το συνδικαλιστικό κίνημα και να αναπτυχθούν οι απεργιακοί αγώνες. Οι εξελίξεις στο συνδικαλιστικό κίνημα αποτέλεσαν ως ένα σημείο απειλή για την κυβέρνηση.

Επιδίωξη της κυβέρνησης Βενιζέλου ήταν να καταστείλει τον κοινωνικό παροξυσμό της εποχής εν τη γενέσει του. Πολύ γρήγορα το συνδικαλιστικό κίνημα έγινε στόχος της παρεμβατικής βενιζελικής πολιτικής, η οποία μέσω μίας χαριστικής πολιτικής – χορήγηση δανείων στα σωματεία- αποσκοπούσε σε μία κατά βάση πατερναλιστική πολιτική στοχεύοντας στην χειραγώγηση και αποδυνάμωση του συνδικαλιστικού κινήματος. Στο συνδικαλιστικό κίνημα επικράτησαν διασπαστικές τάσεις, καθόσον επικράτησε ο παραταξιακός έναντι του ταξικού χαρακτήρα του κινήματος, γεγονός που γρήγορα οδήγησε στην παρακμή του.

Η αστική τάξη εκείνης της εποχής είναι διαιρεμένη σε δύο ρεύματα: το βασιλικό και το βενιζελικό ρεύμα. Κύρια επιδίωξή της είναι να αποφευχθεί κάθε είδους κοινωνική έκρηξη των εργατικών στρωμάτων. Τα μέτρα που λαμβάνονται λειτουργούν προς αυτήν την κατεύθυνση. Οι πολιτικές των βενιζελικών κυβερνήσεων συνδέθηκαν με επουσιώδεις προνοιακές παρεμβάσεις. Έγιναν

προσπάθειες για την δημιουργία κοινωνικής ασφάλισης με την ίδρυση ενός ενιαίου ασφαλιστικού φορέα και θέσπισης εργατικής νομοθεσίας, η οποία δεν επέφερε αισθητές βελτιώσεις. Γενικά επιδιώχθηκε η παροχή κοινωνικής ασφάλειας και όχι κοινωνικής προστασίας. Σύμφωνα με τους Marshall, T. & Bottomore, T. (2001), ο όρος «κοινωνική προστασία» είναι ευρύτερος του όρου «κοινωνική ασφάλεια» και επομένως οι πολιτικές πρακτικές και οι οικονομικές λειτουργίες της περιόδου δεν πληρούσαν τις συνθήκες μιας κοινωνίας της ευημερίας. Το παρεμβατικό κράτος θα μπορούσε να έχει ένα καθοριστικό διαπραγματευτικό ρόλο ανάμεσα στο μεγάλο κεφάλαιο και το οργανωμένο εργατικό κίνημα που θα οδηγούσε σε έναν «ταξικό συμβιβασμό», εδραιώνοντας μία προνοιακή – καπιταλιστική κοινωνία (Marshall, T. & Bottomore, T. (2001). Κάτι τέτοιο δεν επιτεύχθηκε τη στιγμή κατά την οποία τα καπιταλιστικά κράτη της δυτικής Ευρώπης προχώρησαν στην υιοθέτηση πρακτικών κρατικού σχεδιασμού. Την ίδια περίοδο, η ελληνική οικονομία αναπτύχθηκε ραγδαία σε συνθήκες απομόνωσης από το εξωτερικό και εξαιρετικής δημογραφικής πίεσης στο εσωτερικό. Ο Βεργόπουλος, (1978) παρομοιάζει το φαινόμενο αυτό με ένα κοινωνικό «βραχυκύκλωμα». Οι συνθήκες αυτές επηρέασαν αποφασιστικά την ανάπτυξη του ΕΚΜ στην Ελλάδα τη στιγμή κατά την οποία στη Δύση είχε αρχίσει να ανδρώνεται.

Κεφάλαιο 5. Συμπεράσματα

Βασικός στόχος της παρούσας διατριβής είναι η προσέγγιση των στοιχείων που συνόδευσαν την πορεία του ΕΚΜ ως ένα φαινόμενο το οποίο αναπτύχθηκε στον ευρωπαϊκό χώρο και συνδέεται χρονικά με την εμφάνιση των κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραμέτρων της νεωτερικότητας. Τα χρονικά όρια που καλύπτει η παρούσα εργασία εκκινούν από την ανάπτυξη του Δυτικοευρωπαϊκού Διαφωτισμού και την Γαλλική επανάσταση ως την περίοδο του μεσοπολέμου και την ανάπτυξη των πρώτων κρατών ευημερίας στον ευρωπαϊκό χώρο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εξετάζονται οι ιδεολογικές διεργασίες και αλληλεπιδράσεις οι οποίες διαμόρφωσαν και επηρέασαν το ΕΚΜ στη δύσβατη πορεία του. Ακόμη, οι λόγοι οι οποίοι, ως ένα σημείο, επέβαλαν την ιδιαιτερότητα του ελληνικού χώρου, κρατώντας την Ελλάδα μακριά από τις εξελίξεις της βιομηχανικά ανεπτυγμένης Ευρώπης. Οι ιδιομορφίες και η δυσπραγία που συνοδεύουν την εφαρμογή των αρχών του ΕΚΜ στην Ελλάδα έχουν τον αντίκτυπό τους στην μετέπειτα πορεία του ελληνικού κράτους. Αυτή η διαχρονικότητα, θέλουμε να πιστεύουμε, ότι δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στην ανάπτυξη του συγκεκριμένου θέματος.

Σχετικά με την μετεξέλιξη των φυσικών δικαιωμάτων στα κοινωνικά δικαιώματα, την διαμόρφωση του κοινωνικού συμβολαίου και της κοινωνίας των πολιτών, οι απαντήσεις αναζητήθηκαν στην περίοδο της Γαλλικής επανάστασης και στην επιρροή που άσκησε η ανάπτυξη της φιλελεύθερης πολιτικής σκέψης και του φιλελευθερισμού.

Με τη γαλλική επανάσταση προσδιορίστηκαν σημαντικές αξίες όπως η ελευθερία και η ιδιοκτησία ως φυσικά δικαιώματα του ανθρώπου. Επιπλέον προσδιορίστηκε και ένα σημαντικό κοινωνικό δικαίωμα του ανθρώπου, η ισότητα, η οποία θα μπορούσε να περιοριστεί για λόγους κοινής ωφέλειας. Βασική προϋπόθεση της ισότητας σε ένα κράτος θεωρήθηκε η ευημερία των πολιτών του. Το κράτος θα αναλάμβανε μέσω της αναδιανομής των πόρων να εξασφαλίσει συνθήκες ευημερίας. Η ανάπτυξη του προβληματισμού για την κοινωνική πρόνοια απασχόλησε τη διανοήση της εποχής του πρώιμου 19ου αιώνα. Χρειάστηκε μία σειρά νομοθετικών παρεμβάσεων και ρυθμίσεων για να διαφανούν τα στοιχεία των πρώιμων κρατών ευημερίας στην Ευρώπη της πρώτης Βιομηχανικής επανάστασης. Στην Ελλάδα της μεταπρατικής οικονομίας οι οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες δεν ήταν ώριμες για την διαμόρφωση παρόμοιων προτάσεων.

Η αστική τάξη στην Ευρώπη αναδύθηκε μέσα από τις συνθήκες που διαμορφώθηκαν από την διττή επανάσταση. Ελέγχοντας τα μέσα παραγωγής, περιόρισε του ευγενείς και τους αριστοκράτες και υπήρξε αποφασιστικός παράγοντας της διαμόρφωσης της πολιτικής ιδιότητας του πολίτη και της ανάπτυξης των πολιτικών δικαιωμάτων. Τα οικονομικά της συμφέροντα συνδέθηκαν με ένα κοινωνικό μοντέλο όπου οι αξίες της κοινωνικής ενσωμάτωσης και της κοινωνικής σταθερότητας κρίθηκαν αναγκαίες για την εύρυθμη λειτουργία των οικονομικών λειτουργιών της φιλελεύθερης οικονομίας. Η κοινοβουλευτική δημοκρατία αποτέλεσε το πολιτικό μοντέλο για την διασφάλιση των πολιτικών δικαιωμάτων και το μέσο για την σταθερότητα του καπιταλιστικού συστήματος.

Αναφορικά με τον προβληματισμό γύρω από τα πολιτικά και οικονομικά ρεύματα που επηρέασαν την ανάπτυξη του ΕΚΜ στον ευρωπαϊκό χώρο και την ανάπτυξη ενός κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα οι απαντήσεις αναζητήθηκαν στην εξέταση των οικονομικών και πολιτικών ρευμάτων που εμφανίστηκαν τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ού αιώνα στον ευρωπαϊκό χώρο. Οι συνθήκες που επέδρασαν στις αναβολές και καθυστερήσεις ως προς την εφαρμογή των αρχών του ΕΚΜ στην Ελλάδα του μεσοπολέμου αναζητήθηκαν στα γεγονότα που συνδέονται με την άφιξη των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο κατά το πρώτο τέταρτο του 20ού αιώνα και τον τρόπο που ο πολιτικός κόσμος χειρίστηκε τα κοινωνικά ζητήματα που προέκυψαν και ανταποκρίθηκε στις προκλήσεις της εποχής.

Τα οικονομικά και κοινωνικά ιδεολογικά ρεύματα επηρέασαν κατά τρόπο αποφασιστικό την έκταση της ανάπτυξης ενός κράτους ευημερίας. Για τον σοσιαλισμό, την απάντηση στον καπιταλισμό, η εστίαση ενός κράτους ευημερίας έπρεπε να ήταν η εργατική τάξη και η διανομή πόρων προς τους κοινωνικά αδύνατους, ώστε να υπάρχει κοινωνική δικαιοσύνη. Αυτό θα έπρεπε να αποτελεί ευθύνη του κράτους στο πλαίσιο της προστασίας των πολιτών. Βασικό ζητούμενο έμενε αν η υποστήριξη αυτή των κοινωνικά αδύναμων ομάδων έπρεπε να γίνει μέσω της δημόσιας φιλανθρωπίας ή με όρους ισοτιμίας, δηλαδή μέσω του δικαιώματος αύξηση του εισοδήματος τους με τη δική τους προσπάθεια, κάτι που πρέσβευε ο φιλελευθερισμός και στη συνέχεια ο καπιταλισμός. Σύμφωνα με τους φιλελεύθερους, η αγορά αποτελούσε ένα μέσο αναδιανομής του εισοδήματος ως ιδιωτική πρωτοβουλία όμως αφού η παρέμβαση του κράτους θα δημιουργούσε ακόμα μεγαλύτερη ανισότητα προς όφελος της κυρίαρχης τάξης. Το θέμα της παραγωγής

ήταν ζωτικής σημασίας και για τον μαρξισμό αλλά όχι εξατομικευμένα και υποστηρίζοντας ότι προάγει την ανισότητα και όχι την ισότητα αφού το κεφάλαιο οδηγεί σε μεγαλύτερες ακόμα ταξικές διακρίσεις και συνεπώς το κράτος της φιλελεύθερης οπτικής δεν θα προσεγγίσει τις κοινωνικά αδύναμες ομάδες αλλά θα συνταχθεί με την τάξη των ιδιοκτητών. Με το θέμα της αγοράς και της εδραίωσης του καπιταλιστικού συστήματος όμως ασχολήθηκε και ο Weber και με την οπτική ότι μπορεί να προσφέρει ευημερία στον άνθρωπο μέσω της ιδιωτικής πρωτοβουλίας και της απόκτησης πόρων, κάτι όμως που στην πραγματικότητα εντείνει ακόμα περισσότερο τις κοινωνικές ανισότητες. Οι ασυνέχειες και οι τομές που χαρακτήριζαν την οικονομική και κοινωνική εξέλιξη του ελληνικού χώρου καθώς και οι κοινωνικές δομές και οι θεσμοί που επιβίωσαν τρόπο μετάλλαξης στον ελληνικό χώρο του 19ου αιώνα, κράτησαν την Ελλάδα σε απόσταση από τις εξελίξεις που προαναφέρθηκαν.

Ο υπαρκτός σοσιαλισμός πρότεινε μία εναλλακτική μορφή οικονομικής, πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης τη στιγμή ακριβώς που ο φιλελευθερισμός διερχόταν μία εκτεταμένη περίοδο πολιτικής και οικονομικής αμφισβήτησης. Μέσα από τις συνθήκες κρατικού σχεδιασμού που διαμορφώθηκαν στις νεοσύστατες σοβιετικές κοινωνίες, κατόρθωσε να επιβιώσει της Μεγάλης Ύφεσης και παράλληλα να εμπνεύσει τις δυτικές κοινωνίες σε επίπεδο κοινωνικών θεσμών και οικονομικών πολιτικών. Επιπλέον, έγινε αντιληπτό ότι ο συσχετισμός πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων θα αποτελούσε πεδίο αντιπαράθεσης στις κοινωνίες του 20^{ου} αιώνα. Στην Ελλάδα οι αντικομμουνιστικές τάσεις της βενιζελικής πολιτικής δεν άφησαν περιθώρια υιοθέτησης πρακτικών, οι οποίες ωστόσο θα οδηγούσαν στην διαμόρφωση ενός κράτους πρόνοιας. Θα μπορούσε, λοιπόν, να γίνει μία αναφορά σε πρώιμα μέτρα ευημερίας τα οποία λήφθηκαν σε κρατικό επίπεδο κυρίως σε σχέση με την αποκατάσταση των προσφύγων χωρίς όμως να μπορεί να ειπωθεί ότι αυτά κατάφεραν να εξασφαλίσουν την ευημερία τους αλλά ούτε καν την επιβίωση τους σε πολλές περιπτώσεις. Αντίθετα, η έλλειψη των ουσιαστικών μέτρων ήταν τόσο μεγάλη που οι πρόσφυγες όχι μόνο δεν είχαν καμία βοήθεια αλλά περιθωριοποιήθηκαν εντελώς.

Έγιναν προσπάθειες για την δημιουργία κοινωνικής ασφάλισης με την ίδρυση ενός ενιαίου ασφαλιστικού φορέα και θέσπισης εργατικής νομοθεσίας, η οποία δεν επέφερε αισθητές βελτιώσεις. Οι πολιτικές πρακτικές και οι οικονομικές επιλογές της περιόδου του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα στόχευαν στην παροχή κοινωνικής

ασφάλειας και όχι κοινωνικής προστασίας και επομένως δεν πληρούσαν τις συνθήκες μιας κοινωνίας της ευημερίας.

Ο συνδικαλισμός ως μία μορφή συλλογικής οργάνωσης δεν κατάφερε να αντισταθμίσει το έλλειμμα της κρατικής παρέμβασης. Η εμφάνιση του συνδικαλιστικού κινήματος έγινε αργά σε σχέση με τις χώρες της δυτικής Ευρώπης, εξαιτίας της περιορισμένης εκβιομηχάνισης. Ενώ στην δυτική Ευρώπη οι μεγάλες απεργιακές κινητοποιήσεις ξέσπασαν πριν τον Μεγάλο Πόλεμο, στην Ελλάδα χρειάστηκε να μεσολαβήσει η Μεγάλη Ύφεση για να αναπτυχθεί το συνδικαλιστικό κίνημα και να αναπτυχθούν οι απεργιακοί αγώνες. Οι συνθήκες δεν ευνόησαν τη δημιουργία μίας εργατικής τάξης με ξεκάθαρα ταξικά χαρακτηριστικά η οποία θα συνέβαλε στην ανάπτυξη συλλογικής δράσης. Το συνδικαλιστικό και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα πάλευε για αρκετά χρόνια να προσδιορίσει την ταυτότητα του και να καθορίσει τη δράση του την ίδια στιγμή που το επίσημο κράτος προσπαθούσε να λάβει κάποια μέτρα που περιορίζονταν όμως μόνο στο νομοθετικό πλαίσιο και αυτό όχι οργανωμένα. Οι εξελίξεις στο συνδικαλιστικό κίνημα αποτέλεσαν ως ένα σημείο απειλή για την κυβέρνηση. Επιδίωξη της κυβέρνησης Βενιζέλου ήταν να καταστείλει τον κοινωνικό παροξυσμό της εποχής εν τη γενέσει του. Πολύ γρήγορα το συνδικαλιστικό κίνημα έγινε στόχος της παρεμβατικής βενιζελικής πολιτικής, η οποία μέσω μίας χαριστικής πολιτικής – χορήγηση δανείων στα σωματεία-αποσκοπούσε σε μία κατά βάση πατερναλιστική πολιτική στοχεύοντας στην χειραγώγηση και αποδυνάμωση του συνδικαλιστικού κινήματος. Στο συνδικαλιστικό κίνημα επικράτησαν διασπαστικές τάσεις, καθόσον επικράτησε ο παραταξιακός έναντι του ταξικού χαρακτήρα του κινήματος, γεγονός που γρήγορα οδήγησε στην παρακμή του. Έτσι, στην Ελλάδα επικράτησε η ατομική έκφραση που χαρακτήριζε τις κοινωνίες του πρώιμου καπιταλισμού σε βάρος της ανάπτυξης της συλλογικής έκφρασης των πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων που θα συνέβαλε στην ανάπτυξη θεσμών που θα οδηγούσαν στην εδραίωση ενός κράτους ευημερίας.

Το ΕΚΜ σχετίζεται με την ανάδειξη ορισμένων κοινών αρχών και αξιών οι οποίες εντάσσονται και λειτουργούν εντός του συστήματος της ελεύθερης οικονομίας. Η κοινωνική ευημερία και αλληλεγγύη ανήκουν στις θεμελιακές αξίες του ΕΚΜ. Η κοινωνική αλληλεγγύη στοχεύει στο να εξισορροπήσει την ανταγωνιστικότητα της ελεύθερης αγοράς. Πρόκειται για ένα κοινωνικοοικονομικό μοντέλο βασικό στοιχείο του οποίου είναι η επιδίωξη της ανάπτυξης συνθηκών

υψηλής κοινωνικής πρόνοιας και νομοθετικής κατοχύρωσης βασικών κοινωνικών και εργασιακών δικαιωμάτων των πολιτών. Διαμορφώθηκε μέσα από τις οικονομικές εξελίξεις, τις κοινωνικές διεργασίες και τις ιδεολογικές επιρροές του 19ου και του 20ού αιώνα.

Από τα παραπάνω διαφαίνεται ότι στην περίπτωση της Ελλάδας, υπήρχε μία διαφορετική προσέγγιση του κράτους ευημερίας από την υπόλοιπη Ευρώπη. Δεν ακολουθήθηκε ξεκάθαρα κάποιο μοντέλο βασισμένο σε κάποιο πολιτικό ή οικονομικό ρεύμα που να ενισχύει την ιδιωτική ή κρατική δράση λόγω των ιδιαίτερων πολιτικών και κοινωνικών συνθηκών. Οι κοινωνικές τάξεις με βάση την παραγωγή δεν ήταν ακόμα διακριτές και συνεπώς δεν υπήρχαν και οι συλλογικότητες που θα μπορούσαν να δράσουν σε αντιστάθμισμα της απουσίας του κοινωνικού κράτους. Η μη κοινωνική πίεση του κράτους, οδήγησε σε αποσπασματικά μέτρα που σίγουρα δεν μπορεί να ειπωθεί ότι εξασφάλισαν ένα πρώιμο κράτος ευημερίας στην Ελλάδα.

Βιβλιογραφία

- Αβδελά, Ε. (1996). Η μισθωτή εργασία ως πεδίο συγκρότησης κοινωνικών κινήματων στον μεσοπόλεμο. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 8
- Ανθόπουλος, Π. (1984). Ανθρώπινα δικαιώματα, Σύνταγμα και «κοινωνία των πολιτών». *Ενότητα θεωρίας και πρακτικής στην Ιταλική Αριστερά*, τχ.8, Ιούλιος-Σεπτέμβριος,
- Ανώνυμος (1911). Παραγραφάκια. *Νουμάς*, τχ. 418
- Αρβελέρ, Ε., Aymard, Μ. (2003). *Οι ευρωπαίοι*. Τόμος Β, Αθήνα: Σαββάλας
- Αριες, Φ. (1990). *Αιώνες παιδικής ηλικίας*. Αθήνα: Γλάρος
- Βενιέρης Δ. (χ.χ.). *Αξίες και αρχές κοινωνικής πολιτικής*. Κείμενο εργασίας/μελέτης για φοιτητές ΕΚΠ 2013-2014, Αδημοσίευτο
- Βενιέρης, Δ. (2013). *Ευρωπαϊκή κοινωνική πολιτική και κοινωνικά δικαιώματα. Το τέλος των ύμνων*. Αθήνα: Τόπος
- Βενιέρης, Δ. και Παπαθεοδώρου, Χ. (2009). *Η Κοινωνική Πολιτική στη Ελλάδα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Βεργόπουλος, Κ. (1978). *Εθνισμός και Οικονομική Ανάπτυξη. Η Ελλάδα στο Μεσοπόλεμο*. Αθήνα: Εξάντας.
- Berstein, S., Milza, P. (1997). *Ιστορία της Ευρώπης*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Blanning, T.C.W. (2009). *Ιστορία της σύγχρονης Ευρώπης*. Αθήνα: Τουρική
- Βογιατζόγλου, Ο. (1999). Η βιομηχανική εγκατάσταση στη Νέα Ιωνία. Παράμετρος εγκατάσταση. Στο *Ο ξεριζωμός και η άλλη πατρίδα*. Αθήνα: Εταιρία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
- Γιαννακόπουλος, Γ. (2003). Η Ελλάδα με τους πρόσφυγες: Η δύσκολη προσαρμογή στις νέες συνθήκες. Στο *Ιστορία του νέου ελληνικού: ο μεσοπόλεμος 1922-1940*. Τόμος 7, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Γκιζέλη, Β. (1984). *Κοινωνικοί μετασχηματισμοί και προέλευση της κοινωνικής κατοικίας στην Ελλάδα (1920-1930)*. Αθήνα: Επικαιρότητα
- Canivez, P. (2000). *Ποια αγωγή για τον πολίτη;*. Αθήνα: Scripta
- Δαρδαβέσης, Θ. (2008). Η οργάνωση της κεντρικής διοίκησης για την υγειονομική

- πολιτική στην περίοδο του μεσοπολέμου. Στο Συλλογικό. *Δημόσια υγεία και κοινωνική πολιτική: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Παπαζήση
- Δερτιλής, Γ. (2005). *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830 – 1920*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της ΕΣΤΙΑΣ
- Δημάκης, Ι. (1993). *Τρεις μελέτες για τη Γαλλική Επανάσταση*. Αθήνα: Καρδαμίτσα.
- Δημαράς, Κ. (1992). *Ιστορικά Φροντίσματα Α΄, ο Διαφωτισμός και το κορύφωμά του*. Αθήνα: Πορεία.
- Δημητρίου, Μ. (1985). *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα*. Τόμος Α, Αθήνα: Πλέθρον
- Δόλγερρας, Απ. (2008). *Περίθαλψη και προνοιακή φροντίδα στους παλινοστούντες ομήρους της Ανατολικής Μακεδονίας και Θράκης μετά τον Πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*. Στο Συλλογικό. *Δημόσια υγεία και κοινωνική πολιτική: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Παπαζήση
- Δρίτσα, Μ. (1990). *Βιομηχανία και τράπεζες στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Espring- Andersen, G. (2006). *Οι τρεις κόσμοι του καπιταλισμού της ευημερίας*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Hampson, N. (χ.χ.). *Ο Διαφωτισμός – Μία αποτίμηση για τις παραδοχές, τις θέσεις και τις αξίες του*. Αθήνα: Παπαζήσης
- Held, D. (2007). *Μοντέλα Δημοκρατίας*. Αθήνα: Πολύτροπον
- Heywood, A. (2007). *Πολιτικές ιδεολογίες*. Αθήνα: Επίκεντρο
- Hobsbawm, E. (2000). *Η Εποχή των Επαναστάσεων – 1789-1848*, Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Hobsbawm, E. (2004). *Η Εποχή των Άκρων – Ο Σύντομος Εικοστός Αιώνας 1914 – 1991*. Αθήνα: Θεμέλιο
- Καμπαγιάννης, Θ. (2007). *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα, 1918-1926*. Αθήνα: Μαρξιστικό Βιβλιοπωλείο
- Κανελλόπουλος, Π. (1983). *Η Γαλλική Επανάσταση*, Αθήνα: Γιαλλέλης
- Καρακατσάνη, Δ. (2003). *Εκπαίδευση και πολιτική διαπαιδαγώγηση, Γνώσεις, αξίες, πρακτικές*. Αθήνα: Μεταίχμιο
- Κατσορίδας, Δ. (2008). *Βασικοί σταθμοί του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος στην Ελλάδα 1870-2001*. Αθήνα: ΑΡ.ΙΣΤΟ.Σ/ΓΣΕΕ
- Κιτρομηλίδης, Π. Μ. (2000). *Η Γαλλική Επανάσταση & η Νοτιοανατολική Ευρώπη*. Αθήνα: Πορεία
- Κιτρομηλίδης, Π. Μ. (2006). *Η αττική γη υποδέχεται τους πρόσφυγες του '22*. Αθήνα:

Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων

- Κοέν, Τ.Α. (2010). *Γιατί όχι σοσιαλισμός;*. Αθήνα: Εκκρεμές
- Κολιόπουλος, Ι.Σ. (1993). *Νεότερη ευρωπαϊκή ιστορία, 1789-1945*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας
- Κοντογιώργη, Ε. (2003). Η αποκατάσταση: 1922-1930. Στο *Ιστορία του νέου ελληνικού: ο μεσοπόλεμος 1922-1940*. Τόμος 7, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Κορδάτος, Γ. (1972). *Ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος*. Αθήνα: Μπουκουμάνης
- Κορλιράς, Π.Γ. (1991). *Φιλοσοφία της πολιτικής οικονομίας*. Αθήνα: Γνώση
- Κουγιούλης, Π. (1970). *Η ιστορία του ελληνικού εργατικού κινήματος: Απαραίτητος για κάθε εργαζόμενο*. Αθήνα
- Κουζής, Γ. (2007). *Τα χαρακτηριστικά του ελληνικού συνδικαλιστικού κινήματος. Αποκλίσεις και συγκλίσεις με τον ευρωπαϊκό χώρο*. Αθήνα: Gutenberg-Γ.& Κ. Δαρδανός
- Κυριόπουλος, Γ. (2008). Οι πολιτικές υγείας και ασφάλισης στην Ελλάδα υπό το πρίσμα των διεθνών εξελίξεων στην περίοδο του μεσοπολέμου. Στο Συλλογικό. *Δημόσια υγεία και κοινωνική πολιτική: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Παπαζήση
- Lefebvre, G. (2003). *Η Γαλλική Επανάσταση*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης
- Λεονταρίτης, Γ.Β. (1978). *Το ελληνικό σοσιαλιστικό κίνημα κατά τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο*. Αθήνα: Εξάντας
- Λεονταρίτης, Κ. (1980). Το ελληνικό εργατικό κίνημα και το αστικό κράτος (1910-1920). Στο Βερεμής, Θ., Δημητρακόπουλος, Ο. (επιμ.). *Μελετήματα γύρω από το Βενιζέλο και την εποχή του*. Αθήνα: Φιλιππότης
- Λεοντίδου, Λ. (2001). *Πόλεις της σιωπής, εργατικός εποικισμός της Αθήνας και του Πειραιά, 1909-1920*. Αθήνα: ΕΤΒΑ
- Λιάκος, Α. (1993). *Εργασία και πολιτική στην Ελλάδα του μεσοπολέμου*. Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος
- Λιβιεράτος, Δ. (1997). *Τα συνέδρια της ΓΣΕΕ*. Αθήνα: Προσκήνιο
- Locke, J. (1998). *Κράτος και εκκλησία*. Αθήνα: Ροές
- Λούκος Χ. (1999). Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στην Ερμούπολη. Στο *Ο ξεριζωμός*

- και η άλλη πατρίδα. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
- Μαμαλάκη, Ζ. (1989). Βολταίρος και Ρουσσώ. Το προανάκρουσμα της Γαλλικής Επανάστασης. *Νέα Εστία*, 126.
- Μάνφρεντ, Α. (1989). *Ρουσό, Μαρά, Ροβεσπιέρος, μορφές της Γαλλικής Επανάστασης*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή
- Μαρκόφ, Β., Σομπούλ, Α. (1990). *1789 - Η Μεγάλη Επανάσταση των Γάλλων*. Αθήνα: Σύγχρονη εποχή
- Μαρξ, Κ. (1992). *Βασικές Γραμμές της Κριτικής της Πολιτικής Οικονομίας*. Αθήνα: Στοχαστής
- Marshall, T. & Bottomore, T. (2001). *Ιδιότητα του Πολίτη και Κοινωνική Τάξη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Mazower, M. (1989) *Η Ελλάδα και η Οικονομική Κρίση του 1931* στο: Βερέμης, Γ. και Γουλιμή, Γ.(επιμ.). (1989). *Ελευθέριος Βενιζέλος. Κοινωνία – Οικονομία – Πολιτική στην Εποχή του*. Αθήνα: Γνώση
- Mazower, M. (2002). *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του μεσοπολέμου*. Αθήνα: ΜΙΕΤ
- Μεταξόπουλος, Α. (1980). Το πρόβλημα της ατομικής ιδιοκτησίας στις θεωρίες του φυσικού δικαίου και στη νεώτερη φιλελεύθερη φιλοσοφία: Hobbes, Locke, Kant. *Επιθεώρηση κοινωνικών ερευνών*, 39-40
- Μοσκόφ, Κ. (1985). *Εισαγωγικά στην ιστορία του κινήματος της εργατικής τάξης: η διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην Ελλάδα*. Αθήνα: Καστανιώτης
- Μοσχονάς Γ. *Η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση και τα Διλήμματα της Ριζοσπαστικής Αριστεράς: Προκαταρκτικές σκέψεις*. Transform! European Network for Alternative Thinking and Political Dialogue, <http://www.transform-network.net>
- Μπάλιας, Σ. (2008). *Ενεργός πολίτης και Εκπαίδευση*. Αθήνα: Παπαζήση
- Νούτσος Π. (1993-1994). *Η σοσιαλιστική σκέψη στην Ελλάδα από το 1875 έως το 1974*. Τόμος Β-Γ, Αθήνα: Γνώση
- Παπαθεοδώρου, Χ. και Πετμεζίδου, Μ. (2005). «Ανισότητα, αναδιανομή και καθεστώτα ευημερίας: Η Ελλάδα σε σύγκριση με τις άλλες χώρες της ΕΕ», στο Αργεΐτης, Γ. (επιμ.), *Οικονομικές Αλλαγές και Κοινωνικές Αντιθέσεις στην*

Ελλάδα: Οι Προκλήσεις στις Αρχές του 21ου Αιώνα, Αθήνα: Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός

- Παπαστεφανάκη, Λ. (2008). Από την «Υγιεινή των Επιτηδευμάτων» στην «Ηυξημένην Νοσηρότητα της Εργατικής Τάξεως»: Η επαγγελματική υγεία στην Ελλάδα, 1870-1940. Στο Συλλογικό. *Δημόσια υγεία και κοινωνική πολιτική: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*. Αθήνα: Παπαζήση
- Πολάνυι, Κ. (2007). *Ο Μεγάλος Μετασχηματισμός*. Αθήνα, Νησίδες.
- Ράπτης, Κ. (2000). *Γενική ιστορία της Ευρώπης*. Τόμος Β, Πάτρα: ΕΑΠ
- Ρομπόλης, Σ. (2013). Οικονομική κρίση και κοινωνικό κράτος. *Κοινωνική Πολιτική*, 1.
- Στασινοπούλου, Ο. (2006). *Κοινωνική Πολιτική: βασικές έννοιες, ιστορική εξέλιξη, φορείς και πρότυπα*. Αθήνα: Πάντειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Κοινωνικής Πολιτικής
- Σωτηρόπουλος, Δ.Π. (2013). *Κράτος πρόνοιας και κοινωνία στη μεταπολεμική και μεταπολιτευτική Ελλάδα: Μια ιστορική περιοδολόγηση των σχέσεών τους*. Πρακτικά του 5ου Συνεδρίου Διοικητικών Επιστημόνων «Αναδιοργάνωση της Διοίκησης και του Κράτους στη μετά το 'μνημόνιο' εποχή». Αθήνα: Κομοτηνή: Σάκκουλας
- Τζεκίνης, Χ. (1987). *Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα στην Ελλάδα (1870-1987)*. Αθήνα: Γαλαίος
- Τσακίρης, Θ. (2009). Ο Αντόνιο Γκράμσι και η έννοια της ηγεμονίας. Η Εποχή, 11/10, στο <http://www.epohi.gr/portal/arxeio/3641>
- Φουντανόπουλος, Κ. (1993). Η γλώσσα του συνδικαλισμού. Τα καταστατικά των εργατικών σωματείων της Θεσσαλονίκης (1914-1936): ιστορική και γλωσσολογική προσέγγιση. *Τα Ιστορικά*, 18-20
- Φουντανόπουλος, Κ. (2002). Εργασία και εργατικό κίνημα στην Ελλάδα. Στο Στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.). *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο μεσοπόλεμος 1922-1940*. Τόμος 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα
- Χατζηιωσήφ, Χ. (2002). Το προσφυγικό σοκ: οι σταθερές και οι μεταβολές της ελληνικής οικονομίας. Στο Χατζηιωσήφ, Χ. (επιμ.). *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα. Ο μεσοπόλεμος 1922-1940*. Τόμος 1, Αθήνα: Βιβλιόραμα
- Χέϊλμπρόνερ, Ρ. (2001). *Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου*. Αθήνα: Κριτική
- Χομπσμπάουμ, Ε. (2005). *Η Εποχή των Επαναστάσεων, 1789-1848*. Αθήνα: ΜΙΕΤ

- Ψημμένος, Ν. (2009). *G. W. F. Hegel. Μελέτες για τη ζωή και το έργο του*. Αθήνα: Δωδώνη
- Weber, M. (2007). *Οικονομία και κοινωνία*. Αθήνα: Σαββάλας
- Weber, M. (1980). *Η προτεσταντική ηθική και το πνεύμα του καπιταλισμού*. Αθήνα: Gutenberg
- Zurcher, E. (2004). *Σύγχρονη Ιστορία της Τουρκίας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Ξενόγλωσση

- Cobban, A. (1990). The myth of the French Revolution in 'Aspects of French History'. In Garrioch, D. (ed.). *A hundred years of the French Revolution*. Melbourne
- Davies, N. (1997). *Europe. A history*. London: Pimlico
- Delaney, T. (2005). *The march of unreason: science, democracy, and the new fundamentalism*. New York: Oxford University Press
- Drescher, S. (1997). *Alexis de Tocqueville's memoir on pauperism, 1805-1859*. London: Civitas
- Erden M.S. (2004). The exchange of Greek and Turkish populations in the 1920s and its socio-economic impacts on life in Anatolia. *Journal of Crime, Law & Social Change International Law*
- Godwin, K. et al. (2002). *School choice tradeoffs: liberty, equity, and diversity*. Austin: University of Texas Press
- Gross, J. (2001). *Byron: the erotic liberal*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.
- Jones, S. (2006). *Antonio Gramsci*. London- New York: Routledge
- Kirchner, Em. (1988). *Liberal parties in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press
- Marshall, T.H. (1950). *Citizenship and social class*. Cambridge: Cambridge University Press
- Merriman, J. (1996). *A history of modern Europe: From the French revolution to the present*. W.W. Norton & Company
- Miller, S. (1997). *Mastering modern European history*. London: MacMillan
- Sarah, M. (2003). *The myth of the French Bourgeoisie: An essay on the social*

- imaginary, 1750-1850*. Cambridge: Harvard University Press
- Schelkle, W. (n.d.). *Can there be a European social model?* διαθέσιμο στο <http://www.lse.ac.uk/europeanInstitute/research/SchelkleEPE.pdf> [18 Μαΐου 2016]
- Sen, A. & Williams, B. (1982). *Utilitarianism and beyond*. Cambridge: Cambridge University Press
- Stark, W. (1952). *Jeremy Bentham's economic writings*. London - George Allen and Unwin Ltd.
- Stiglitz, J. (1996). *Whither socialism?*. The MIT Press
- Swedberg, R. (2009). *Tocqueville's Political Economy* Princeton: Princeton University Press
- Thoreau, H.D. (1849). *On the duty of civil disobedience*. Elegant ebooks
- Titmuss, R.M. (1974). *Social policy: An introduction*. London: Allen & Unwin
- Valdes, E.G. (2009). Dignity, human rights and democracy. *Perspectives in Moral Science*, vol.0
- West, H. (2006). *Blackwell guide to Mills utilitarianism*. Oxford: Wiley-Blackwell
- Wolin, S. (2001). *Tocqueville Between Two Worlds*. Princeton, NJ: Princeton University Press
- Woolner, H., To what extent can Jean-Jacques Rousseau's «The social contract» and John Berger's «G.» be said to show democracy as the best political model for a society. *Innervate Leading Undergraduate Work in English Studies*, vol.1

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

¹ Η ουσιαστική συζήτηση αναφορικά με τις θέσεις και το πρόγραμμα στόχων που θα έθετε η συνδικαλιστική οργάνωση άρχισε να γίνεται την τρίτη μέρα. Στη συζήτηση αυτή διατυπώθηκαν διάφορες προτάσεις και απόψεις αναφορικά με τη στάση που έπρεπε να κρατήσει η συνομοσπονδία και τις αρχές που έπρεπε να έχει. Μία από αυτές τις απόψεις ήταν ο εργάτης δεν έπρεπε να ανακατεύεται καθόλου με τη πολιτική του και το μόνο του ενδιαφέρον να είναι το σωματείο που τον εκπροσωπεί καθώς και η οργάνωση που θα γίνει στο επάγγελμα του. Την άποψη αυτή την εξέφρασε ο αναρχικοσυνδικαλιστής Κ. Σπέρας (Κορδάτος, 1972).

Με την άποψη του Σπέρα διαφώνησε ο Αβρ. Μπεναρόγιας ο οποίος ζήτησε να υπάρχει στο καταστατικό της συνομοσπονδίας η φράση *έξω από κάθε αστικήν πολιτικήν τάσιν* (Αβδελά, 1996). Το αίτημα αυτό του Μπεναρόγια υποκινούνταν από μαρξιστικές τάσεις και ήθελε με αυτό όχι να εντάξει την συνομοσπονδία σε κάποια πολιτική ή κομματική τάση, αλλά να διαχωρίσει την τάξη των εργατών από το κεφάλαιο. Με αυτό τον τρόπο ο Μπεναρόγιας ήθελε να αποδώσει στην εργατική τάξη την δική της υπόσταση που μία από τις διαστάσεις ήταν ότι δεν υπήρχε περίπτωση να αναμειχθεί με την αστική τάξη που εκπροσωπούσε το κεφάλαιο οριοθετώντας στη πραγματικότητα τη πάλη των τάξεων. Η άποψη του Μπεναρόγια βρήκε πολλούς ένθερμους υποστηρικτές, μεταξύ άλλων και τον Γ. Παπανικολάου που ήταν αντιπρόεδρος των ηλεκτροτεχνιτών του Πειραιά. Ο Παπανικολάου υποστήριξε το αίτημα της αναφοράς της πάλης των τάξεων γιατί θεωρούσε πως ο εργάτης έπρεπε να συνειδητοποιήσει ότι δεν μπορούσε να μετατραπεί σε κεφάλαιο και μόνο με τη πάλη των τάξεων θα ήταν σε θέση να υπερασπίσει τα δικαιώματά του. Πρόσθεσε επίσης ότι η πολιτική είναι απαραίτητη για την απελευθέρωση της εργατικής τάξης και πιο συγκεκριμένα, η σοσιαλιστική η οποία ήταν αποδεκτή από όλους τους εργάτες παγκοσμίως (Λεονταρίτης, 1980).

Για τις απόψεις αυτές όμως εκφράστηκαν και αρκετές επιφυλάξεις και κάποιοι από τους εκφραστές τους κατηγορήθηκαν από τους συναδέλφους τους ως αναρχικοί και ότι εξυπηρετούν την αστική τάξη. Εντούτοις, από τα 180 άτομα που ψήφισαν τελικώς, οι 158 τάχθηκαν υπέρ της προσθήκης της φράσης που πρότεινε ο Μπεναρόγιας.

ii Κάποιοι από αυτούς χρονολογικά ήταν:

- ΝΓΠΛΔ/1911 «Περί υγιεινής και ασφάλειας της εργασίας και ωρών εργασίας»
- Ν3934/1911 «Περί υγιεινής και ασφάλειας της εργασίας και ωρών εργασίας»
- Ν3974/1911 «Περί εκδικάσεως των μεταξύ εργατών και εργοδοτών διαφορών περί πληρωμής εργατικών μισθών και ημερομισθίων»
- Ν3932/1911 «Περί συστάσεως τμήματος εργασίας και κοινωνικής προνοίας εν τω υπουργείω της Εθνικής Οικονομίας»
- Ν429/1912, «Περί εργασίας γυναικών και ανηλίκων»
- Ν3981/1912, «Περί τροποποιήσεως του ΒΩΜΑ νόμου περί περιθάλψεως των εν τοις μεταλλείοις και μεταλλουργείοις παθόντων»
- Ν551/1914, «Περί ευθύνης προς αποζημίωσιν των εξ ατυχήματος εν τη εργασία παθόντων εργατών ή υπαλλήλων»
- Ν281/1914, «Περί σωματείων»
- Ν551/1915, «Περί ευθύνης προς αποζημίωσιν των εξ ατυχήματος εν τη εργασία παθόντων εργατών ή υπαλλήλων»
- Ν2271/1920, «Περί κυρώσεως της διεθνούς συμβάσεως της Διεθνούς Συνδιασκέψεως της Εργασίας της Ουασινγκτόνος περί καθορισμού κατωτάτου ορίου ηλικίας των ανηλίκων εις τας βιομηχανικάς εργασίας»
- Ν2272/1920, «Περί κυρώσεως της περί νυκτερινής εργασίας ανηλίκων εν τη βιομηχανία διεθνούς Συμβάσεως της Διεθνούς Συνδιασκέψεως της Εργασίας της Ουασινγκτόνος»
- Ν2269/1920, «Περί κυρώσεως της Διεθνούς Συμβάσεως της Διεθνούς Συνδιασκέψεως της Εργασίας της Ουασινγκτόνος περί περιορισμού των ωρών εργασίας εν ταις βιομηχανικαίς επιχειρήσεσιν εις οκτώ καθ ημέραν και 48 καθ εβδομάδα»

-
- Ν2270/1920, «Περί κυρώσεως της περί ανεργίας Διεθνούς Συμβάσεως της Διεθνούς Συνδιασκέψεως της Εργασίας της Ουασιγκτόνος»
 - Ν2273/1920, «Περί απαγορεύσεως χρήσεως του λευκού (κιτρίνου) φωσφόρου εις την βιομηχανία των πυρρείων»
 - Ν2274/1920, «Περί κυρώσεως της διεθνούς συμβάσεως της Διεθνούς Συνδιασκέψεως της Εργασίας της Ουασιγκτόνος «περί εργασίας των γυναικών προ και μετά τον τοκετόν»
 - Ν2275/1920, «Περί κυρώσεως της περί νυκτερινής εργασίας των γυναικών διεθνούς συμβάσεως της Διεθνούς Συνδιασκέψεως της Εργασίας της Ουασιγκτόνος»
 - Ν2111/1920, «Περί αδικημάτων κατά της ελευθερίας της εργασίας»
 - Ν2112/1920, «Περί υποχρεωτικής καταγγελίας συμβάσεως εργασίας ιδιωτικών Υπαλλήλων»
 - Ν2114/1920, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως του νόμου ΒΩΜΑ «περί περιθάψεως των εν τοις μεταλλείοις και μεταλλουργείοις»
 - Ν2212/1920, «Περί υποχρεωτικής καταγγελίας συμβάσεως εργασίας ιδιωτικών υπαλλήλων»
 - Ν2151/1920, «Περί επαγγελματικών σωματείων»
 - Ν2193/1920, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως διατάξεων εργατικών τινών νόμων»
 - Ν2190/1920, «Περί ανωνύμων εταιριών»
 - Ν3518/1928, «Περί κυρώσεως του από 13 Νοεμβρίου 1927 Νομοθ. Διατάγματος «περί κυρώσεως του Ν.Δ. της 20 Νοεμβρίου 1925 περί ασκήσεως του επαγγέλματος χημικού και υποχρεωτικής προσλήψεως χημικών εν ταις χημικαίς βιομηχανίαις»
 - Ν5241/1931, «Περί αυθεντικής ερμηνείας του άρθρου 1 παρ. 2 του νόμου 4705 «περί τροποποιήσεως του Β.Δ. «περί κωδικοποιήσεως των νόμων περί ευθύνης προς αποζημίωση των εξ ατυχήματος εν τη εργασία παθόντων εργατών ή υπαλλήλων κλπ»
 - Ν5598/1932, «Περί τροποποιήσεως και συμπληρώσεως εργατικών τινών νόμων»

-
- Ν4705/1930, «Περί τροποποιήσεως του Β.Δ. «περί κωδικοποιήσεως των νόμων περί ευθύνης προς αποζημίωση των εξ ατυχήματος εν τη εργασία παθόντων εργατών ή υπαλλήλων, ως και του νόμου ΒΩΜΑ περί ταμείου μεταλλευτών και των τροποποιησάντων αυτόν μεταγενέστερων νόμων και διαταγμάτων»
 - Ν4819/1930, «Περί οργανώσεως Σώματος Επιθεωρήσεως Εργασίας Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας».

Όπως φαίνεται και από τους παραπάνω νόμους που είναι ενδεικτικοί, υπήρχε μεγάλη νομοθεσία για τα εργατικά ζητήματα. Φαίνεται όμως πως η κατάσταση ήταν διαφορετική αφού η εργατική νομοθεσία των κυβερνήσεων Βενιζέλου είχε ένθερμους υποστηρικτές αλλά και αντιπάλους.

ⁱⁱⁱ Το περιοδικό *Νουμάς* από τη στήλη του *Παραγραφάκια* την οποία υπέγραφε ο Ανώνυμος, αρχικώς καλωσόρισε τη δημιουργία ενός Υπουργείου Εργασίας με την βεβαιότητα ότι θα είναι παραγωγικό λόγω του Υπουργού του:

«ΚΑΛΟΡΙΖΙΚΟ και τ' Όγδοο Υπουργείο. Πως θαναι Υπουργείο Εργασίας, πως κάτι θα καταφέρει, κάτι θα δημιουργήσει, ούτε λόγος να γίνεται, μια κ' Υπουργός του είναι ο κ. Μπενάκης.....» (Νουμάς, 1911:24).